

З нової збірки.

1.

Не зражуйся, читаючи в книжках
Старих про безнастанні бої,
Про війн кривавих божевільний

[жах,
Про збурення Ниниви й Трої, —
Про те, що чоловік весь вік
Творив і — бурив чоловік.

Мабуть йому так писане було
Безмилосердною рукою,
В природі теж, що відцвіло
Під снігом надіє зимою,
А глянь, як надійде весна
Все оживе і збудиться зі сна.

Ні! Ні! Ти вір, що безнастанний
[бій,

Руйнування і пролив крові,
Се шуканне шляху до вічних мрій,
Шляху в країну волі і любови, —
Вір кріпко! — бо коли б не те,
Життя було б безглузде і пусте.

2.

Не кидай плуга серед ниви,
Не жалуй зерна на засів
І жди спокійно, терпеливо
На шелест кіс і бреньк серпів.

Коли ж тобі не дасть зла доля
Збирати жито в осені,
Ти працював для свого поля,
А збіже хай пожнуть сини.

З нас кожний місце власне має
І на роботу єсть свій час,
Нехай же рук не опускає
Ніколи і ніхто із нас.

3.

В великому світів просторі
Сяє безліч ясних зір,

І безліч хвиль бує в морі,
І безліч листя в темнім борі
Провадить з вітром розговор.

І щож значить краплина в морі?
І що одна з падучих зір?
Що лист один зівалий в борі? —
Пригни коліно у покорі,
А думкою лети в простір.

4.

Не трать надії! Ще твій край
Буде неначе в Бога рай,
Неначе свято, мов неділя,
Колосся повний, цовний зілля,
І миру тихого й любови.
А гомін каже: »Край твій в крові!«

Не трать надії! Близький час,
Що вчує світ господній глас,
Господній він побачить палець,
І встане люд твій, як страдалець,
Як мертвий Лазар з домовини.
А гомін каже: »Люд твій гине!«

5.

Хоч зломані списи
Й подертий стяг,
Високо їх неси
В своїх думках!

Високо їх неси
В своїх думках —
Синам передаси
На новий шлях.

Хоч нині чорна ніч,
Так завтра день,
Гони розпуку прич,
Співай пісень!

Широких як простір
З землі до зір,
В побіду правди вір,
В побіду вір!

Богдан Лепкий.

Мініатури.

Мій рідний краю!

Мій рідний краю, мої молоді літа, витаю вас!

Се не я пишу, се туга говорить з мене, — не говорить — кричить!

Ніби я тону і чіпаюся вас, щоб не піти під спід.

Не хочу лежати на дні там, де болото гниле, де шувар з болота виростає. Хочу на філях плисти, хочу боротися з ними, хочу, щоб неслі вони мене все далі й далі, як неслі колись хлопчика малого, що плив за квіткою щастя.

Мій рідний краю, мої молоді літа, якже люблю я вас!

Мов тую пісню, що її співала кленова колиска і мати і Гандзуня старенька і чиїсь невідомі уста.

Мов тую казку, що шептала її ніч і недалекий ліс і пасіка в Розі.

Мов тії шуми подільської пшениці і ритмічний бренькіт кіс і веселий обжинковий гул.

Мов тії таємні зітхання весняної ночі, мов літне полудне під полукипками в полі, коли на світі нема нічого, лише світло, тепло, і вічна, вічнотворча сила.

Ах, як люблю я вас!

Втомилися ноги мої від далекого ходу, волоссе ніби пилом припало, на устах гореч, перед очами туман.

Але для вас у мене все свіжість дитини і ясність весняного дня.

Буря повіяла над вами, неблаганий вулкан горячим попелом вас присипав і камінями червоними прикрив і лявою, що злизує життє.

Та для мене ви осталися такими, як колись були, невмирущими, вічними, святими, як невмируща і вічна та сила, що з нічого викликала вас і мене.

Не я се кажу, лиш туга говорить з мене, велика, незаспокоєна туга.

Простіть мені, що не добираю слів скоролетних, стрічок, мов різьблених з коралю, — се бо туга говорить із мене.

Мій рідний краю, молоді мої літа, витаю вас!

Дівчинка з квітками.

Не забуду ніколи.

Ворог подався і ми гонили його. На конях. Скорше! Скорше! Скорше!

Аж ось і ліс перед нами. З цього ліса посипалися на нас хулі, мов кусливі джмілі.

Нам треба було оточити сей ліс.

Мій кінь біг на лівому крилі, з самого краю.

Витягнув шию, ногами ледви торкався землі, — скорше! скорше! скорше!

Нараз кров ударила мені до висок!

На узліссю сиділа дівчинка, може шестилітна, і преспокійно збирала квітки. Боса, з розпущеним волоссям, з очима, як сині квітки.

Збирала квітки у подолок, мовби не бачила нас, мовби кулі не пролітали над нею.

Мій кінь рванувся, скочив у бік і обсипав її землю.

Струснула землю з білої сорочки і з золотого волосся й далше збирала квітки.

Може верне з ними під вечір до тої хати, що за нами, в долині і кине їх на груди забитого батька, а може, коли над лісом зійде перша зоря, лежатиме на червоній мураві з квітками притуленими до заціплених уст.

Не знаю!

І не знаю, чи була се звичайна наша сільська дівчинка шестилітна, чи може... моя власна душа.

Душа, що скрізь шукає пахучого квіття.

Не знаю!

Колисанка.

„Ой спи, дитя, колишу тя,
А як заснеш, відійду тя,
А як заснеш, відійду тя, —
а -а, а -а, а!“

співає бабуся, торкаючи ногою скрипливу колиску онука.

Від колиски тінь то під поріг, то під лаву скаче, а бабина тінь спиняється то до Ісуса, то до Богородиці, під сволок.

У хаті темно, лиш вікном шматок темно блакитного неба зазирає, без місяця і зір.

„а -а, а -а, а!“

1*

„Десь і ночі тепер невидючі зробилися, ніби їм очі від пожеж повипливали. Тай горілож бо кругом, горіло!

Страшили нас перше пеклом у церкві, а тепер то вже й того страху ніхто не боїться.

на -а, на -а, на!

В нас у бабинци страшний суд висить. Усякі муки вимальовані, усякі. Бувало, дивишся і гадаєш собі: щоб і зо мною не робили такого.

А нині глядиш, тай нічого не гадаєш. Сей образ хіба дітьом у школі показуй. Тай дітий не настрашиш. А хібаж їх живцем у дзвінниці не спалили?... Ой!“

Баба хапається рукою за серце, тінь від колиски залазить у сам кут, а бабина чіпається тернового вінка на голові Ісуса.

Скрипнули ворота, повіяло зимним вітром, — тихо...

„Ой спи, дитя, колишу тя!“

Та по що я тебе колишу, по що я тебе присипляю? Як на таку долю як твоєї мами, то кращеб я тебе приколисала на віки!

На -а, а -а, а!

Як виростеш і пічнеш гомоніти, то спитаєш мене: Бабо, а де моя мамуня? — А я тебе о північ поведу над став і рукою на найбільшу глибінь покажу і повім: там!... Ой!“

І баба головою вдарила до одвірка, аж хата затряслася.

„На -а, а -а, а!“

„А як ще більше підхопишся і ще ширше очі на світ божий розплющиш, то спитаєш мене: Бабо! а де мій татуньо?“

Де? А хібаж їх мало через наше село перешуміло як буря, Москалів, Мадярів, Ляхів? Вийди на роздороже і гукай. Може відозветься... А -а, а -а, а!“

— — — — —
І баба обіймила колиску руками і притулила до себе, так, що баба й колиска і терновий вінок на голові Христа і чорна ніч — зробилися одно.

Над морем *).

Ти сумна. Вийди на беріг вічношумливого моря, поговоримо з собою.

Щира розмова найкращий лік на смуток, на смуток не от міра сего.

*) Переложено з рукописі на німецьку мову і друковано в берлінськiм дневнику „Die Post“ (Am Meer, von Bohdan Lepkyj).

Самотний камінь вижбурляло море, сядьмо на його і дивімся на хвилі.

Як вони йдуть із далекої далі, — ближше і ближше до нас. Ніби хтось котить звої полотна льняного, щоб їх на білому піску до місяця сушити, ніби хтось котить, а море назад те полотно до себе завертає.

Ще раз — ще раз — ще раз!

Ніби дельфіни, ніби китів громади перед бурею на беріг утікають, і стогнуть, і піною плюють.

А беріг відтручує їх від себе; що з моря, нехай у море верта!

Ніби вода на землю йде війською і щораз полки нові послає, полки розгуканих филь.

Війна! війна відвічних сил природи, в вік непорішений бій!

Нині вода шмат берега відірве, завтра остров з води чоло покаже, невідомий новий остров.

І так, і так — все, все...

Де початок невтомному змаганню, звідки береться та сила завзяття, коли скінчиться бій?

Скажеш: тоді, як небо синім шовком звисне над морем тихим, і спокійним, як навіть зорі скривються, померкнуть, щоб світлом своїм тиші не мутити — тоді настане мир.

Ні! Се не мир, се тільки перемирє, се лиш момент маленький відпочинку, а бій триває во вік.

Бій се життє, се рух, закон природи, все, що існує підчинене йому, і хмари, і хвилі, і — люди:

І нині ти, могутий цар природи, на кораблі великому, сильному крізь океан летиш нестримним летом, а завтра, — завтра, хто зна, чи не ляжеш у бездонних вод прозорому хрусталі, як мушечка, замкнута у янтар.

Літа минуть і ти, могутий, гордий, перемінишся в морські дивотвори і дальше бій вестимеш безнастанний, не знаючи, чим ти передше був.

І може, може хвилькою дрібною колись прилинеш до отсеї скелі і біля неї лежатимеш тихо, аж поки сонце перемінить в пару тебе, в імлу, що з вітром різвівається.

Та одно певне: ти був перед віки і будеш, будеш все, во вік віков.

Останешся й триватимеш заєдно, поки триває вічний рух природи, сей лютий бій, що зветься в нас життєм.

А чи будеш ти свідомий тривання і чи будеш більш задоволений собою ніж нині — питайся морських філь!

Море шумить. Воно нам щось говорить, воно говорить мовою вселенни, яка, покищо, незрозуміла нам.

Море! Прийми мої думки — питання, прийми наш смуток не от міра сего й шуми, шуми, шуми!

— — — — —
 Ти сумна. Вийди на беріг вічно шумливого моря, поговоримо з собою.

Герен, Ругія 1920.

Клим Поліщук.

„ЛІПШИЙ СВІТ“.

(З голодних днів).

1.

Було два великі табори: озброєні й не озброєні. І не було ніякої влади, крім влади одного Голоду. З давньої революційної величі великого міста zostались лише мальовані трибуни на пустельних площах, а над містом палало пекуче літнє сонце і ніхто не мав змоги терпіти далі...

Вечером, як заходило сонце, в місті панувала мертво-смердюча тиша і тільки по тих вулицях, що тяглися в напрямі міського цвинтаря, чулося гуркотіння вантажних авт, якими вивозилися з міста трупи померлих за минулий день...

Коти й собаки доїдалися, а про коний забули вже й згадувати. Ходили, як у сні важкому і не могли відрізнити дійсности від казки. Хто мав хоч найменшу змогу вирватися за рогачку, той негайно залишав насиджене місце і втівав, куди очі бачили...

Михайло Петрук, бувший народний учитель, а тепер студент-медик, вирішив вернутися до рідного села й віддатися своїй давній праці. Мрії про скінчення університету не здійснилися, але тишив себе надією, що зможе бути користним там, де вже був раз. З приємністю згадував біленький маленький домочок у саду, на ганку якого так скромно пишалася невеличка табличка з написом „Народня Школа“.

— Три роки вже минуло... — сумно думав про себе.

В середині, десь під грудьми, не то в шлункові, не то в печінці, — нестерпимо пекло й нудило. Знав, що се так від голоду, бо вже чотири дні не мав крихти в роті, але кріпився, бо боявся злягти. З численних оповідань знав, що коли голодний звалюється з ніг, то вже не встає більше. Поспішаючи використати решту своєї сили, спакував у торбу необхідні для шкільної праці книжки й подався з міста. Йдучи поуз „Райком“, де саме в той час видавали голодним по шматочку якогось вівсяника, відчув у шлунку гострий приступ голодного болю, але проте не зупинився і пішов далі. Йшов спотикаючись, але став відпочити трохи вже аж за містом. Довго дивився на злотні маківки старовинних церков та спустошених монастирів, а потім махнув рукою і промовив:

— Стоїте собі і не знаєте нічого... Все стоїте...

Не знав і сам, що говорив, але почував болючу необхідність чути бодай власний голос.

В горлі щось драпалося, а з під язика котилася нудка слина, наче від огиди.

— Чотири дні ні кришечки... — наvertsалася настирлива думка.

Старався не думати про се й механічно шукав чогось по кишенях. Витяг коробочку з двома сірниками і трохи чорної махорки, загорнутої в клаптик „Бідноти“. Зітхнув і відвернувся від міста. Глянув у далечінь, а там тільки біле марево грає від спеки. На небосхилі ледви помітно маячила синя смужка далекого ліса.

— Коли б хоч до ліса! — подумав. — Там, напевне, що небудь знайдеться...

Напружуючи всі свої сили, повільно плентався битим шляхом, а навколо нього тільки одна мертва тиша, тільки одна немилосердна спека...

2.

...Сизо мглисто й дивно...

— Може молочко питимеш? — питає мама.

— Може хлібця з'їси? — допитується батько.

Він лагідно всміхається до них і згідливо каже:

— Все, що тільки даєте, буду їсти...

Болючі судороги в шлунку заставили його скорчитися в двоє. Пригнувся до долу, а батько з матір'ю зникли і тільки один ліс шумів тихо...

— Боже мій, невже гину?! — зойкнув і зупинився. — Що-ж се я до Бога вдаюся?...

Глянув навколо. Високі червоні соснові стовбури, наче свічки витяглися до неба. Дивився на них і думав про Бога, в існування якого козись відмовлявся вірити.

— А що, як Він справді є?!... А що, як се все горе сталося з Його висшої волі?! — шептав з якоюсь незрозумілою тривоگوю в душі

Чепурний дятель жваво перелітав із дерева на дерево і довбав кору. Задивившись на пташку, і здалося йому, що їсть печеню. Навіть губами заплямков:

— Гам... гам... гам...

Хтось чорний і високий, як сосна, тихо підійшов із заду й дихнув на нього холодним диханням.

— Хто-ви такий? — повернувся він до чорного й високого.

— Мене, чи когось іншого питаєш? — почувся глухий голос. — Як що мене, так ще вчасно тобі знати...

Тільки тепер побачив, що перед ним велитеньський людський кістяк у чорній кереї, з під якої визирала велика блискуча коса...

Задріжав весь, затрусився осиковим листком, але в той час чорний і високий привид захвилювався і тихо розплився між деревами.

— Смерть... — заворушилося в його мізкові. — Десь уже наче бачив...

Згалав картину Гротгера „В пуші“.

— Вона і є... — додав замислено.

В шлункові знову зарізало й запекло, а в мізку щось закрутилося, аж холодний піт виступив на чолі. Говорив, ніби розважав себе:

— Кажуть, що кору можна їсти... траву також... Маляр Репін, як проповідував вегетаріанство, то варив собі зупу з сіна...

Звернув з дороги над рівчак і хотів перелізти через нього до кропивного куща, що стояв на другім боці. Не втримався і зсунувся просто в рівчак. Аж зацікавився із переляку, щоб не впасти, бо то-ж голодні не встають... Одначе став обома ногами на вогкому дні рівчака, замість того, щоб вилазити з нього, байдужно пішов далі...

Йшов і говорив сам до себе:

— Репін їв зупу із сіна тоді, коли було молоко, масло, сир і сметана... коли було молоко... масло... сир... сметана...

І раптом, аж дух забило. Просто перед ним лежала оббілована кінська туша. Справжня кінська туша, така, як колись була в безплатній їдальні „Райкому“...

Аж очі потер рукою:

— Невже привид?

Нерішучо зробив крок ближше і попробував рукою. Пальці обперлися об м'яке й липке м'ясо.

— Якийсь куркуль, або дурень викинув! — викрикнув не то з радості, не то зі злости.

Тремтучою рукою витягнув з кишені ніжик, яким затісував олівці. Туша вже починала смердіти, але він без найменшої огиди вирізав собі два великі шматки м'яса й через силу видрапався з рівчака.

Корчучись від судорогів у животі, стискаючи зуби, щоб затримати слину, яка знову стала котитися, — поспішно розпалював огнище. А коли сухі соснові сучки запалали буйним полум'ям, він узяв на палик один шматок стерва і став його смажити..

...Ів помалу й надзвичайно обережно, відкусуючи маленькими шматочками, бо знав, що їсти багато було небезпечно. Як через годину в шлунку стало спокійніше, хоч слина з рота все ще котилася... вирішив затриматися тут до ночі і ліг відпочивати...

3.

Як крізь довгий чорний сон, як крізь казковий чистець пройшло три дні його важкої подорожі до рідного села. Сірим і непривітним показалося воно йому ще в коловороті. Йдучи вулицею, дивувався з тієї німої мовчанки, що панувала скрізь. Бувало свині під тинами важкими колодами лежали, а від собак, так просто проходу не було, а се щось незвичайне...

Нарешті й рідне дворище. Ворота відчинені навстіж, а на подвір'ї порожньо. Хата якась сумна, немазана, а вікна наче більма в сліпця. Нерішучо відчинив двері в сіни і закашлявся умисним кашлем. Тільки луна озвалася з горища. З тривогою в серці ввійшов у хату. На лаві, під образами, хтось лежав і стогнав. Підійшов ближше.

— То ви, тату? — спитався.

З лави підвелася сива голова і в хаті задріжало жалісно — старече:

— Ой, сину мій, синочку!...

— Що з вами, тату? — спитався він.

— Занедужав, сину... — відповів старий.

— А де-ж матуся?

— Нема її, сину.. На цвинтарі вона...

— На цвинтарі? — тільки й міг сказати.

— Так, сину!.. З горячки...

На мить у хаті запанувала могильна тиша, тільки одна велика зелена муха джебоніла над головою старого...

— А я так спішився до вас, тату!... Так спішився...

Старий каламутними очима дивився на сина й ледви чутно ворухив устами:

— Маєш щось їсти?... Приніс, може...

Той здригнувся й повернувся до старого. Довго дивився в його каламутні очі й нарешті промовив:

— Я, тату, стерво кінське їв...

Старий відвернувся до стіни й зашепотів:

— Було сало, — Комнезам забрав... Був хліб, — Опродком забрав... Були коні, — так Воєнкові сподобалися... Було все і нема нічого...

— І ви нічого в землю не заховали? — суворо майже спитався снн у батька.

— Маму твою заховав... простогнав старий. — Заховав і добре зробив... Тут їй було б гірше, як там...

Михайла наче ножем різнуло по животу. Нахилився над старим і таким чудним голосом сказав:

— А ви, тату, маєте щось?...

— Макуху, синку, макуху...

— Де-ж вона?... Я гину з голоду!...

Старий знову повернувся до нього і його каламутні очі блиснули хижим огнем.

— Не дам!... Чуєш?... До школи своєї йди... до „Просвіти“ тієї.. вчив їх... нехай дають тепер...

Михайло не свій став. Навіть гостра різь у животі занімала. Встав і випростався.

— Що з вами, тату?! — промовив здавленим голосом. — Чи-ж я не син ваш?...

Старий закліпав очима:

— В коморі... під боднею старою... бери...

4.

— Коли батькам нашим однаково, так неоднаково воно нам!... Нашого вчителя мусимо якось порятувати!... — говорив

молодий парубок Іван Дранько до таких-же молодих членів „Просвіти“.

Виснажені голодом лиця юнаків цвили сердечним співчуттям.

Дивився на них і не визнавав своїх бувших учнів. Казковими лицарями здавалися вони йому тепер. В голові думка думку переганяла :

— Рідний батько не хотів поділитися з останнім, а вони...

— Що буде в нас, те буде й у вас! — заговорив до нього в той час Дранько. — Вертайтеся собі до своєї школи і продовжуйте працю, а ми вже якось подбаємо про вас!...

— Так, так!... — загомоніли всі товариші. — Хоч нам тепер важко, але ми подбаємо...

Схвильовано кланявся їм усім і не знав, що сказати. Якось самі собою вирвалися слова :

— Три роки вже...

— Так! — сказав сумно Дранько. — Три найважші роки не були з нами, але добре, що хоч тепер вернулися...

— Спасибі, що не цураєтеся! — промовив він зворушено.

Всі разом озвалися :

— Та, що тут такого?!... Се-ж обовязок!... Старим тепер до всього байдуже, але нам не однаково...

Розмовляючи про те, як тепер важко стало через голод, вони провели його до його давнього мешкання у школі і тут уже розпрощалися.

— Вечером навідаємся до вас! — сказав Дранько, кланяючись. — Тепер ви вже наш, ми не випустимо вас від себе...

— Дай, Боже! — відповідав він. — Дай, Боже!...

І в думці своїй дивувався з себе, що так легко і так спокійно стало на душі.

— На своєму місці і смерть не страшна... — промовив у голос, розглядаючи свою давню кімнатку.

Все знищене й зруйноване. Вікна на половину заліплені бібулою, двері побиті, замість підлоги, земляна долівка, висипана жовтим піском, що свідчило про те, що тут уже прибирали. В одному кутку столик на трох ніжках, а в другому деревляний тапчан із сінником і подушкою.

Поклав на столик свою торбу з книжками, а сам підійшов до тапчана і впав на нього важким камінем. Страшна подорож, сумна зустріч із батьком і той кусок макухи, що він зїв, — знемогли його до останнього. Лежав з широко розкритими очима,

але нічого не чув і не розумів, крім одного почуття якоїсь дивної байдужности...

5.

...Прокинувся, як червоне світло заходячого сонця вдарило йому просто в лице. Незрозуміла туга боляча смоктала за серце і він не міг збагнути, що з ним діється. Намагався щось думати, але в голові було легко й порожньо, наче її й зовсім не було. Попробував було встати, як враз десь задзеленьчало безліч срібних дзвоників і голова бессило впала на подушку. На силу спромігся на думку:

— Невже я захорів?...

В мізку щось тупо защеміло й слідом за тим почув, що його лице горить і набрякає. В горлі душило й драпало, а в носі наче щось ворухилося. Попробував рукою. Горячий і щось слизьке й густе тече просто на верхню губу.

Згадав червоно-синє кінське стертво, яке їв, і аж в кістках похололо:

— Носатина... Се ж її симптоми... Так, так...

Двері відчинилися і в кімнату ввійшов Дранько з двома своїми товаришами.

— Відпочили трохи? — спитався.

Він, мовчки, хитнув головою і в той-же час знову почув на своїх губах гидку слизь.

— А я вам дику качку приніс! — заговорив Дранько. — Боже, скільки ми всі три вибігалися по болотах, заки вбили!...

— Шротом стріляєте? — спитався він і не впізнав свого голосу, такий він став чужий.

— Що з вами? -- нахилився Дранько до нього. — Може застудилися?

— Здається... — зітхнув він.

— Гм... — здвигнув Дранько плечима. — Стільки йти пішки, не жарт. Але що-ж се з вашим носом?...

— Я кінське стерво їв у дорозі... — вирвалося хрипко з його уст.

— Ну, так що з того? — всміхнувся Дранько. — То біда, що вже й стерва того не має!...

— Здохлятину їв кінську... — пояснив він. — У рівчаку валялася...

— Валялася, кажете?!... — схопився Дранько. — І ви таку їли?!...

— Їв...

Другі два парубчачи цікаво слухали й мовчали.

— Я, здається, захорів на носатину... — додав він тихо. — Знаю, що ратунку з сього не має...

— Смерть... — луною прозвучав голос Дранька. — У нас вісім чоловіка таких розстріляли...

— Таких слабих навіть і доглядати не можна... — запинаючись, промовив один парубчак.

Другий ніяково топтався й так відступався до дверей.

Бачив як се страшно вразило їх і хотів устати, щоб показати, що нічого особливого не сталося, але коли тільки порушився, важко застогнав.

Дранько й обидва парубчачи зітхнули.

— Тоді ми підемо...

— Підете?... Так скоро?... — схопився він, стараючись не стогнати і боючись зостатися самотою.

— Підем, бо пізно вже... — наче трава, прошелестіло ще раз.

— Бувайте здорові! — сказав один парубчак.

— Бувайте!... — промовив і другий.

А Дранько схопив швидко його ліву руку, поцілував і так без єдиного слова сказав усе.

Коли zostався сам, то не вірив собі.

— Ну й сон!... — говорив сам до себе. — Ну й сон!

Розглядався по кімнаті і не міг собі уявити дійсності. Але коли його очі зупинилися на зоставленій Драньком печеній качці, то зрозумів, що се був не сон...

— І длячого вони оту качку принесли?... То-ж самі голодні!... — подумав він і, несподівано, голосно заплакав...

...В ночі прийшла до нього мама. Гладила його по голові й розважала:

— Не журися, моя дитино, що так сталося!... Не журися, бо є ще ліпший світ!... Як помреш, то приходи просто до раю і сідай за той стіл, де сам Христос обідає... Не бійся нічого, сину! Се я тобі, твоя мама рідна, кажу так...

Він слухав її і забувався за все чорне й страшне, що так владно взяло його в свої обійми..

6.

...Перед сходом сонця мама зникла... Червоне світло світанку залило кімнату яскравим сяйвом, а він був до того цілком байдужий. Здавалося йому, що лежить тут не від учорашнього

дня, а ціле століття і за той час остогидло йому те все, що тільки оточує його...

— Десь є ліпший світ! — бренило в його ухах.

Повільно став приходити до себе і з новим приступом жаху ще раз відчув своє страшне становище.

— Жити безумовно не варто... — шептав хтось один у душі.

— А може як небудь можна було б ще троха пожити?... — відзивався хтось другий у серці.

Обвів поглядом голі стіни кімнати й зупинився на залізному гакові в кутку над столиком. — Колись там висів портрет Шевченка. — Дивився на гак і почував у мізку якусь неясну думку, яка тільки що стала складатися і якої ніяк не міг збагнути. І, раптом, наче блискавка прорізала мозок :

— На гак!...

Не вірив собі, що се його власна думка. Здавалося йому, що визичив її із книжок. Одначе, чим далі, тим вона зміцнювалася і нарешті йому стало цілком ясно, що вона є власністю його свідомости, що прагнула кінця жаху життя.

Стогнучи від болю й заглипаючись гідкою слизю, зліз із тапчана, доліз якомсь до столика, де лежала торба з книжками, витяг із неї завязку й тремтючою рукою став робити петельку...

Коли петелька була готова, він вийняв із торби книжки, склав їх на вікні так, щоб відразу могли побачити їх і гірко всміхнувся :

— Будуть без мене вчитися...

А потім виліз на стіл, зачепив за гак кінець шворки і став розправляти петельку. Хитався на всі боки, але кріпився і старався бути спокійним. Раптом, стіл під ним якомсь дивно затанцював і відскочив на бік...

— Ах!... — скрикнув він дико і повис у повітрі...

...Хтось великий і чорний метнувся під вікном і з нечутним реготом зник у перших промінях сонця і ніхто нігде не міг його затрмати, хоч було в світі два великі табори: озброєні й незброєні...

10 червня, 1922 р.

II. „Непрошені гості“.

(З хроніки одного села).

Тільки настала весна, як зразу ж і клопоти повстали. Скрізь і всюди одно чути:

— Біда!... Чим-то сіяти та орати?!...

І ніхто нічого не міг сказати. Без усяких розмов знали всі, що нема чим не тільки — що сіяти, але й дітий своїх прогудувати...

Замислено дивилися на чорні згарища панського двора й мовчки думали про себе:

— Таке багатство було!...

І з усього того тільки один журавель коло криниці цілий зостався, а все інше ще позаторік поділили між собою. Гадали, що тим поліпшать свої господарства злиденні, а воно сталося так, що й свого добра збулися...

В день ходили над річку дивитися, „як лід розбивається“. а вечером, потай один від другого, скрадалися поза клунами й викопували щось із того, що ще в осени заховали в землю. Так жили день у день і не могли відрізнити свята від будня, бо однаково не робили нічого...

— Роби й не роби, а все даремне... — казали молодші.

Старші сумно хитали головами:

— Чи-ж ми вам не казали, що так воно буде?...

І наче розвагою були похорони. Особливо тоді, як вмирав хтось із статечних господарів, було з чого справити поминки. Те, що він закопав поза клунею, добувалося й ділилося, як колись панське багатство...

Нарікали, що мало мерли. А ще торік, як селом качав сипняк, навіть липові хрести в коловоротках повиставляли, що „помірок минувся“.. Старі люде радили так зробити, а молодші хоч і не вірили в чуда всякі, але хотіли ще троха пожити...

В неділю господарі ходили до церкви. Ходили не для того, щоб молитися, а щоб послухати, „як новий піп казання каже“... Новий пан-отець тільки-що прибув сюди десь аж із Києва і був „добрий собі чоловік“. Те, що він говорив у своїх казаннях, було єдиною їх утіхою в сей безрадісний час...

Розмовляли між собою:

— Казав піп, що є в світі якась Гантанта, яка всьому горю могла-б пособити, але чогось не хоче!...

— А може вона родичка нашого пана і гнівається за те, що ми його багатством розпорядилися?...

І так, думаючи та гадаючи, хотіли на щось надіятися і ніхто з них не думав про те, щоб так було завтра.

— Щось воно проте мусить статися! — говорив навіть сам голова „Комнезаможа“, який ще не так давно допомагав комісареві „Райопродкому“ збирати „продподаток“. — Хіба-ж можливо, щоб такий непорядок?...

Бувші господарі слухали й зітхали, а бувші наймити ніяково всміхалися і в гурті старалися стояти осторонь.

— Хто знає, — думали про себе, — може та пані Гантанта і справді щось може?...

* * *

Якось приїздив комісар „Райопродкому“, Висварив за щось голову „Комнезаможа“ і поїхав собі. Думали, що з „продподатком“ справа, але вийшло зовсім не те.. В неділю, замість того, щоб сказати щось надійне, піп виголосив:

„Кожий з нас має свої гріхи і кождий мусить спокутувати їх! За сі гріхи скарав нас Господь голодом, але, як видно, сього ще замало і він хоче, аби ми ще й иншим способом спокутували їх! „Цісареві — цісареве, Богові — боже“!... Присилає нам влада голодних дітей з Московщини... По одній дитині на кожду хату... Прийміть же їх до себе й поділіться з ними останнім, як подобає справжньому християнинові“!..

Забулися навіть, що в перкві. Захвилювалися й загомоніли, як розворушений вулик:

— А хто з нами буде ділитися?!..

Не слухали, заки буде сказано „амінь“, і посунули один за другим з церкви, наче їм там загрожувала смертельна небезпека. Висипали всі на цвинтар і тут стали щось кричати, когось лаяти, комусь погрожувати і ніяк не могли зрозуміти, що діється з ними...

— Сам голодний, що собаку зів-би, а тут ділися Бог зна з ким! — кричали молодші.

— Так, так; — повторювали за ними старі. — Божим духом живемо...

І раптом затихли всі і тільки роти пороззявляли. Дорогою поуз церкву, наче череда овець із пастухом, лементуючи й галасуючи, йшов величезний гурт дітей з озброєним міліціонером.

— Здравствуйте, товарищі! — крикнув до господарів міліціонер. — А скажіте, где здесь Комбед помещается?...

А господарі, дивлячись на дітей, наче закаменіли. Ніхто й пари з уст не пустить...

— Где Комбед? — крикнув міліціонер знову.

— Га?... Що?... — озвався хтось нарешті. — Комнезамож, може?...

І всі разом показували в бік будинку, де колись була Сільська Управа, але ніхто з них не хотів вийти до дітей і привітати їх хоч одним словом. Діти сміливо розглядалися навколо себе, штовкалися, сміялися і були цілком байдужі до того, що на них дивилися зненависливі очі сотні невідомих їм людей...

— Ну, марш! — озвався міліціонер до дітей і пішов далі.

Голосне зітхання вирвалося з господарських грудий і вже ніхто з них не лаявся і не погрожував, а тихо й мовчки поспішався до дому. В дома, тільки переступали через поріг, зразу ж кричали:

— Зачиніть двері добре і не пускайте нікого!...

* * *

Вечером, як смерклося, голова „Комнезаможа“ ходив з дітьми від хати до хати і кричав під дверима:

— Беріть собі гостя в хату!...

— Що то за гість такий непрошений? — відкликалося з хати.

— Та що там ще балакати?! — сердився голова. — Відчиняйте, коли не хочете мати більшого лиха!...

Двері повільно відчинялися і голова від разу впихав у них „гостя“.

— Беріть, коли наказують! — говорив голосно і слідом за сим, уже тихше, додавав: — Якось то буде!...

Майже до самісенького ранку гавкали на селі собаки, яких дразнив голова „Комнезаможа“ і майже до самісенького ранку — то тут, то там повільно скрипіли двері і чулося:

— Ми не просили!...

Перед сходом сонця зостався один тільки хлопчик і голова забрав його до себе. Йшов до дому понад рікою, слухав, як тріщать криги на воді і думав:

— І який-же я був дурень, коли хотів бути отсим проклятим Комнезаможем!... Бийся, як риба об лід, а прийде якась там Гантанта і на першій гиляці повісить!... Треба буде хоч громаду прихилити до себе...

Глянув на хлопчика, що йшов поруч нього, і жалко йому стало його.

— Звідки ти, хлопчику? — спитався.

— Чіво? — повернувся до нього хлопець.

Тоді він пригадав, що хлопя нетутешнє, і намагаючись говорити по московському, запитався в друге:

— Водкудова ти, мальчік?

— Із самой Маскви! — жваво відповіло хлопя.

— Штож там теперічка большой голод? — питався він далі.

— Да, парядочний! — протягнув хлопя, шморгаючи носом.

— А еті деті, што прішлі сюда, много голодали?...

— Ну, зачем же їм галадаты?! — бундючливо озвалося хлопя. — Деті рабочіх не галадают!...

— А для чого ж тоді їх сюди прислали? — аж зупинився голова „Комнезаможа“. — Коли вони мали там що їсти, так чого-ж було йти до нас?...

Хлопчина не розуміючи моргав очима й так-же незрозуміло говорив:

— Сказалі нам, что в хахлов хлеба много...

— Ціхо, ти! — з несподіваною злістю крикнув голова. — Тільки й знаєте, що лізти сюди, як сарана яка!...

Хлопчина залякано затих і так він привів його до дому.

— Боже мій, Боже! — заголосила жінка. — Ось своїй рідній дитині нема чого дати, а ти ще всяких заволок тягнеш у хату!...

— Мовчи, жінко! — гукнув він. — Завтра його в нас не буде!

— А куди-ж ти дінеш? Та-ж у всіх хатах повніо! — голосила жінка.

— То вже моє діло! — твердо сказав він. — А ти нагодуй його та поклади спати!...

Жінка, плачучи й зітхаючи, стала поратися коло печі, а він ліг на лаву й задумався. Думав і дивувався, що кожда думка кінчалася одним і тим самим:

— Біда, тай годі!

*
*
*

...Як завжди, повиходили над річку й стали розмовляти:

— Гей! — каже один господар. — Наїхали до нас гості, що годі тепер куска хліба спожити!...

— Загинемо, як руді миші, — каже другий. — Біда!...

— Не журіться! — озвався голова „Комнезаможа“, що та-кож крутився тут. — От, чув я, що Гантанта намовляє Німців, щоби вони прийшли до нас порядки встановлювати...

— Справді?! — гукнуло здивовано декілько господарів. — Не може бути?!

— Навсправжки ще не знаю, але чув, що так має бути... — говорив голова.

— А що-ж тоді з нами буде?! — питався хтось із старих.

— Хто його знає? — сказав на те голова. — Я тепер за себе потерпаю, бо ви-ж знаєте, чим я був колись і чим став тепер...

— А так, так! — закивали головами. — Не добре воно так, щоб з наймита паном робитися...

— Та я-ж і не паном зробився, а тільки товаришем! — заперечив голова.

— А хіба нам не все одно, який там чорт сидить на нашій спині? — загули роздратовано й сміливо, як ні разу за весь час сих порядків. — Хто-ж то накинун нам отсих гостей, як не ти?!

— А хто вам перешкоджує збутися їх? — хитро спитався голова.

— Як-то так збутися? — здивувалися. — Та-ж їх не заберуть від нас, хоч би на гвалт кричали!...

— І не треба, щоб забирали! — сказав голова. — От посадіте їх усіх разом на кригу і хай собі пливуть на здоровля!...

— Отакої! — суворо промовив якийсь старий дід. — Та-ж вони так потопитися можуть!...

— І хай собі топляться! — махнув голова рукою. — Що нам до того?...

— Очи всіх цікаво вдивлялися в ріку, наче перший раз бачили її.

— Як-же так? — знову озвався старий. — А потім що?...

— Нічого... Скажу, що самі... плавати захотіли... Доглядати не було кому... — заговорив тихим голосом голова. — Тільки глядіть, як би так і справді була ота Гантанта, то ви вже за мене вступіться...

— Та добре вже, добре! — згоджувалися. — Коли-б тільки вона приходила скоріше!...

Потім глянули один другому в очи і все зрозуміли. Наче змовилися, від разу подалися по домах і, як через годину, вернулися зі своїми „гостями“.

Мельник приніс із млина довгого гака й зачепив ним одну велику кригу. Всі охоче допомогли йому прихилити її до берега.

— Сідайте! — каже до дітей мельник. — Будемо плавати...

Діти з мовчазним жахом дивилися на бурхливу ріку.

— Страшно... — відмовлялися.

— Сідайте, сідайте! — озвався й голова. — То дуже цікаво...

— Ми не хатім... — заплакали. — Ми не хатім...

— Що?! Не хочете?! — скрикнув мельник і кинувся до дітей. Кинулися й інші...

— Що?! Не хочете?! — хрипіли. — Так ми вас...

Діти пробували було втікати, падали на землю, хапалися за ноги, кусали за руки, але їх волокли до ріки...

Коли вже було по всьому, до ріки прибіг задиханий пан отець.

— Що ви наробили? — крикнув він до них. — Ви-ж люде!...

— Ми й самі се добре знаєм, але вони не знають!... — сказав хтось.

Стали всі і руки опустили.

— Що-ж се справді?!...

— Господи Боже! — молився пан отець. — Прости їм, бо вони не відають, що творять!...

Голова „Комнезаможа“ опамятався скорше всіх і побіг до дому. Слідом за ним стали розходитися і всі інші...

* * *

...Через тиждень комісар „Райопродкома“ і предсідатель „Повітчека“ допитували голову „Комнезаможа“.

„Пішли гулять над річку, — казав голова, — тай захотіли поплавати... А воно-то вже звісно, як у таких випадках буває!... Діти малі, крига крихка, доглядача не було, а ріка бурхлива“...

— Так, так!... Пішли гулять, а ріка бурхлива!... — як один чоловік, чула вся громада.

І то був перший день, коли між головою „Комнезаможа“ сільською громадою була повна згода...

Львів, 15 червня, 1922 р.

Антін Павлюк.

Із циклю „Дні“.

1.

Із лона темного — народжений на-ново
Встаю — Весні і Снові — як офіра...
І спіє у полях із диким житом Слово,
Що вже сповнилась міра.

Із лона темного відроджений на муки,
Іду стежками болю в Сонми Щасних,
І знов тобі горіння і роспука
Моя наївна і дитинна віро ясна.

2.

...Як бідна церковця у лагідному сні
Благоговійно-затишна і сявом омита —
Знов передзвони стеле серце в дні
У очі задумом і вірою розкриті.

О сутінь ясна повних вечорів —
Коли душа моя молитись не здолає,
Що я стежок до Бога не довів, —
Як птах крилом надломаним замаяв!..

Як бідна церковця встає в ланів безмірність,
Стаю: повірити і випити тумани...
І ласкавіє в серці світ вечірній,
У лагідному сні за передзвоном лірним
Прозора радість плюскотить оманно.

Бернард Шов.

Велика Катерина.

(ПЕСА).

З англійської мови переклав БОЙ.

(Докінченне).

ДРУГА ДІЯ.

Petit lever імператорки.

Середні двері зачинені. Той, що увійшов-би ними, побачив-би ліворуч на підвисшеню з двома широкими сходами величаве ліжко з занавісками. За ним двері в стінних шпалірах, що ведуть до кабінету Імператорки. Близько підвиснення, що на нім ліжко, по середині кімнати стоїть золочене крісло з вирізьбленим на ньому імператорським гербом і вигаптованим монограмом Імператорки.

Придворці ждуть, готові до послуг Імператорці. Стоять двома понурими рядами здовж того боку кімнати, що напроти ліжка, урочисто, з виразом нудьги на обличчях і чекають, коли Імператорка прокинеться. Княгиня Дашкова стоїть із двома панями трохи попереду ряду придворців, побіч імператорського крісла. Тиша. Її нарушують тільки позіхання й перешіптування поміж придворцями. Шамбелян Нарішкін стоїть у головах ліжка.

Голосне позіхання чутно споза занавіс.

Нарішкін (*підносить руку остерігаючи*). Ш-ш-ш!

(*Придворці притьмом перестають перешіптуватися, вирівнюють ряди й так бовваніють. Мертва тиша. Дзвонить дзвінок за занавісками. Нарішкін і княгиня урочисто розсувають занавіски й поза ними оказується Імператорка. Катерина перевертається на спині й витягається*).

Катерина (*позіхаючи*). Ге-ей! аха я-ау! Котра година?

(*В її мові чується німецький акцент*).

Нарішкін (*церемонійно*). Їх імператорська величність зволіли прокинутися. (*Придворці надуть навколішки*).

Всі. Добрийдень, вашій величності.

Нарішкін. Пів до одинацяті, матушко!

Катерина (*раптом сідає*). Potztausend! (*Дивлючися на клячучих придворців*). Ех! Вставайте! Вставайте! (*Всі встають*). Обрид мені ваш етикет. Ледви очі розплющу вранці, а вже починається. (*Ще раз позіхає й сонно припадає головою назад до подушок*). На що воно здалося, Нарішкіне?

Нарішкін. Бог свідок, се не для тебе, матушко. Тільки, бачиш, як-би ти не була великою царицею, то всі вони нічим би не були.

Катерина (*сідає*). Значить, вони силують мене все те робити, щоб заховати свої марні гідности. So?

Нарішкін. Власне! А те-ж і тому, що якби не робили сього, що роблять, то ти, матушко-любко, веліла-б нагаями їх вишмагати.

Катерина *(енергійно вискакує з ліжка й сідає на його крайчику)*. Вишмагати! Я. Вільнодумна Імператорка. Фільософка. Варвар з тебе, Нарішкін. *(Встає та звертається до придворців)*. А в тім — що воно мене обходить! *(Ще раз звертається до Нарішкіна)*. А тимчасом нехай буде тобі відомо, що маю щиру й оригінальну вдачу як в Англіїця. *(Неспокійно ходить сюди й туди)*. Ні! Що мене до скажености доводить в усіх сих церемоніях, се те, що на всю Росію одній мені нічого з того, що я Імператорка. Всі ви доходите до слави через мене, мої усмішки загрівають вас, отримуйте титули й шанобу й ласки від мене, всіх вас осліплю моя корона й мої пишні строї, ви незмірно тішитесь, як допустять вас перед моє обличчя, а як скажу вам яке ласкаве слово, то тижнями розповідаєте його кождому стрічному. Але що мені самій з того? Нічого. *(Гидається в крісло. Нарішкін суперечить їй жестом, але вона нагально повторяє йому в вічі)*. Нічого!! Ношу корону, поки карк не заболить, стою з мавстатичним виглядом, аж ледві іноді не зомлію, маю усміхатися до старих і гидких послів, а повертатись спиною до молодих і гарних. Ніхто мені нічого не дав. Поки була ще тільки великою княгинею, то англійський посол бувало давав мені гроші, коли лиш би потребувала — себ то радше кілька разів йому треба було отримати що від моєї блаженної попередниці Єлисавети *(придворці кланяються до землі)*. А тепер, відколи я Імператорка, він мені ні копійки не дав. Іноді, як голова мене болить, або маю кольки, то останній помийниці заздрю. А в вас ні дрібки вдячності нема для мене за всю мою опіку над вами, за працю мою, думки, мою втому, мої терпіння.

Княг. Дашкова. Благаємо тебе, матушко, Бог свідок, дай спочити подиву гідному мозкови твому. Того й голова тебе болить. Monsieur Вольтер теж терпить на біль голови. А його мозок зовсім такий, як у тебе.

Катерина. Яка-ж брехуха з тебе, Дашкова! *(Дашкова присідає з імпонуючою гідністю)*. І ти думаєш отак підлеститися мені. Знай те, що я-б ні рубля не дала за всі фільософські мозки цілої Франції. Що за справи маємо нині?

Нарішкін. Новий музей, матушко. Але модель готовий буде щойно на вечір.

Катерина *(заклопотано встає)*. Так, музей. Просвічена столиця мусить мати свій музей. *(З міною, повною глибокого зрозуміння ваги музею для столиці, вона міряє кімнату)*. Він буде одним із чудес світа. Мушу мати зразки всяких особливостей: зразки, зразки й ще раз — зразки.

Нарішкін. Весела ти сьогодні, матушко.

Катерина *(з раптовою безжурністю)*. Я завше весела. Завше. Навіть тоді, коли мені не подають патинків. *(Біжить до крісла, сідає й наставляє ноги)*.

(Дві пані стрімголов летять до її ніг, кожда з патинком у руці. Катерина якраз хоче засунути в них ноги, але здержується, вслухуючись у гамір, що доноситься з присінка).

Потьомкін *(несучи Едстестона через присіння)*. І не пручайся!
Ходи, ходи, люба дитинко, голубчику мій, ходи до матушки.
(Співає):

Ходи, хлопче
Мій миленький,
Мій коханий, хлопче.

Варінка *(співає разом з ним)*:

Ходи, хлопче і т. д.

Едстестон *(силкуючись перекричати їх)*. Ні, ні! Сей жарт іде за далеко! Я рішуче жадаю! Пустіть мене на землю! А щоб ви сказилися! Пустите чи ні! А щоб тобі добра не було! Ні, ні! Не прикидайся дурнем! Ми, в Англії, не розуміємося на таких жартах! Се-ж ганьба для мене! Та пустіть же!

Катерина *(підчас того)*. Шо за страшений галас? Піди, Нарішкіне, подивися, що там!

(Нарішкін іде до дверей).

Катерина *(наслухує)*. Се князь Потьомкін.

Нарішкін *(кликає від дверей)*. Якийсь чужинець, матушко!
(Катерина миттю поринає назад у ліжку й накривається. Потьомкін вносить Едстестона, за ним Варінка. Князь шпурляє софніку на підвисшенне, що на ньому ліжку, й похитуючись на ногах, попри ліжку йде до дверей кабінету. Варінка стає біля придворців по другому боці кімнати. Катерина, горючи гнівом, відтучує Едстестона від ліжка геть аж на долівку. Вилазить із ліжка й повертається до Потьомкіна з таким страшним виразом на обличчю, що всі падають навколїшки окрім Едстестона, що розгніваний і завстиджений кидается по підлозі).

Катерина. Як ти смів, Потьомкіне? *(Дивлючись на Едстестона)*. Що се?

Потьомкін *(на вколїшках, з плачем)*. Або я знаю? Я п'яний. Що се таке, Варінка?

Едстестон *(зриваючись на ноги)*. Мадам, сей п'яний хам. —

Потьомкін. Отсе й правда. Пі-пі-яний хам. Похорристувався тим, шшо я пі-пі-яний. Хазав: візьми мене до аннела ма-а-атушки, Візьми до кррассаввички Імперраторки. Візьми до найславнійшої жінки на землі. Он шшо він хазав. А я взяв. Злле зрробив. Нне тверрезий я.

Катерина. Були вже такі, що за менші провини на Сибір ішли, щоб прохмелитись, квязю.

Потьомкін. І добре їм так! Г-г-гидка вонно ннавичка. Ая! запитай Варінку.

(Катерина повертає своє обличчя від нього на придворців. Придворці бачать, що вона намагаться не розсміятись, але з досвіду знають, що се їй не вдасться. Отож із полекшою встають, шкірючи зуби).

Варінка. Се правда. Він пє як свиня.

Потьомкін *(жалісно)*. Ні, не як свиня! Як князь! Матушка зробила бідного Потьомкіна князем. І до чого-ж бути князем, як пити не можна?

Катерина *(кусая уста)*. Іди. Я ображена.

Потьомкін. Та бо ти не сварися, матушко!

Катерина (*приказуючим тоном*). Іди!

Потьомкін (*похитуючися встает*). Так: іди! Будь собі здоров! Якій я сплячий. Теперр баї-баї, а потім нна Сибірр! Іди собі баї-баї до ліжка мматушки, іди! (*Силкується попрубувати полізти в ліжку*).

Катерина (*рiшує відитовхує його назад*). Ні, ні, Потьомкіне! Що ти собі гадаєш? (*Він наче колода валиться на підлогу, видимо смертельно п'яний*).

Княг. Дашкова. Що за скандал! Образа для вашої імператорської величності!

Катерина. Не маєш змислу гумору, Дашкова. (*Сходить із підвисшення на підлогу й поблажливо дивиться на Потьомкіна. Він булькоче як тварина. Її бере огида*). Свиня! (*Конає його що сили*). Ов! Ти зломив мені палець! Худоба! Худоба! Дашкова має рацію. Чувш?

Потьомкін. Пи-питаєш, якій ммії погляд про Дашкову? Ммії по погляд, що Дашкова пі-піяна. Сканнал. Відвний Потьомкін піде собі баї-баї. (*Попадає в п'яний сон*).

(*Де кілька придворців пускається вперед, щоб винести його*).

Катерина (*задержує їх*). Нехаї собі лежить! Нехаї пере-спиться. А то, як виїде відсіль, то зразу поцаде на весь день до шинку поміж п'яну голоту. (*Поблажливо*). На! (*Бере з ліжка подуїку й кладе йому під голову. Потім повертається до Едстестона. Розглядає його з вишуканою гідністю і питає з маєстатичною міною*). Що се за джентельмен, Варінка?

Варінка. Чужинецький сотник. Не можу вимовити його наймення. Мені здається, що він божевільний. Приїшов до князя й казав, що мусить побачити вашу величність. Про ніщо — друге він не може говорити. Ми не могли його спинити.

Едстестон (*вражений сею очевидною зрадою*). Ах, мадам! Я цілком здоровий: я справді Англієць. Я ніколи не смів би наблизитися до вашої величності без певних вірительних листів. Маю листи від англійського посла і від пруського. (*Наївно*). Тільки-ж всі впевняли мене, що князь Потьомкін всемогучий у вашої величності. Тож я очевидно звернувся до нього.

Потьомкін (*перериває розмову розпучливо пискливим зойком, подібним до крику осла*)!!!

Катерина (*наче помійниця*). Schweig, du Hund! (*Вертає до своїх урочистих королівських манір*). Чи вас ніколи не вчили, пане, як повинен приходити джентельмен перед обличчя володаря?

Едстестон. Так, мадам, тільки-ж я не прийшов: мене принесли.

Катерина. Та-ж самі кажете, що просили князя, щоб завіс вас.

Едстестон. Але-ж ні, мадам. Я протестував, кільки в мене було сили. Взиваю сю паню підтвердити се.

Варінка (*удаючи обурення*). Так; ви протестували. Але разом із тим ви дуже, дуже, дуже хотіли побачити їх імператорську величність. Ви червопіли, як князь про них говорив. Ви грозили

Йому, що покрасте йому шаблюкою лице, бо вам здавалося, що говорить про них не з відповідним подивом. *(До Катерини)*. Вірте мені: він уже десь мусів бачити вашу імператорську величність.

Катерина *(до Едстестона)*. Ви справді вже бачили мене?
Едстестон. Підчас перегляду військ, мадам.

Варічка *(тріюмфуюче)*. Ага! Я так і знала. Ваша величність мали на собі гусарський однострій. Він бачив те сяйво і той блиск, які виходили від вашої величності. Ах! І він смів подивляти вашу величність. Ні! Такої зухвалости не можна стерпіти!

Едстестон. Уся Європа винна такої-ж зухвалости, мадам.

Княг. Дашкова. Уся Європа задовольняється робити се у належнім віддаленню. Бо можна подивляти політику їх величності і їх визначність у літературі та філософії без того, щоб зараз-же доконувати акробатичні фортелі на імператорському ліжку.

Едстестон. Нічого не знаю про визначність їх величності в політиці, чи філософії. Я на таких справах не розуміюся. Говорю як практична людина. Досі ще не чував я, щоб чужинці теж вели політику: я завше думав, що політика се лише ге-шефт містера Піта.

Катерина *(підносячи брови)*. So?

Варічка. А за що инше ви подивляли їх величність на вашу думку?

Едстестон *(цілком збентежений)*. Отож я-я-я — се значить — я — *(загикується аж до повної німоти)*.

Катерина *(по хвилі немисосердної мовчанки)*. Ждемо на вашу відповідь.

Едстестон. Але ж я цілком не казав, що подивляю вашу величність. Ся дама переплутала мої слова.

Варічка. О, ви її не подивляєте, ні?

Едстестон. Ну так, я — очевидно — само собою — я не можу заперечити, що однострій був дуже до лиця — може трохи замало жіночого було в тому всьому — та все-ж —

(Мертва тиша. Катерина й придворці закам'яніли, впливши очи в нього. Він немилосердно заклопотаний).

Катерина *(з холодною, маєстатичною повагою)*. І що-ж, пане? Се все, що ви маєте сказати?

Едстестон. А вже-ж нема нічого злого завважити, що ни, що — ни — *(ще раз німіє)*.

Катерина. Завважити, що — ни? *(Він безмовно вліплює у неї очи, наче теля в нові ворота. Вона лютуючи повторює)*. Що ни?

Едстестон *(настрашився так, що аж відзискав мову)*. Отже, що ваша величність були — були — *(підлесно)*. Ну я висловлю се ось як: цілком природною було-б річю для мущини подивляти вашу величність, навіть не будши філософом.

Катерина *(раптом усміхається й простягає йому руку, щоб поцілував)*. Придворець!

Едстестон *(цілуєчи її)*. Аві крихти. Ваша величність дуже добрі. Я був дуже незручний, але се не був міф замір. Боюся, що я трохи тупий.

Катерина. Тупий? Ні в якому разі. Більше відваги сотнику! Ви нам сподобалися. *(Він приклякає на одно коліно. Вона бере його лице в свої долоні, підносить його обличчя вгору й додає)*. Ви нам дуже сподобалися *(кокетливо плеще його по лиці. Він склонюється майже до свого коліна)*. Petit lever скінчене! *(Повертає, щоб піти в свій кабінет і спотикається о Потьомкіна, що лежить горілиць)*. Ах! *(Едстестон прискакує, щоб допомогти їй. Він схоплює Потьомкіна за ноги й відсуває його на бік із дороги Імператорки)*. Дякуємо вам, сотнику. *(Він галлянтно кланяється і в нагороду дістає дуже ласкавий усміх. Потім Катерина йде в свій кабінет, за нею княгиня Дашкова. Біля дверей Дашкова обертається, щоб зробити глибокий поклін Едстестонові)*.

Варінка. Щасливий ти, батюшко! Згадай колись, що се я тобі се зробила. *(Вибігає за Імператоркою)*.

(Едстестон трохи оголомишений іде через кімнату в напрямі придворців, які з великим респектом дивляться на нього. Виходючи з салі середними дверми, всі придворці глибоко йому кланяються. На поклони відповідає він нервовою судорогою й відвертається від них на те, щоб віч-на-віч побачитися з иншими придворцями, що теж кланяються йому з другого боку. Ся церемонія збиває його зовсім з панталіку, так що відклонюючись одному придворцеві, він потручує иншого і в свою чергу мусить поклонитися, щоб сей вибачив. Вкінці всі з виїмком Нарішкіна відходять).

Едстестон. Уф!

Потьомкін *(живо скочивши на ноги)*. Отож доконав свого, любчику. Чудово! Прекрасно!

Едстестон *(зачудований)*. Хочете тим сказати, що ви не п'яні?

Потьомкін. Не смертельно п'яний, а тільки — дипломатично п'яний. В ролі п'яної свині я за п'ять мінут зробив для тебе більше, ніж по тверезому зробив-би за п'ять місяців. Фортуна вже в твоїх руках. Ти подобався Катерині.

Едстестон. До чорта з її ласкою!

Потьомкін. Як, ти не радієш?

Едстестон. Радіти? Боже милий, чоловіче, та-ж я заручений, ось-ось і весілля буде.

Потьомкін. Ну то що? Вона-ж в Англії? Ні?

Княг. Дашкова *(повертає)*. Сотнику Едстестон! Імператорка вже одягнулась і наказують вам явитись.

Едстестон. Скажіть, що я пішов собі, заким ви принесли мені сей наказ. *(Вибігає. Всі три присутні ще особи занадто приголомшені, щоб його спинити. В найвисшому остоупінню проводять його очима)*.

Нарішкін *(відвертаючися від дверей)*. Вона його кнутами засіче. Він погіб.

Княг. Дашкова. Але що мені робити? Такої відповіді чейже не можу занести Імператорці.

Потьомкін. П-п-п-п-б-б-б-б-рррр (довго дмухає крізь стиснені губи й гарчить. Плює). Мушу влітати кого по зубах!

Наришкіп (на лоб на шию тікає середними дверми). Ні! Ні! Не мене!

Княг. Дашкова (очайдушно кидається перед Потьомкіна, що саме вирушає в погоню за шамбеляном). Бийте мене! Каліchte! Отсе й буде оправданнем для мене, що не верну до неї. Добре бийте!

Потьомкін. У-у-ух! (Штурляє нею на ліжку, а сам вилітає за Нарішкіном).

ТРЕТЯ ДІЯ.

Садок на терасі над Невою. Кляра, Англійка, гладка пані, ліктями спершиєся на мур, що відділює терасу від ріки, дивиться на Неву. Виждаючо обертається, бо почула, що хтось відчинив і замкнув за собою фіртку від садка. Вбігає Едстестон. Вона з радісним криком кидається йому на шию.

Кляра. Мії любий!

Едстестон (робить kwasну міну). Не називай мене так.

Кляра (охолонула, здивована). Чому?

Едстестон. Увесь сеї поранок мене називали любчиком.

Кляра (загорюється задрісткю). Хто?

Едстестон. Кождий. Навіть одна найневимовнійша свиня. Якщо не покинемо сього гидкого міста зараз, чуєш? таки зараз, — то ще й Імператорка назве мене своїм любчиком.

Кляра (тишно надувшись). Не посміє! Ти казав їй, що вже заручився зі мною?

Едстестон. Певно, що ні.

Кляра. Чому?

Едстестон. Бо я не дуже хотів, щоб мене вибили кнутами, а потім повісили або заслали на Сибір.

Кляра. Що ти кажеш, ради Бога?

Едстестон. Отже — одним словом — не думай, моя Кляро, що я блазень. Справа занадто поважна, щоб обиняками говорити. Я бачив Імператорку і —

Кляра. Ну так що? Ти ж хотів її побачити.

Едстестон. Так, — але Імператорка побачила мене.

Кляра. І залюбилася в тобі!

Едстестон. А ти відкіля знаєш?

Кляра. Або ж можна в тобі не залюбитися, коханий мії?

Едстестон. Ах! Я ж не є дурнем. Але, хоч се звучить трохи зарозуміло, та мушу підхлібити собі, що я гарнійший від Потьомкіна і від всіх тих свиний, що до них вона привикла. Так, чи сьак, а я не хочу ризикувати, лишаючись тут довше.

Кляра. Що за халепа! Мама буде лютитися, що треба пакуватися і зректися нинішнього придворного балю.

Едстестон. Нічого не пораджу. Не можна гаяти ані хвилини.

Кляра. Чи не сказати їй, що її засічуть кнутами, як остане?

Едстестон. Скажи, кохана! *(Цілує її й пускає, думаючи, що вона зараз побіжить до дому).*

Кляра *(задумується)*. А вона — а вона зблизька гарна?

Едстестон. Ані порівняти з тобою.

Кляра *(заздрісно)*. О вже ти бачив її зблизька?

Едстестон. Доволі зблизька.

Кляра. Направду? А як із близька? Ні, се гупо. — Я скажу мамі. *(Вона якраз забирається відійти, коли входить Нарішкін із десятником і відділом салдатів).* Чого хочете тут?

(Десятник іде до Едстестона й, важко гримнувши перед ним на коліна, виймає пару пишних пістолів із золотими ручками. Подає Едстестонові, тримаючи їх за цівку).

Нарішкін. Сотнику Едстестоне! Їх світлість князь Потьомкін посилають вам отсі обіцяні вам пістолі.

Десятник. Візьми їх, батюшко. А не забудь на нас бідних салдатів, що їх принесли. Бо Бог свідок, що ми нічого не дістаємо, хіба лиш щось випити.

Едстестон *(нерішуче)*. Але ж я не можу прийняти таких цінних річий. Хоч — лихо знає! Які-ж вони гарні! Подивись тільки, Кляро!

(Вона хоче взяти пістолі до рук, але десятник, що все-ще клячить, несподівано пускає їх на землю, потім кидається вперед і обіймає Едстестонові клуби, щоб не дати йому вийняти його власних пістолів із холїв).

Десятник. Хапайте його мерщій! Ловіть за руки! Я маю його пістолі! *(Салдати схоплюють Едстестона).*

Едстестон. Ах! Чого хочете, прокляті? *(Вганяє коліна десятникові під ложечку й скажено бється з насильниками).*

Десятник *(качається по землі, хлипає й стогне)*. Ой! Убив! Святий Миколо! О-о-ой!

Кляра. Рятуйте! Рятуйте! Чарльза мордують! Рятуйте!

Нарішкін *(схоплює її й затикає рукою її уста)*. Зв'яжіть йому руки й ноги! Десять тисяч буків вам, якщо пустите! *(Кляра вкручується йому з рук, пускається на нього й скажено бе кулаками).* Йо-о-ой! Змилуйся, матушко!

Кляра. Ти вироде! Рятуйте! Рятуйте! Поліція! Нас мордують! Рятуйте!

(Десятник підвівся і йде ратувати Нарішкіна. Він хапає Кляру за руки й уможливає Нарішкінові ще раз заткати їй уста. Тимчасом Едстестон і його насильники купою борикаються по землі. Вони повалюють на решті Едстестона на плечі і зв'язують йому напаясте попід коліна. Потім обкручують його груди широким ремнем. Укінці перепишають дрок попід отой ремінь, що на грудях, і сей, що на напаястях, і на дрючку підносять Едстестона, безнадійно отак спакованого, щоб винести геть.

(Тимчасом Едстестон і не думає терпіти мовчки).

Едстестон *(важко дихаючи)*. Я вам дам! Чи ви розв'яжете мене, прокляті? Я поскаржуся послови! Я напишу до „газети“. Англія висадить вашу дрантиву флоту на беріг, а цілу вашу

голопяту армію вимете на Сибір за се! Пустите мене, чи ні? Трястя вашій матери! Бодай би ви сказалися! Якого чорта хочете від мене? Я вам — я вам — я вам — *(виносять його геть, що й голос не доноситься)*.

Наришкін *(відриває руку з Кляриного лиця наче попарений, пищить і дико вимахує пальцем)*. Йой! *(Остовплений десятник пускає її руки)*. Вона вкусила мене, мала гадюка!

Кляра *(спльовує і з огидою витирає уста)*. Ти смієш пхати свої брудні пальці в мої уста? Ух, тьфу!

Десятник. Змилуйся матушко, ангелику!

Кляра. Не смій називати мене матушкою-ангеликом! Де поліція?

Наришкін. Ми якраз є поліція в Петербурзі, мала гадюко.

Десятник. Йй богу не маємо наказу робити тобі кривду, матушко. Ми сповнили тільки свій обов'язок. Ось яка здорова ти й міцна, а я вже таки ніколи до здоровля не прийду. Де-ж пак? Страшенно вже сильний він, добре бється, кріпкий наче ведмідь. Таки відбив мені лопатку своїми твердими колінами. Йй-богу не можна слати народа хрещеного на такого небезпечного ворога!

Кляра. А добре тобі так! Куди-ж ви потягли сотника Едстестона?

Наришкін *(злбно)*. До Імператорки, красавичко. Він зневажив Імператорку. Він дістане сто один кнутів. *(Сміється і виходить, дмухаючи в свій покусаний палець)*.

Десятник. Але, він чутиме тільки перших двадцять кнутів і вмере, заким се дійде до кінця. А вже-ж.

Кляра *(їй непоборна бундючність додає їй сили)*. Вони не сміють торкнутися англійського старшини. Сама піду до Імператорки. Вона може й не знає, хто є сотник Едстестон і всі ми.

Десятник. Піді ради святого Миколи, красавичко.

Кляра. Тільки не будь зухвалий. Як можна в палату попасти?

Десятник. Всякий входить туди й виходить, кому забагнеться, кохана любко.

Кляра. Але я мушу zobачити Імператорку. Мушу поговорити з нею.

Десятник. І поговориш, кохана матушко. Дай тільки бідному старому десятникови рубля, а святий Микола богоугодник вже візьме на себе твоє спасенне.

Кляра *(палко)*. Я дам тобі — *(вона хоче сказати: п'ятьдесять рублів, але кусає себе за язик)*. — Можу дати тобі цілі два рублі, якщо зможу поговорити з Імператоркою.

Десятник *(втішений)*. Восхвалений нехай буде Господь за тебе, матушко. Ходи. *(Веде її за собою)*. А твого молодого чоловіка хіба сам чорт спокусив бебехи мені отак відбити, що аж дух заперло. Де-ж пак? Ми повинні вибачати гріхи один одному.

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Трикутний закуток; в одній з його стін пробитий склеплений лук, завішений важкою занавісою. Туди можна пройти до великої балевої салі палацу. Освітленне притьмлене, бо свічки прислонені червоними абажурами. В стіні, яка лучиться з тою, що в ній пробитий лук, двері. Гарне крісло по тім боці, де лук, — ось і все урядження закутка. На балевій салі танцюють польонеца під звуки дутої оркестри.

Наришкін входить дверима, за ним салдати, що несуть Едстестона, все ще притороченого до дрючка. Знеможений і замлілий він не видає ні звуку.

Наришкін. Стій! Витягніть дрючок із арештавта! *(Вони звалюють Едстестона на підлогу наче колоду й витягають дрюк. Нарішкін схиляється над ним і зневажливо говорить).* Но? Чи ви готові на тортури? Отсе є приватний кабінет Імператорки для тортуровання. Чи можу причинитися чим для вашої вигоди? Скажіть тільки.

Едстестон. Чи ви маєте кутні зуби?

Наришкін *(здивовано)*. Чому?

Едстестон. Їх величність король Джордж Третій зажадає шість ваших кутних зубів, як тільки відомість про те, що робите зі мною, дійде до Лондону. То-ж уважайте! А бодай ти осліп!

Наришкін *(наляканий)*. Ах, запевнюю вас, що тільки виконую накази. Сам я особисто не зношу тортур і рад-би вас уратувати, коли б тільки міг. Але Імператорка горда. Та й яка жінка зрештою простила б вам таку зневагу, якої ви допустилися?

Едстестон. Я вже казав: Бодай ти осліп!

Наришкін *(майже в сльозах)*. Та се-ж не моя вина. *(До салдатів, сухо)*. Знаєте свої накази? Памятайте, що вам робити, як Імператорка дасть знак? *(Салдати потакуючо бють у дах)*.

(Нарішкін проходить, відкривши занавіси. Гомін музики й пасмуга блискучого білого світла з канделябрів балевої салі вриваються, як він проходить. Смуга білого світла щезає, а музика приглушується, як тільки занавіса стулюється до купи за Нарішкіном. Миттю музика вриває й Нарішкін назад вертає споза занавіс. Остерігаючо киває на салдатів. Вони стають на позір. Потім підходить до занавіси, щоб розкрити її перед Катериною. Вона в повнім імператорськім строю. Задержується при вході. Салдати падають навколішки).

Катерина. Виконайте, що вам наказано.

(Салдати схоплюють Едстестона й немилосердно кидають ним до ніг Імператорки).

Катерина *(холодно дивиться в діл на нього)*. Also. — Ви потрудили мене двічі послати за вами. Краще було б для вас, якби прийшли за першим разом.

Едстестон *(погіршливо й злісно)*. Та я ні разу й не приходив. Мене приношено. Се пекельна безсоромність.

Катерина. Вважайте на свої слова.

Едстестон. Не потребую. Слухайте, я вірю, що виглядаєте дуже мавстатично й дуже гарно, тільки-ж не можу вас ба-

чити. А опріч того я не налякався ні трохи. Я Англієць. Ви можете мене пірвати, але збентежити мене ніяк вам не вдасться.

Наришкін. Памятайте, до кого говорите.

Катерина (*люта, що він втручається, негомовано*). Не забувай, що собаки не говорять! (*Він низько кланяється*). А ви, сотнику, памятайте, що хоча я славна з ласкавости своєї, то все таки в межі терпеливості навіть для Імператорки.

Едгестон. Як може памятати щонебудь людина, звязана таким дурацьким способом? Я ледви дишу. (*Робить безвиглядні зусилля звільнитися*). Слухайте: не будьте неласкаві, ваша величність, і веліть мене розв'язати. Направду ви повинні оправдатися передо мною.

Катерина. Невже думаєте, що вам вдасться вратуватися як Потьомкінові, якщо зачепите мій змисл гумору?

Едгестон. Змисл гумору! Ха-ха-ха! Отсе мені подобається. Чи міг би хто, в кого в змисл гумору, зробити ось такого страхопуда з людини й сподіватися, що вона візьме справу по-важно? Прошу вас: таки накажіть їм зпяти з мене сі пута!

Катерина (*сїдає*). Чому, прошу?

Едгестон. Чому! Чому! Чому! — Бо вони дошкулують мені!

Катерина. Іноді люде вчаться через терпіння. Вічливого поведення наприклад.

Едгестон. Очевидно! Якщо ви — жінка вже з самої натури своєї злобна і навмисне мене мучите, то мені нема що говорити більше.

Катерина. Монарх, пане, повинен іноді вживати потрібної і спасенної безоглядності.

Едгестон (*безлично й перериває*). Ква! Ква! Ква!

Катерина. Donnerwetter!

Едгестон (*очайдушно продовжує*). Се ніяка безоглядність, се блазенство. І якщо думаєте, що воно змінює мою вдачу на ліпше, або вчить мене чоگونهбудь, то помиляєтеся. Може воно й дає вам задоволення, тільки, якщо воно так, то таке задоволення цілком немиле, ось що.

Катерина (*несподівано й грізно звертається до Нарішкіна*). Чого шкіриш зуби?

Нарішкін (*від жаху паде навколішки*). Змилуйся, матушко! Серце в мене на устах.

Катерина. Якщо ще раз забудеш, перед ким стоїш, то твоє серце й уста розділяться на два окремі шматки! Иди і забирай своїх людей за собою! (*Нарішкін крадеться до дверей. Салдати встають*). Стривай! Припхайте отсе (*показує на Едгестона*) ближше. (*Салдати виконують наказ*). Не так близько! Невже казала я вам зробити з нього мій підніжок? (*Відпирає Едгестона ногою*).

Едгестон (*ненадійно нищить*). І-і-іх! Справді попрохати мушу вашу величність не пхати кінчика своєї імператорської ніжки межі мої ребра. Я дуже лоскотливий.

Катерина. Направду? Тим більше підстави для вас, сотнику, відноситися до мене з пошаною. *(До других)*. Забирайтеся! Скільки разів маю я наказувати, поки мене послухають?

Наришкін. Вони принесли прилади для тортур, матушко. Треба?

Катерина *(з обуренням)*. Як смієш говорити вільнодумній Імператорці про такі страхіття? Завше будеш дикуном і дурнем, Нарішкіне. Сі пам'ятки варварства поховані вже, Богу дякувати, в гробі Петра Великого. Мої методи культурніші. *(Торкається кінчиком ніжки ребер Едстестона)*.

Едстестон *(гістерично верещить)*. Яй! Я-а-ай! *(Лютю)*. Якщо зробите ще раз отак, ваша величність, то напишу до „Льондонської Газети“.

Катерина *(до салдатів)*. Лишіть нас самих! А швидко! Чули? П'ять тисяч буків тому, хто буде в кімнаті, як заговорю ще раз! *(Салдати вилітають)*. А ти, Нарішкіне, чекав на кнути? *(Нарішкін чим швидче виступає з кімнати)*.

(Катерина й Едстестон тепер самі. Катерина тримає в руці скиптр, золоту паличку. Обвинений він новим французьким памфлетом під заголовком: „L'Hotte aux Quinante Écus“. Спокійно розвиває його й починає читати, вигідно засівши на кріслі, наче б то сама тільки була в кімнаті. Кілька хвилин минає серед тиші. Вона чимраз дужче захоплюється й чимраз більше забавляється прочитаним).

Катерина *(незвичайно задоволена якоюсь фразою, обертаючи картку)*. Ausgezeichnet!

Едстестон. А. Г-у-м!

(Тиша. Катерина далі читає).

Катерина. Wie komisch!

Едстестон. А гм-угум!

(Тиша).

Катерина *(одушевлено говорить до себе)*. Подиву гідний письменник із monsieur Вольтера! Як виразно з'ясована в нього глупота сього тупоумного проєкту на піднесення загального доходу з краю при помочи безпосередного податку на ґрунт! А як нищить його своєю іронією! І як розсмішує читача разом з тим! З якою певністю відчувається, що весь сей плян обертається в півець від ударів його дотепу та економічної бистроти. Так, що годі й говорити вже про сей плян освіченим людям!

Едстестон. Ради Бога, мадам, невже справді задумуєте полишити мене отак звязаного, критикуючи тимчасом блюзнірства отого гидкого безбожника? Ах! *(Вона ще раз ужила кінчика своєї ніжки)*. О! Оо!

Катерина *(спокійно)*. Чи добре я чула, буцім-то ви говорили, що monsieur Вольтер є великий філантроп і великий філософ, а разом із тим найдотепніша людина в Європі?

Едстестон. Ні, ви недобре чули. Навпаки, я кажу, що звичайний кат повинен би спалити всі його книжки. *(Кінчик її ніжки доторкується його ребер)*. Яй! О, лишіть! Я зімлію. Не можу стерпіти.

Катерина. Чи ви змінили свій погляд на monsieur Вольтера?

Едстестон. Чейже не можете вимагати від мене, вірного англiканської церкви (*вона лоскоче його*)... Йой! Я-а-й! Боже! Він такий, який вам подобається! Філянтроп, філософ, красавець! Статую йому поставити б, чорт його забери! (*Вона лоскоче його*). Ні-і-і! Господи його спаси! Веди до побіди, щастя й слави! Ах! Вічна пошана нехай завітчає його імя: Вольтер тричі нехай буде прославлений на скрижалях слави! (*Знесилений*). А тепер дозвольте мені встати? Дивіться тільки! Ось я бачу ваші кістки, як лоскочете мене, Так пані не роблять.

Катерина (*простягає кінчик ніжки й роздивляє її*). Невже неприємний вам отсей вид?

Едстестон. Приємний він доволі, тільки (*нечувано переконуюче*) ради Бога не торкайтесь моїх ребер!

Катерина (*відкладає памфлет на бік*). Сотнику Едстестоне, чому не прийшли ви, як я посилала за вами?

Едстестон. Мадам, я не можу говорити, поки звязаний отак.

Катерина. Подивляєте мене ще так само, як вранці сьогодні?

Едстестон. Як можу сказати, не бачучи вас? Пустіть мене, щоб я встав і подивився. А то нічого не бачу крім кінчиків ваших ніг і моїх.

Катерина. Ви все ще задумуєте написати про мене до „Льондонської Газети“?

Едстестон. Ні — якщо знімете з мене се ремінь. Скоро, розв'яжіть мене. Я млію.

Катерина. Не думаю. (*Лоскоче його*).

Едстестон. А-а-ах! Кітка!

Катерина. Що? (*Ще раз лоскоче його*).

Едстестон (*верещить*). Ні, ангел, ангел!

Катерина (*ніжно*). Geliebter!

Едстестон. Не розумію ані словечка по німецьки, але воно звучало ніжно. (*Попадає в гістерію*). Матушко, красавичко кохана, ангеле, — не будь жорстока, розв'яжи мене! Ах, прошу, благаю тебе. Не будь недобра. Я збожеволю.

Катерина. Сподіваюся, що справді збожеволісте з любови, як тільки Імператорка зволить поінтересуватися вами. Коли Імператорка дозволить вам бачити її ніжку, то ви повинні її цілувати. Сотнику Едстестон: ви роззява.

Едстестон (*обурений*). Ні! Я не роззява! У звідомленнях згадували про мене, як про високо інтелігентного старшину. І — дозвольте перестерегти вас, ваша величність: я не такий вже цілком безпомічний, як вам видається. На балевій салі в англійський посол. Вистарчить мені крикнути, щоб він з'явився. А тоді, що з вами, ваша величність?

Катерина. Хотіла б я, щоб англійський посол, чи хто инший пройшов через оті занавіси проти мого наказу! Вони

наче камінна стіна десять стіп заврубшки. Кричіть, скільки сили! Ридайте, проклинайте, пишіть, ревіть! *(Немилосердно лоскоче його)*.

Едстестон *(дико)*. Ау-у-у -ау-у-у! А-а-а! О-о-у! Доволі! Боже! Я-я-яй! *(Його крикови відповідає замішання на балевій салі)*.

Голоси з балевій салі. Назад! Не вільно далі! Держіть її! Наказ Імператорки! Се неможливе! Ні, любко, не можна сюди! Нікому не вільно входити! Вас у Сибір заплють! Не пустіть її, ради свого життя! Тягніть її назад! Вас засічуть кнутами! Се безнадійне, mademoiselle. Мусите слухати наказів. Пильнуй! А-ну сюди! Тримайте її!

Голос Кляри. Пропустіть! Мого Чарльза там тортурують! Я хочу пройти. І як можете танцювати ви всі, наче б то нічого не сталося? Пустіть мене, кажу вам! Та пу-стїїть! *(Вривається почерез занавіси. Ніхто ни сміє йти за нею)*.

Катерина *(розгнівана встає)*. Як смієте?

Кляра *(нестримно)*. Ах! Смійте свою бабку! Де мій Чарльз? Що робите з ним?

Едстестон *(кричить)*. Кляра! Розв'яжи ремені ради Бога! Мерщій!

Кляра *(побачила його і навколишки припадає біля нього)*. Ах! І як вони сміли тебе так звязати? *(До Катерини)*. Ти лютий вироде! Ти російська дикарко! *(Кидається на ремені й починає їх розв'язувати)*.

Катерина *(могутнім зусиллям опановує себе)*. Пануй над собою тепер! Запануй над собою Катерино! Вважай на філософію! Європа глядить на тебе. *(Примушує себе сісти на крісло)*.

Едстестон. Уважай, кохана! Се Імператорка! Називай її імператорською величністю. Клич її зорею півночі, матушкою, любкою. Вона се любить. Тільки — зніми ремені.

Кляра. Лежи тихо, коханий. Не зможу їх розв'язати, як пручатимешся.

Катерина *(спокійно)*. Лежіть цілком таки спокійно, сотнику. *(Лоскоче його)*.

Едстестон. Я-аї! У-у-у-а! Агої-ої!

Кляра *(закамяніла розв'язуючи ремені; вона зрозуміла положення й пополотніла від задрості)*. То отсе й є вся твоя тортура?

Катерина *(ввічливо)*. Се улюблена тортура Катерина Другої, mademoiselle. Думаю, що сотник немало розкошується нею.

Кляра. Якщо так, то може вживати сієї тортури, скільки захоче. Мені прикро, що втручалася. *(Встає та хоче йти)*.

Едстестон *(зубами ловить хвіст її спідниці й тримає його наче бульдог)*. Не йди! Не лишай мене в такому страшнім положенню. Увільни мене! *(Він говорить се, але виходить не дуже зрозуміло, бо в зубах тримає хвіст від спідниці)*.

Кляра. Пусти мене! Доволі, що сам ти негідний і смішний. Не осмішуй ще й мене до того. *(Вириває кінець спідниці)*.

Едстестон. Ой! Ще трохи, а зуби геть була б мені повиривала. Ти гірша ніж зоря півночі. *(До Катерини)*. Матушко-

любо: ти маєш добре серце, найліпше в Європі. Пожалій! Помилуй! Люблю тебе! *(Кляра вибухає плачем)*. Увільни мене!

Катерина. Добре! Тільки на те, щоб доказати, наскільки ліпша була російська дикунка від англійської (хоч з прикрістю завважити мушу, що я Німка)! *(Нахиляється, щоб розв'язати реміні)*.

Кляра *(засдрісно)*. Не трудіться, дякую! *(Кидається на реміні й обидві вони звільнюють Едстестона)*. А тепер ставай, будь ласкав. І заховуйся бодай трохи гідно, коли ще не здеморалізувався до краю.

Едстестон. Гідно?! Ой! Не можу. Я задубів увесь. Уже ніколи не зможу встати! Ой, Боже! Як болить! *(Вони хапають його за рамена й підносять)*. Яй! А-ах; Йой! Ов! У-у-у! Ах, матушко, ангеле, ніколи не муч так мушину. Бичуй його, убий, спечи, ушквар його, голову зітни, повісь, зчетвертуй! Тільки не в'язи його так і не лоскочи!

Катерина. А ваша молода дама все ще думає, що ви розкошувалися тим.

Кляра. Я знаю, що думати. Ніколи ні словом вже не обізвусь до нього. Якщо тільки про мене ходить, то ваша величність можуть собі затримати його.

Катерина. За ніщо в світі не позбавила б я вас його особи. Хоча справді думаю, що він все таки — любий *(плеще його по лиці)*.

Кляра *(хрипливо)*. Справді, я се бачу.

Едстестон. Не гнівайся, кохана: кождий в сій країні є любчиком. Я тобі се доведу. *(До Катерини)*. Чи ваша величність не були б ласкаві покликати сюди князя Потьомкіна?

Катерина *(від зачудування, що перемінюється в пишну гордість)*. На віщо?

Едстестон. Щоб зробити мені приємність. *(Катерина погідно сміється, йде до занавіс і розкриває їх. Музика починає грати Редову)*.

Катерина *(кличе приказуючим тоном)*. Потьомкін! *(Музика нагло перестав грати)*. Сюди! До мене! Грайте далі, дурні! *(Редова на ново починається)*.

(Десятник надбігає з балевої салі, щоб Імператорці підтримати занавісу. Входить Потьомкін, танцюючи з Варінкою).

Катерина *(до Потьомкіна)*. Англійський сотник чогось хоче від тебе, мій любчику!

(Катерина сідає підчас того, а Потьомкін по комедіянтськи кланяється на знак, що готов служити Едстестонові. Варінка проходить позад Едстестона й Кляри й стає праворуч від неї).

Едстестон. Точнісінько. *(До Кляри)*. Отже чула, кохана: „Мій любчику“? Значить: якщо їх величність кличуть його „любчику“, то певже се моя вина, що вона й мене так само називає?

Кляра. Се мене нічого не обходить. Ти не повинен був сього робити! Я гніваюся, я ображена.

Едстестон. Та-ж вони мене звязали, кохана. Я не міг нічого порадити. Я боровся, скільки сили мав.

Десятник *(при занавісах)*. Він боровся, як лев або ведмідь. Відбиту лопатку їй-богу до гробу занесу.

Едстестон. Ти хиба не хочеш мене покинути, Кляро? *(З натиском)*. Кляро, Кляро!

Варінка *(у розгарі почуття прихильності благає Кляру, простягнувши руки до неї)*. Ах! Солодке ти ангельське ягняточко, він тебе любить! Се так і світиться з його очий! Прости йому, прости йому!

Потьомкін *(від Імператорки кидається до Кляри й паде перед нею навколішки)*. Прости йому, прости йому! Херувимчику маленький, качечко дика, зоре ясна, славо маленька, самоцвіте манюсенький в короні небесній!

Кляра. Се вже таки цілком смішне.

Варінка *(клякає перед нею)*. Прости йому, прости йому роскоше кохана, дитинко в трояндовій колісці!

Кляра. Все зроблю, тільки дайте мені спокій!

Десятник *(клякає перед нею)*. Прости йому, прости, щоб отой силач не звів на тебе нагайки! Прости йому! Їй-богу всім нам треба прощення!

Кляра *(надірваним голосом)*. Прощаю йому! Прощаю йому!

Потьомкін *(радісно зривається, йде поза Кляру й піднімає її на руках)*. Обійми її, побіднику з Бескерс Гіл. Цілуй її, щоб аж зімліла!

Десятник. Прийми її ради святого Миколи!

Варінка. Вона просить у тебе тисячу коханих поцілувочків по всім тілі.

Кляра *(непогамовано)*. Не хочу! *(Потьомкін кидає її в рамена Едстестона)*. Ох! *(Обоє вони незручні й засоромлені відсажуються одне від одного й стоять отак напроти себе заціпенівши)*.

Катерина *(штовхає Едстестона до Кляри)*. Нічого не порадиш, сотнику! Тут Росія, не Англія!

Едстестон *(удає, буцім то він веселий, і церемонійно цілує Кляру в чоло)*. Нічого не маю проти того.

Варінка *(розчарована й незадоволена)*. Тільки раз поцілував! І то в чоло! Риба! Подивися тільки, як я цілую! А всеж він тільки старий і страшенно поганий мій дядя! *(Обіймає Потьомкіна й обсипує ціле його лице поцілуваннями)*.

Десятник *(аж до сліз зворушений)*. Спаси й благослови вівці свої, святий Миколо!

Катерина. А тепер дивуєтеся ще, чому люблю Росію більше, аніж яку країну в світі?

Наришкін *(появляється в дверях)*. Привнесено модель нового музею, ваша величносте.

Катерина *(завзято встає й рушає до занавіс)*. Ходімо! Про ніщо инше не можу думати, тільки про музей. *(Під луком затримується й звертається до Едстестона, котрий саме підбіг, щоб підняти занавісу перед нею)*. Бажаю вам, сотнику, всякого щастя, яке лиш

вам зможе дати ваш ангелик. (*Йому на ухо*). А я б вам дала більше, але ви так не думали. Бувайте здорові.

Едстестон (*цілує її руку, але не випускає її потім зі своєї, протекційно її гласкаючи*). Так глибоко відчуваю ласкавість вашої величності, що на правду не можу попросити вас, не давши вам одної широї й здорової поради.

Катерина (*вириває руку й відсажується наче вжалена*). Поради!

Потьомкін. Уважай, божевільний!

Наришкін. Радити Імператорці!

Десятник. Святий Миколо!

Варінка. Хо, хо, хо! (*подавлює вибух реготу*).

(*кричать рівночасно*).

Едстестон (*іде за Імператоркою й починає вічливо, але авторитетно*). Ваша величність очевидно велика цариця мимо всього, — але коли нічого не промовчати, то я мущина, а ваша величність тільки — жінка.

Катерина. Тільки жін — (*слова застрягають в її горлі*).

Едстестон (*продовжує*). Повірте отже мені, що ся російська розперезаність не вистане. Я ціную, як зрештою кожний мущина палко серце, що домагається сього. Але — її забагато сеї палкості. Ледви, чи відповідає вона доброму смакови: бо — правду кажучи — вона є — невластива.

Катерина (*іронічно*). So!

Едстестон. Говорю не тому, що не можу дивитися крізь пальці. Я знаю, який нещасний досвід ваша величність зробили з своїм подружжям. —

Катерина (*розлючена*). Alle Welter!!!

Едстестон (*сентиментально*). Не кажіть так. Не думайте погано про нього. Не вважаючи на все, він був вашим чоловіком і, які б там не були його хиби, ви всетаки не повинні зле думати про нього.

Катерина (*майже вибухаючи*). Я готова забутися!

Едстестон. Я певний, що він на правду вас любив і що й ви самі його вірно любили.

Катерина (*найвисшим зусиллям опановує себе*). Ні, Катерино! Що сказав би Вольтер?

Едстестон. Ах! Що там скаже сеї підлий глузівник! Станьте прикладом для Європи, мадам, і зробіть се, що я збираюся зробити. Одружіться ще раз. Одружіться з добрим яким чоловіком, щоб охоронив і підтримав вас на ваші старі літа.

Катерина. Мої старі — (*вона ще раз тратить мову*).

Едстестон. Так. Всі мусимо постарітися, навіть найкрасші споміж нас.

Катерина (*наде важко зітхаючи на крісло*). Дякую вам.

Едстестон. Ще не так дякуватимете мені, коли побачите своїх маленьких діточок біля своїх ніг і свого чоловіка при коминку в довгі зимові вечери — до речі, я забув: у вас

не вживають коминків, хоч клімат у вас холодний. Чи сказати мені: при печі?

Катерина. Певно, якщо се вам подобається. При печі — так, чи с'як, при печі.

Едстестон (*відрухово*). Ах, мадам, скасуйте піч! Повірте мені: ніщо не буває таке гарне, як старовічний, отвертий коминок. Рідний закуток! Обовязки! Щастя! — сі слова виражають одне й те саме. І все те найкраще процвітає при коминку в світлиці. (*Звертається до Кляри*). А тепер, кохана, годі нам затримувати царицю. Вона поспішається оглянути модель музею, а йому ми — очевидно — бажаємо всякого успіху.

Кляра (*змию*). Не я її затримую.

Едстестон. Ну, добре! Бувайте здорові. (*Стискає Потьомкінову руку*). Бувай-те здо-ро-ві, князю! А приїдьте коли в Англію й загостіть до нас! Мене завше застанете дома: хутір Тісний Кут, село Глибоке, повіт Малий Брід у Дєвові. (*До Варінки, цілуючи її руку*). Прощайте, mademoiselle, прощайте матушко, якщо вільно мені назвати вас отак бодай сей один раз. (*Варінка наставляє личко, щоб поцілував*). Що? Ні, ні, ні, ні! Ви так не думаєте, правда? Розпущена яка! (*До десятичника*). Прощайте, мій друже! А за се випште за наше здоров'я (*дає йому в руку*).

Десятичник. Святий Микола помножить твоїх нащадків, батюшко!

Едстестон. Прощайте, прощайте, прощайте. —

(*Відступаючи назад, а безупинно кланяючись, виходить. З ним Кляра, що теж кланяється, присідаючи. Потьомкін і Нарішкін мовчки слухають, наче б їм роти замурувало. Варінка прислухається з дитинною пошаною, Катерина з невимовними почуттями. Коли Едстестон нарешті щезає з виду, вона встає з затисненими кулаками і підводить руки та замкнені свої очі до неба. Потьомкін отрясається з остовпіння, наче тигр прискакує до неї й кидається їй до ніг*).

Потьомкін. Що йому зробити за тебе? Зрізати йому повіки і так поставити на сонці? Вирвати йому язик? Що йому зробити?

Катерина (*відкриває очі*). Нічого. — Але — ах! Коли б тільки я могла його мати, могла мати його, — мати його. —

Потьомкін (*сковиче з задрости*). Як коханця?

Катерина (*з невимовною усмішкою*). Ні — в своїм музею!

Ол. Барвінський.

Участь Л. О. Куліша в підемі і розвитку народнього письменства в Галицькій Україні.

(З нагоди 25-ліття його смерті).

Чудові первісночки, виплекані рукою Маркіяна Шашкевича під подихом придніпряньського леготу на залустилій царині народнього письменства Галицької України, не встигли розвинутися до повної краси. Ледовий північний бурун повіяв по ниві нашого письменства і злавалося, що по сій красній і короткій весні настане вічна зима. Остав, правда, по смерті Маркіяна його найспосібніший помічник і приятель. Яків Головацький, добрий знавець рідної мови, що опісля на визначнім становищі професора університету мав нагоду розпочати Маркіяном діло повести далше. Одначе й він „набрав у свої груди воздуха сіверного“, як каже сучасник, і захитався у своїх спершу народололюбних змаганнях. А всеж невмируща сила української народньої думки не дала запропаститися гарним починам М. Шашкевича. Як твори перших придніпряньських письменників вказали йому шлях, яким треба піти до витворення народньої літератури, що „півсонно снувалася перед його умом“, так опісля П. О. Куліш являється провідником, з допомогою і порадою, у змаганнях Галицьких Українців до розвитку народнього письменства.

Вернувши із заслання з Тули до Петербургу, забрався Куліш знов до поважної культурної роботи. Виданням „Записокъ о Южной Руси“, сього „брилянта в сучасній історичній літературі“, як висловився Шевченко, оповіщенням історичної, і досі ніким не перевершеної повісти „Чорна Рада“, випущенням у світ „Граматки“ для всенародньої просвіти, „Народніх оповідань“ М. Вовчка і перероблених „Проповідий о. В. Гречулевича“, вибився Куліш на передове місце поміж сучасними письменниками. Звершуючи перебіту лихою долею молодечу мрію, вибрався відтак Куліш із своєю дружиною за границю, а обіхавши значну частину культурної Європи, опинився переїздом у Львові. „На незабудь о Львові 1858 року 8-го червня А. К.“ (Александра Кулішева) вручила свому чоловікови памятку гарно оправлену книжечку з наведеним отут власноручним написом.¹⁾ Тут познайомився Куліш із професором української мови і літератури в львівському університеті, Яковом Головацьким, оглядав „Народний Дім“, що тоді піднимався із звалищ збомбардованого

¹⁾ Огса памятна книжечка, збережена в моім родиннім архіві, була записником історичних і літературних заміток Куліша і стає документом його першого побуту у Львові.

університету, а книгарні Ставропигійського Інститута віддав 35. примірників „Граматки“, 1. „Чорної Ради“, 1. (I і II т.) „Записокъ о Южной Руси“, 2. „Народніх оповідань“ М. Вовчка, 1. „Проповідий В. Гречулевича“, призначивши дохід з них на потреби „Народнього Дому Руського“.

Отсі Кулішеві видання зворушили навіть у самого Я. Головацького приспане народне сумління і він у рік після першого побачення з Кулішем пригадує йому листом з 30 червня 1859 р. своє прохання, щоби він сповіщав його „о ході й успіхах нашої малоруської словесности і взагалі обо всім, що дотикається „движення пародности малоруської“, ¹⁾ допитується, як Куліш і його приятелі поступають „на дорозі управи малоруського язика, який успіх мають Записки, Чорна Рада, повісти Вовчка, Гречулевича Проповіди, як стоїть діло з виданням Малоруського Журнала“. Просить крім того пам'ятати на Галичан і переслати дещо з новинок літературних українських, а на останку прохає Куліша допомогти йому в укладі „Хрестоматії Малоруської для вищої гімназії новішого періоду від Котляревського“, що йому поручило австрійське міністерство просвіти. „Пособіть, брате, Русинам Галицьким, — пише Головацький, — засиліть їх плодами малоруської братії, бо наша самотна биличка засхне від спеки, або приглушать її сусідні буряни.“ ²⁾

Кулішеві видання, передані Ставропигійській книгарні, дісталися перегодом без сумніву у руки професора української мови в академічній гімназії д-ра Михайла Осадці, а від нього й українській молоді і спровадили її на шлях, яким ішов М. Шашкевич у змаганнях до витворення народнього письменства в Галицькій Україні.

Поміж тодішньою молодю Володимир Шашкевич, син Маркіяна, і Данило Танячкевич, що літом 1861 р. покінчили гімназійні науки, визначалися вже тоді народньою свідомістю. В. Шашкевич дістав від проф. Климентія Меруновича „Вінок, ч. I“, виданий Ів. Головацьким, а опісля Квітчину повість „Маруся“, видану у Львові накладом Ів. Борисикевича, котра звернула його бачність на знаменитого українського повістяря. Небавом опісля пізнався В. Шашкевич з Д. Танячкевичем, котрий від д-ра Осадці дістав кілька придніпрянських видань і позичив їх Шашкевичеві. Літом 1861 р. задержався у Львові переїздом з Одеси до Праги і Парижа молодий студент Володимир Бернатович, з котрим Шашкевич познайомився в експедиції „Слова“ і запросив його до себе та й Д. Танячкевича й інших товаришів. „В тіс-

¹⁾ К. Студинський, Кореспонденція Я. Головацького в рр. 1850—1862, у Львові 1905, стор. 397.

²⁾ Ibid. стор. 463—464. — Згаданій Хрестоматії Головацький не видав; сю задачу виконав я з допомогою Куліша виданням учебника п. з. „Руска Читанка для вищої гімназії“, у Львові, Ч. I, 1870. Усна словесність, стор. 54, Ч. II 1871. Писана словесність від Котляревського до 1860, стор. 474, Ч. III 1871, до р. 1868, стор. 528.

ній піддашній комнатці, пише В. Шашкевич, прочитували ми твори великого нашого г'енія Шевченка, подоповнювані з манускриптів рукою покійника і дивлячись на живого, живісінького Українця (В. Бернатовича), першого, котрого ми пізнали, ми слухали, задержуючи кожде його словечко про Тараса, київську Громаду, про тамошні порядки, чудувалися красоті його мови й мужнілі".¹⁾ Бернатович окрім того оповідав їм про Куліша, Костомарова, М. Вовчка й ин., а прочитавши поетичні первоцвіти В. Шашкевича, заохочував його до дальшої праці на поетичній ниві.

В осені 1861 р. приїхали до Львова Євгеній Згарський, Федір Заревич, а в 1862 р. Ксенофонт Климкович і познайомилися з В. Шашкевичем і Д. Тячківцем. Се був завязок першої української Громади.

Тогож ще року 1861-го завернув Куліш вдруте переїздом до Львова, а сим разом його побут мав далекосяглий вплив на народне освідомлення української молоді і на під'єм та щиронародний напрям письменства в Галицькій Україні. Він познайомився при сій нагоді з нечисленною ще тоді українською Громадою і навязав з нею, особливо з Климковичем переписку про громадські й літературні справи.²⁾

Після смерті Шевченка став Куліш найпопулярнішою особою на Україні і провідником та найвимовнішим речником української народньої ідеї. Особиста його приява серед львівської Громади неперечно очарувала українську молодь і натхнула її бадьорим духом до народнього діла. До Куліша відкликнувся і з Буковини богослов Антін Кобилянський, що з Костем Горбалем спровадив Федьковича на ниву рідного письменства, і в листі з 7 мая 1861 прохав о раду й допомогу, якби з Україною навязати звязь і промостити дорогу до народу Федьковичеви, що думав видавати часопись п. з. „Вечерниці“. При сій нагоді Кобилянський післав Кулішеви брошуру „Slovo na slovo do redaktora „Slova“ з першими поетичними творами Федьковича.³⁾ Куліш похваляв думки Кобилянського і поезії Федьковича, раяв Галицьким Українцям виучувати народні пісні й тим ладом писати, одначе сього письма не вислано адресатови.⁴⁾ Та все таки гадка Кобилянського й Федьковича здійснилася небавом.

Із Самбора переселився до Львова судовий радник Юліян Лаврівський,⁵⁾ опісля віцемаршал галицького сойму, у котрого

1) „Л.-Н. Вістник“ Львів, 1903, т. 24, ст. 6. — М. Возняк. Недрукована автобіографія М. Шашкевича. у Львові, 1911, ст. 20 і сл. — Ом. Огоновський. Історія Литературы Руской, Ч. II, 2 відділ, у Львові 1889, ст. 665 і сл.

2) П. О. Куліш, його життя й літературно-громадська діяльність, написав Д. Дорошенко, у Києві 1918, ст. 38. — Записки Н. Товариства ім. Шевченка, І. Верхратський. З первих літ народовців т. СХХІІ, ст. 84.

3) Українсько-руська Бібліотека т. V, Писання Осипа Ю. Федьковича т. IV. у Львові 1910, стор. 13 і 14.

4) Київ. Стар. 1899, т. 65, стор. 3. Письмо Куліша в Буковину, 9 квітня, 1861 р. опинилося між паперами Кулішевого секретаря Данила Каменецького.

5) Л.-Н. Вістн. Львів 1903, т. 24, ст. 6.

бували гістьми й деякі старші люди, переняті народньою ідеєю, як проф. М. Осадця, проф. І. Шараневич і інші та радили про всякі народні справи. Заходили до нього також члени незорганізованої ще молоді української Громади і виявляли свою думку про видавання часописи в народнім напрямі, бо „Слово“ Б. А. Дідицького, що виходило від січня 1861 р., придержувалося язикової мішанини (т. зв. „язичія“), що мала перегадом стати помостом до справжньої московщини. Імовірно з початковою підмогою Ю. Лаврівського почав Федір Заревич видавати з лютем 1862 р. літературну часопись „Вечерниці“ правописю Максимовича при участі В. Шашкевича, Кс. Климковича, Е. Згарського, Д. Танячкєвича й Осипа Федьковича.

„Вечерниці“, хоч редаговані молодими ще початковими письменниками, найшли голосний відгомін серед галицького громадянства і викликали живий рух літературний. Появлялися там не тільки твори поетичні і прозові нечисленної поки що громади молоді у горі згаданих письменників, але відозвалися після довгого мовчання і старші, як Микола Устїянович, Йосиф Лозинський і ин. З „Основи“ перепечатувано твори Шевченка, Куліша, М. Вовчка, Стороженка й ин. і познакомлювано наше громадянство з придніпрянськими письменниками. А вжеж там появлялися також зокрема для „Вечерниць“ написані твори, як ідилля „Дівоче серце“ Куліша (в чч. 39 — 42, 1862 р.), йогож таки правописю (т. зв. кулішівкою), котру відтак присвоїли собі наші письменники молодого покоління і розповсюдили в Галичині. Почалася в письменстві Галицької України справдішня Sturm- und Drangperiode, що намагалася переломити книжний, мертвецький напрям, і повести широким шляхом щиронародним.

Сі змаганя не остали без впливу і на старше покоління, згуртоване коло „Слова“ (і тому прозване „словістами“). І вони схаменулись на хвилю, а навіть у дечім помагали змаганням молодого покоління, що забралася до праці для народу (і тому звалися „народовцями“). Літом 1862 р. покористувався Б. А. Дідицький поїздкою до Києва Михайла Димета, що мав у Львові в ринку Торговлю церковних приборів, і спровадив з його допомогою видання письменників з України, а з Парижа видані там гарні літографовані портрети Шевченка, Куліша і Костомарова, котрі із Ставропіг. книгарні поширилися серед нашого громадянства, а особливо серед молоді. Заходом Кс. Климковича відправлено 26 лютого 1862 р. перше поминальне богослужєння за Шевченка, а його твори молодь запопадливо переписувала і виучувала на пам'ять, бо печатний Кобзар, виданий 1860 р. в Петербурзі, був тоді у нас великою рідкістю.¹⁾

¹⁾ Вельми заслужився яко борзо- і краснописець Шевченкових творів богослав Микола Михалевич, тепер приходник у Чернелєві Руськім, коло Тернополя. Гл. також Записки Н. Т. ім. Шевченка у Львові 1918, т. СХХVІ і VІІ. Т. Ревакович, З початків ширєння поезій Шевченка в Галичині, ст. 259. На взір паризьких портретів М. Димет, котрий і грішми пособляв літературним змаганням народовців, замовив у Монахові портрети „Української Трійці“, мальовані на блясі і вони значно поширилися серед нашого суспільства.

Коли Куліш підчас своєї подорожі по Європі вилив свою тугу за рідним краєм (присвяченою Олександрі Михайловні К.) думкою „За Дунаю“, на сей його поклик відізналися одушевлено деякі галицькі поети із старшого покоління, особливож Іван Гушалевиц.

Тоді то Б. А. Дідицький печатав у „Слові“ дописи й розвідки з України, і поезії, навіть кулішівкою, а в літературнім збірнику „Галичанинъ“, видаванім ним у спілці з Я. Головацьким, оповістив „Кінець Дунайської Думи“ П. Куліша йогож правописю.¹⁾

Згадав П. Куліша та його перший побут у Львові також Я. Головацький, а його серце, заморожене „подувам сіверного воздуха“, розгорілось на хвилю давню любовю рідного слова з нагоди відкриття в що йно відбудованім „Руськім Народнім Домі“ товариства „Руська Бесіда“ у Львові д. 21-го січня 1862, на котрім Володимир Шашкевиц виголосив свій народолюбивий вірш „Нинішня наша пісня“. В нім зазначив молодий поет єдність українського народу від Бескида аж по Чорне море та відізнався до Придніпрянців: „Держіться вкупі, не бійтеся лиха“, — „як з могил слава наша ме вставати, то станем вкупі долі добувати“.

Пересилаючи „Нинішню нашу пісню“ В. Шашкевича редакторови „Основи“, вислав Я. Головацький під її вражіннем лист, в котрім між иншим пише: „Поклоніться п. П. А. Кулішові і його чесній супрузі і скажіть їм, що той стишок голошений був при отворенню нашого народнього касина, під іменем „Руська Бесіда“ в „Народнім Домі“, в тім куті, де за його буття у Львові закладались фундаменти і звідки він взяв собі на памятку каміньчик“ і закінчив словами: „Ще не вмерла козацькая, руськая мати!“²⁾

Почала справді Галицька Україна жити повним життям, запопадлива робота молодих письменників у „Вечерницях“ будила й старше покоління з довшого просоння, а керму сих змагань узяв у свої руки Куліш. Доказом великого поважання його серед українського громадянства в Галицькій Україні може послужити між иншим отся обставина, що питомці львівської духовної семінарії перепечатали з „Вечерниць“ повість Федьковича „Люба — згуба“ присвятили П. А. Кулішеви. Колиж з листопадом 1862 р. застановлено видання Петербурзької „Основи“, якої душею і головним робітником був Куліш, почав Кс. Климкович з вереснем 1863 р. (після упадку „Вечерниць“) видавати у Львові літературно-політичний вістник „Мета“ місячними книжками в 5 — 6 листів на взір „Основи“. І коли на Придніпрянській Україні народне слово затихло під важкою кормигою московської цензури, Куліш переносить до Львова свою письменницьку діяльність і стає головним помічником „Мети“. Його поетичні твори, повісти „Мартин Гак“ і „Брати“ (недокінчений

¹⁾ Галичанинъ, 1863, кн. I. випуск II. ст. 7 і 8.

²⁾ Основа, 1862, VI, ст. 68 — 69.

історичний роман з XVII в.), історична розвідка „Руїна“ (на основі жерел) появляються у виданих (1863 — 64) 5-х книжках „Мети“ і заповняють своїм змістом п'ять часть сього видання та стають взірцем української літературної мови для письменників Галицької України. Він став справдішним їх керманичем і учителем, а в дописі „До Щастного Саламона“, прочитавши його „Коломийки і Шумки“, ¹⁾ чується із земляками, „чом се така красна мова, такі форми принадні, такий дух праведно-поетичній того народнього творива, чом те все не сталося тілом і душею вашої львівської словесности!“ Куліш дивується, що разом із сим збірником Щ. Саламона появилася і величenna копиця друкованого папіру — „Зоря Галицька“, ²⁾ в котрій поміщені твори Галицької і Закарпатської України нагадують „писання могилянських прецепторів із своїми школярами“. А на задане ним самим питання, „щож сьому за причина?“, відповідав Куліш для поуки галицьких і закарпатських книжників: „Не що инше, як те, що ви собі легковажите народню словесність, яка вона є в живому слові від Есмані до Карпат, і не знаєте змалку на память такого добра, як наші думи і пісні і ваші коломийки. Сього не досить, що ви їх збираєте й ученим оком на них поглядуете: треба ними, добре вибравши й обчистивши від ледачого наросту, заправляти дітвору тоді, як ще вона не набралась могилянського смаку словесного. Нехай вона так убере в себе дух тієї мови чистої і щиро-руської, щоб душа її не приймала вашої могилянської словесности, як наша не приймає. Тоді тільки появите ви в себе такі поетичні співи, що промовлятимуть їх по всій Україні, так як ви наші співи промовляете. Тоді і ваша історична і всяка инша словесність здаватиметься нам рідною. А скоро сього допевнитесь, то й увесь простий ваш люд за собою потягнете, бо ми одні спромоглись зачерпнути слова з глибокого джерела народнього; тим наша українська словесність і рідніща вашому людові від вашої; тим то про нас Українців вашої словесности мов би й на світі не має“. ³⁾

Таку раду давав галицьким письменникам уже перед четвертиною століття Михайло Максимович в листі писанім (1840 р.) до Дениса Зубрицького з нагоди виходу „Русалки Дністрової“. ⁴⁾ „Для вашихъ молодыхъ писателей, писал Максимович, наши народныя пѣсни должны быть не только какъ памятники прекрасныя, но и какъ живые образы языка русскаго; тамъ и формы уже готовыя для Галицкихъ стихотворцевъ. Это хорошо повяли Головацкій, Вагилевичъ, Устияновичъ и Шашкевичъ и по-

¹⁾ Мета, 1865, № 6, стор. 173 і сл. (в сім році „Мета“ переіменилася в двотижневик переважно політичного змісту і перестала виходити з ч. 18-им, 19 грудня 1865 р.)

²⁾ Альбом на рік 1860, виданий Б. А. Дідицьким.

³⁾ Сю допись-поуку підписав Куліш прибраним іменем „Данило Юс“.

⁴⁾ Письмо о Галицко-русской словесности проф. М. Максимовича, Литер. Сборникъ Галичанинъ, Львовъ 1863, кн. I, випускъ 2, ст. 107.

тому ихъ стихи читаю съ большимъ удовольствіємъ и сочувствіємъ, чѣмъ стихи Лѣвицького и прочихъ мнѣ извѣстныхъ, кои отъ своего народнаго отбиваются, а къ Великоорусскому не пристали, и плавають между ними на искусственной срединѣ, весьма неблагопріятной ихъ поезіи“.

Я. Головацький, оповістивши се письмо М. Максимовича, намагається виправдати галицьких письменників (між ними й себе), чому вони покинули прямий шлях Маркіяна і попали на манівці „язычія“. Він признає, що сі слова Максимовича до Зубрицького були першими взаминами галицьких письменників з Україною, першим почуттєм споріднення й одноплеменности між галицькими й українськими ученими в часі неодолимих трудностей і перепон. Головацький признає також, що Максимович подав ясну і всесторонню обдуману раду галицьким письменникам, щоби вони поклали основою письменства народну мову, одначе в сій хвилі звертає знов на манівці, що галицькі письменники свою мову „пополняють по возможности словами і реченіями изъ старинныхъ Галицкихъ и Украинскихъ письменныхъ памятниковъ и наконецъ, никуда правды дѣти, пополнительнымъ источникомъ (!) нашего языка есть и книжный русскій языкъ, употребляемый въ Россіи“.

Тим способом, як влучно замітив Максимович, галицькі письменники старшого покоління переходом відбивалися від своєї рідної, народньої мови, а не пристали до живої московщини, плавали на штучній середині і такою мовною мішаниною, названою московським ученим Пипином „особымъ русскимъ языкомъ“, витворювали „стипилища“ й інші „сочиненія“, що не відбігали від „Возрѣнія Страпилища“ Лисинецького і від Шиллерового „Дзвона“ Йосифа Левицького.

Супроти таких змагань галицьких письменників старшого покоління пішли молоді письменники, прозвані згїрдно „вечерничниками“ і „метниками“ за радою Куліша і при його участі й помозі уже в перших починах довели до гарного вислїду. Коло „Вечерниць“ і „Мети“ згуртувалася молода українська Громада в 1863 р., а хоч вибирала собі головою (називали його „війтом“) студента техніки, Володимира Качалу (сина о. Степана), не мала систематичної організації та вела буйне життя ладом німецьких „Burschenschaft“-ів. Тимто хоч між ними були такі визначні таланти, як Климкович, або знаменитий імпровізатор Остап Левицький, гуморист і сатирик (автор сатиричної поеми „Усієкієру“), ¹⁾ неточність у видаванню „Вечерниць“ і „Мети“ вихіснували противники їх проти народнього напрямку, підривали довіру до них у суспільстві, так що „Вечерниці“ (1863), а за ними також і „Мета“ перестали виходити (1865). ²⁾ Одначе

¹⁾ За для буйного, розкиданого життя, при тяжкім нераз бїдованню, прозвали його „дралою“ і се прїзвище перейшло й на інших товаришів.

²⁾ Намагався ще Кость Горбаль піддержати літературний рух видаваннем „Ниви“ (з новим роком 1865), але видержав ледви пів року, а В. Шашкевич почав 1866 р. видавати „Русалку“, але вже з 12-м числом застановив се видавництво.

розбуджена ними ідея не завмерла, а поширювалася щораз далше. Окрім світської Громади основано у Львові також Громаду в духовній семінарії. (Таку Громаду основано і в перемиській духовній семінарії). Тянячкewич питомець львівської семінарії, відомий під іменем Грицько Бudevоля, причинився вельми до дальшого умового й літературного підєму живою і широкою перепискою з гімназійною молодю по більших містах краю і став її душею. Як колись Іван Вишенський одушевленими посланіями з св. Атонської гори будив старинну Русь із просоння і занепаду до нового життя, так Бudevоля палкими, народолюбивими листами, що доходили не раз до розмірів розвідок, зумів згуртувати молоде покоління, натхнути до виучування народнього життя і до народньої роботи та кермувати її змаганнями. В 1863 і 1864 рр. позасновувано „Громади“ серед української гімназійної молоді в Самборі, Перемишлі, Тернополі, Дрогобичі, Бережанах і Станиславові з метою літературно-наукової самоосвіти, виучування народньої словесности, літератури й історії, а львівська семінарійна Громада заходом Тянячкewича посилала їм українські видання до розпродажи, книжки з бібліотек і переписані примірники Шевченкового Кобзаря. Члени Громад вправлялися в деклямації народніх дум, творів Шевченка, Федьковича і ин., виробляли й виголошували промови й розвідки літературно-історичні і тим способом поглиблювали своє знання і національну свідомість, бо в тодішніх гімназіях наука рідної мови не виходила поза староруську хрестоматію Головацького.

Коли отже львівська світська Громада то засновувалася, то знов розпадалася,¹⁾ виростали нові сили в провінціяльних Громадах і в осени 1865 прибуло до Львова на університетські студії кільканацять членів із тих Громад, що довели до обнови львівської Громади і дійсної організаційної роботи.²⁾ Змаганням обновленої Громади не повелося, правда, піддержати згадані в горі видання народовців, одначе на останку довели до засновин літерат.-наук. часописи „Правда“ (1-го цвітня 1867 р.), котра без огляду на розділ державними межами українських земель, стала на довгий протяг літ злучником поміж ними. Розділ між народовцями і москвофілами (що заявою в „Слові“ 1866 р. зовсім рішучо проголосили обєдиненне з московським народом), заострився, коли вони навіть Климковича, одного з дотеперішніх провідників на короткий час переманили задля кусника хліба до редакції москвофільської „Славянської Зари“ у Відні.³⁾ Львівська Громада листувалася з Кулішем, що був тоді в уря-

1) Львівська світська Громада збиралася в ряди-годи в домі Корнила Сушкевича, напроти Осолінеум.

2) Ол. Барвінський, Спомини з мого життя. Ч. I. Львів, 1912, ст. 80, 89 і ся.

3) Окрім того весів Б. Дідицький приєднати для обєдинительної ідеї спосібного молодого, але хиткого письменника-народовця Володимира Стебельського, котрий почав видавати змосковщеною мовою літер. часопис „Боянь“. Опісля перейшов у польський табер.

довій службі у Варшаві, щоби приєднати його для літературного пособлювання „Правді“. Колиж перехоплено сю переписку, а між иншим і патріотичну адресу, вислану Кулішеви львівськими семинаристами, почалася нагінка російських урядовців і днівників на Куліша. Я. Головацький, котрий недавно ще чванився приятелем Куліша і писав наведений в горі лист до „Основи“, намагався злобним вихиснованнем авторитету Куліша розбити табор народовців і напечатав у „Слові“ без відома й дозволу Куліша частину його листу, „написаного уривком, як до приятеля, не для печаті“, не мавши права до того, урізавши шмат з початку, шмат з кінця, вирвавши дещо з середини, придавши свою, чи чужу, тільки не мою (Кулішеву) приставку і підписав моє ім'я“, як опісля Куліш виявив се в листі до Ом. Партицького. ¹⁾ Головацький намагався таким перекручуваннем Кулішевого листу обаламутити українське суспільство, начеб то Куліш відрікається „кулішівки“. Наслідком вияви сього підступного поступовання Головацького, котрий після сього був у Варшаві ²⁾, зустрів Куліша, обіцяв зайти до нього, та не зайшов, — відчахнувся він від Куліша, бо очевидно вже мав на думці отсю коромолу проти нього. ³⁾ Сим перекрученим листом Куліша до Головацького покориствувалася москвофільська літературна часопись „Боянь“ і на сій основі проголосила, що Куліш вірється своїм правописи і солідарности з українством. Для основного пояснення всієї справи і становища Куліша до українства, шурин його, Василь Білозерський, що проживав тоді також у Варшаві, прислав у редакцію „Правди“ ширшу розвідку, написану московською мовою в обороні Куліша, котра появилася окремим додатком до 14-го ч. „Правди“ п. з. „Отвѣтъ Бояну-Стебельскому“, підписану прибраним іменем „Русинь“.

Вийшли тепер на яву наклепи Я. Головацького на народовців, начеб то вони запродували себе польщині, виявилися його змагання до розбрату Куліша з народовцями й українством, а наостанку і сам Куліш дав на всі ті коромоли рішучу відповідь. Коли російський уряд вимагав від нього, або зректися прилюдно своїх українських переконань, або покинути урядову службу у Варшаві, він вибрав се останнє і виїхав за границю та присвятив усі свої сили літературній роботі. Коли на Придніпрянщині занепав тоді літературний рух, рішився Куліш Галицьку Україну, а головню Львів зробити осередком літературної роботи, а побіч праці над перекладом Св. Письма, розпочатим у Відні в купі з Пулюєм, заходився пособляти „Правді“ своїми

¹⁾ Правда, 1867, ст. 72. „Отвергий лист Пантелеймона Куліша“ до проф. Омеляна Партицького.

²⁾ Втративши наслідком свого москвофільства катедру української мови в університеті, переїхав тоді Головацький до Вільна.

³⁾ В цілости напечатав Головацький се письмом Куліша в р. 1886 в „Слові“, назвавши його згідно „рванымъ украинманомъ“, його правопись „какографією“, його літературну мову „украинскимъ жаргономъ“ (приложеніє къ 41 и 42 н-рамъ „Слова“).

творами (особливо від 1868 до 1871 р.). Там поміщував він поетичні твори, переклади псалмів Давидових (виданих опісля окремо п. з. „Псалтир, переспів Павла Ратая“ 1871), переспів „Дві пісні Мусіві“ і волинської думи „Томіргора“ Т. Олізаровського, та книгу „Йова“ (також окремо 1869), подав перекладом „Святе Письмо, перша частина Біблії, Пять книг Мусівіх“ (в окремім додатку 1869), оповідання „Потомки українського гайдамацтва“ і „Товкач“ (перерібка з Б. Авербаха), історичну розвідку „Первий період козацтва од його початку до ворогування з Ляхами“ на основі жерел, „Нарис історії русько-української словесности“, „Погляд на устню словесність українську“, розвідки „Про викохування дітей“ і другу „Про викохування дітей з підмогою школи“, „Про Герценів Дзвін“ і ин.

Окрім Куліша виступила за його приводом в „Правді“ його подруга, Ганна Барвінок з оповіданням „Домонтар“ (1869), а В. Білозерський напечатав там „Громадський суд над „Страхопудомъ“ (1867), „Жизнь Куліша“ і „Остап Вересай“ (його переписку з Кулішем 1868). Та й інші письменники з понуки Куліша присилали свої писання, а Куліш додавав до них коротенькі, але займаві вельми замітки, як сі письменники дійшли до виявленого ними мистецтва літературного. В „Правді“ (1868) виступив також вперше на літературній ниві славний опісля Іван Нечуй-Левицький з двома оповіданнями п. з. „Дві московки“ і „Гориславська ніч або рибалка Панас Круть“, в котрих відразу блиснув великий його талант, а в 1870 р. появилася оповідання Данила Медовника, що його прозвали Погонцем п. з. „Пан Комарчук“.

Куліш, пересилаючи се оповідання в редакцію „Правди“, додав від себе цікаву замітку про автора, що він ще молодиком вертівся коло Шевченка, Костомарова і Куліша, а опісля став офіцером таким, яких по корпусах з нашої дівтори на москальчат перерабляють. Одначе Куліш вказав йому стежку до праведної освіти, постерігши, що з нього будуть люди, і звернув його бачність на виучування народньої словесности. І ось він змалював у своїому оповіданні живий і правдивий тип т. зв. передовика-Українця, що колотиме очі не одному панови на Україні. Згадує Куліш при сій нагоді і про Нечуя, як він став таким знаменитим письменником: „Іздивши та ходивши пішки по Київщині, спізнавсь Куліш із розумним одним попом сільським. Опісля той піп збирав для Куліша між народом пісні, приказки, перекази і т. и. та й давав переписувати малому синкови, щоби посилати через почту. Отсей же то синок, набравшись у народу смаку словесного, обявивсь тепер славним Нечуєм. І Медовник і Нечуй були в тій школі, що Куліш рає кождому писателеви до науки; добре вони виучували джерела словесні в творах самого народу і в його живій розмові. Се в їх обох усякому тямущому в прикмету“, ¹⁾

¹⁾ Правда, 1870, ст. 97 і 98.

„Правда“ стала дійсно в 1868—71 рр. осередком літературного й умового руху всіх українських земель, завдяки пособлюванню Куліша, його дружини, Ганни Барвінок, В. Білозерського, Івана Нечуя - Левицького, котрого повісти й оповідання виповнювали і в дальших річниках се видавництво і викликали у самого Куліша таке захоплення Нечуєвими творами, що він про них писав мені: „Що за свіже чуттє краси природи і людського серця! Ні, ще наша Мати не вмiрав!“¹⁾ Появлялись відтак у „Правді“ поетичні твори Гетьманця (М. Старицького), Ів. Яковенка (Рудченка) й інших, а за ними вперше тут виступив Опанас Мирний (Рудченко з віршом „Україні“ 1872) і чудовими оповіданнями.

Переклад Св. письма, над котрим опісля у купі з Ів. Пулюєм почав Куліш працювати, забирав йому весь час, а проте не понехував він доброю радою в листах таї устно піддержувати нашого духа до дальшого розвитку українського письменства в Галицькій Україні в народнім напрямі. Переїздом з Праги й Відня опинився Куліш літом 1869 р. в Шляхтинцях, біля Тернополя, де я в часі великих ферій проживав у моїх батьків та займався спорудженням „Руської Читанки“ (Укр. Хрестоматії) для висших шкіл гімназійних, в горі вже згадані.²⁾ З початку почалося наше приятельське більше як 20-літнє листування, з котрого можна впевнитись, як живо цікавився Куліш розвитком народнього життя і письменства в Галицькій Україні і як радо пособляв нам радою і писаннями.³⁾

Але в тім часі (1874) звернувся Куліш знов на історичну ниву і видав „Історію Возсоединенія Руси“ (в 3-х томах), в котрій ширше розвив свої погляди, висловлені вже давніше про козаччину,⁴⁾ а в „Правді“ (1876) напечатав розвідку „Мальована Гайдамаччина“, де так само різко осудив козаччину і гайдамаччину. Сими писаннями станув Куліш у суперечність з поглядами інших українських письменників на історичні, національні й літературні відносини, які зложилися в Галицькій Україні серед освіченого суспільства за допомогою самого Куліша на козаччину і Шевченка. Остра критика тих писань, надрукована в „Правді“ новим її редактором Володимиром Барвінським, п. з. „Погляди на історію народу руського“ (ч. 15 і сл.), настроїла його на короткий час неприхильно до „Правди“ і галицьких Українців, і з пересердя написав він до мене: „Я изломилъ украинское перо мое.“⁵⁾ Одначе, опинившись у моїй хаті і серед моєї семі в Тер-

1) Ол. Барвінський, Спомини з мого життя Ч. I. 1912, ст. 288.

2) Ibidem ст. 155 — 163.

3) Ів. ст. 175 — 336.

4) В передньому слові до „Історії України“ (Основа, 1861, IX.) і в „Досвітках“ та деяких повістях. — При всім тім одначе сі історичні твори, з пропусками полемічних і особистих зачіпок, заслугували б, щоб їх видати, перекладом на українську мову, бо. як висловився один поважний історик, се писання прямо Маколевські.

5) Ол. Барвінський. Спомини Ч. I. ст. 281.

пополі переїздом з Мотронівки у Відень (23-го листопада 1880 р.), схаменувся, дізнавшись з довшої розмови про наші народні змагання і добутки, та не понехав дальшої праці на українській літературній ниві. Він збогатив її ще не тільки перекладом Св. Письма, але й іншими літературними творами. Він бачив, що українське слово виявило свою невмирущу силу в величних поемах, здобуло собі у Галицькій Україні вхід до церкви і школи аж до університету, загомоніло в соймі і на всенародних зборах, добуваючи собі з розвитком щораз більшої поваги. Тимто в передньому слові до „Хуторної поезії“ (у Львові 1882) писав він: „Наступила черга перепровадити його (українське слово) через поетичні твори великих народів і через філософічну, оперту на природовідання науку“. І справді тут таки, в Галицькій Україні появилися печатно переклади Гомерової Іліади Ст. Руданського, Гомерової Одисеї П. Байди (Ніщинського), Гетевого Фавста Ів. Франка, а також Кулішеві переклади Шекспірових творів, та деяких творів Байрона й Шіллера. Та хоч Куліш тоді знов похитнувся і великою брошурою „Крашанка“ та деякими поезіями підчас побуту у Львові 1881—82 напечатаними в „Хуторній поезії“, викликав серед українського громадянства різку відправу, його розвідка про Шевченка написана з великою для нього пошаною (в „Історичному оповіданні“) і острій осуд царського указу про заборону українського слова (в „Зазивному листі“)¹⁾ були ясным доказом, що Куліш при всіх своїх похибках і хитаннях змагав усе до правди і остав вірним до скону українській народній ідеї, так що до нього можна приложити слова Гете: „Der Mensch irrt, solang er strebt“ (Faust, Prolog im Himmel). Коли на склоні його віку змінилися обставини його життя, його хутір давав мало прибутку, а літературні його твори не приносили доходу, він і в тім скрутнім положенні цікавився українським літературним життям і не кидав пера, печатав свої твори в галицьких виданнях та трудився запопадливо з великою пильністю й запопадливістю над перекладами європейських поетів та й деякими власними творами, справдішними перлинами натхненної поезії і чудової мови, збогатив українське письменство. „Настане час, писав він до одного із своїх приятелів, як не буде нас, що повиннішпорюють і посписують усяку всячину нашу і дивуватимуться: що як сі люди в такій темряві працювали і при такому темрявому світлі писали?“, а до В. Тарновського, пересилаючи перед смертю свої рукописи для збереження в Чернігівському музею, писав: „Слово наше невмируще. Нехай же вони бачать, як працював предок їх, та й самі його робом працюють“.

Ще не всі його писання випечатані, не видана ще вся його переписка і його дружини, що зможе кинути чимало світла на його відносини і його визначну особистість, багато його печатних писань порозкиданих по недоступних і рідких часописях

¹⁾ Хуторна поезія.

і місячниках, тим то й не можна ще про нього сказати останнього слова. А всеж таки, коли тільки матимемо на бачности його діяльність звязану з Галицькою Україною, то треба признати, що він був першим зпоміж придніпрянських Українців, що вивів галицьких письменників з книжної, схолястичної темряви і вложив вельми багато сили й енергії, щоби довести до ширшого розвитку наше письменство, котрого він був довгий час провідником і вчителем. На всіх царинах наших національно-культурних і літературних змагань стрічаємо виразні сліди його впливу і його невиспущої праці, його імя тісно звязане з історією наших національно-культурних і літературних відродіннй історія культури Галицької України, для котрої він виявляв стільки зацікавлення і щирої саможертви, запише його імя незатертими буквами, а слова його власні, звернені до України, відносяться вповні і до України Галицької:

„Поки мова твоя голосна у піснях
мов срібло чисте дзвонить,
На що глянеш, усюди згадаєш
свого бідолашного сина“.

Михайло Курах.

Чорне Око.

Дорогій матері присвята.

Мамо, мамо!
Чорне Око
Так зловіщо,
Так жорстоко
З п'їтьми на мене глядить.
Чорний ворон
Сумно криче,
Краля-мавка
Слізно плаче,
Сонце землю червонить.

Мамо, мамо!
Перли-роси
Падуть мертво
На покоси,
За горою в'ється дим.
Сумно, тужно,
Грають дзвони.
Хтось співає
Антіфони.
Гомін, крик і зойк за ним!

Мамо, мамо!
Хтось ридає...
Хтось родиться...
Хтось конає...
— Чи я піду кровцю лить?
Мамо!.. Чому
Чорне Око
Так зловіщо,
Так жорстоко
З п'їтьми на мене глядить?

Мішель Пюї.

Змагання модерного малярства.

(Переклала з французького С. В.-М.)

Імпресіоністам закидується, що вони непотрібно відкинули техніку, прийнятну в їхні часи і не вшанували навиклого ока публіки. Здавалося б, що на сей закид нема що відповісти. Обороняти імпресіоністів в ім'я розсудку ледві чи можна. Можна хіба на їх оправдання згадати про почування, які інспірують їх. Почування сі, шукаючи шляхів, щоб розгорнутися, не дозволяють їм іти за прикладами їхніх попередників і спонукують їх, що так прагнуть сказати щось нове — революціонізувати малярство.

Вони горіли бажанням зруйнувати великі історичні машини, здобути plain air, віддати зникаючі вражіння, та повернути застиглому в умовностях мистецтву тепло життя і світла. Невжеж не могли вони кинути на свої полотна світло і розіяти життєдайний сік кольориту, не відвертаючи бачної уваги від рисунку, змягчаючи надто сильну яркість палети, зазначаючи виразно тіни і взагалі зробити все се так, щоби твір мистецтва стався з першого погляду зрозумілий глядачеві? Здавалося б, що, поминаючи рекомендовані нею теми (Академія „l'École des Beaux Arts“), перш усього тримається анатомічної точности та вірности моделю; та що талановиті, чутливі на кольорит учні, дбаючи про точний, але живий рисунок, могли б дійти до тих самих вислідів що й імпресіоністи, і все таки залишитися вірними прийомам Академії. Отже, чи поруч зі щирістю і привабливою талановитістю був у сих учнів гідний догани бунтарський дух, який штовхав їх до повстання проти усвячених традицій і загально прийнятих звичаїв?

В дійсности потреба, сильніша від людської волі, примусила їх зробити *tabula rasa* з усіх правил закону, такі дорогі представникам академізму, щоби самим наново спробувати схопити елементарні правди плястики. Вони поставили своїм завданням витягнути на денне світло думки засипані пустословністю формул, оживити слова позбавлені змісту і віддати ослаблені вже кліші до перетоплення. Вони не бунтувалися проти науки академії через те, що вона вчила їх вірно відрисовувати фігури. Вони обвинувачували її в тому, що, замість віддати загальну характеристику фігур і підпорядкувати частини цілості, вона обмежувалася тільки описом фігур і переліченням їх деталей. Для новаторів академізм — се не поправність, а холод. Коли романтики накидаються на клясичну трагедію, то їх напади на Расіна треба приписати їхній

надто великій запальности; а по правді то вони лихі тільки на його невідатних наслідувачів.

Не без жалю рішили сучасні малярі зірвати з традицією. Замість крок за кроком іти до правди, яку десь далеко побачили вони; замість керуватися тільки власним смаком і власним осудом всі вони мріяли про те, щоб опертися на незаперечних прінціпах. Вони хотіли взяти за вихідну точку працю своїх попередників, пристосувати їхню манеру до свого темпераменту і тим способом дістати змогу свobodного висказу і добитися бажаних собі результатів. Вони муіли підняти малярство в його початках, розв'язати труднощі, які представляє техніка ще не випробована і перш за все надати нову форму своєму струментови. З того часу малярство видвигнуло перед ними такі захоплючі проблеми, що не один з них цілковито віддався дослідам над ними. Пірвані питаннями, які досі ніколи ще не були цілковито розв'язані, вони створили собі мистецтво чистої студії, весь інтерес якого полягає на новості і красі способів.

* * *

Вирікаючися псевдокласичної бутафорії, яку їм накидала академія, замість малювати по вивченому трафарету, вони рішили віддавати безпосередно природу. Академія дає їм моделі, в яких нема нічого того, чим захоплювався їх зір. Вона пам'ятає, що Давід захоплений божевіллям кінця XVIII ст., яке зробило можним Сціпіона і Горута та перемінило костюм і обстанову, — одягав свої персонажі на римський лад і заповнював г'єроями свої полотна. Занята справою поповнення бутафорського магазину, Академія не зуміла доглядіти ні розцвіту тіла, ні краси краєвиду.

Модерні малярі навіть у своїх найдрібніших малюнках завше виявляли певне зрозуміння декоративности. Мистецтво академії не в'яжеться цілковито зі зрозумінням декоративного малярства: воно більш підходить до малярства музейного. Твори, інспіровані академічним мистецтвом, ні своїм кольоритом, ні композицією ніде не були б на своїм місці. Їм потрібна атмосфера галерій та виставок, атмосфера конвенціонального осередка, де вони цілком незалежні від оточення, не в'яжуться ні з чим, як тільки з чистою ідеєю малюнка.

Здавалося б на перший погляд, що твори, які репрезентують офіційний ідеал і якими так цікавляться в товаристві, де не знає ще справжнє артистичне замилювання — так різняються одні від других, що дарма шукати там лучника, який в'язав би їх з собою. Малярство історичне, побутове, інтимне, костюми, краєвиди, nature morte — це все мистецтво у всіх проявах його ріжноманітності й життя. Подумав би

хто, що ми вернулися до часів великої продуктивної доби, яка здобула усі засоби техніки, доби, що нагадує найвеличніші моменти античності і ренесансу, яка є немов підсумком сих великих епох і передає нам усі їхні великі твори, наново передумані, відмолоджені й змодернізовані.

Та все те тільки злуда: мистецтво академії взяло багато дечого з творів минулого часу. Багато з сих творів воно показало нам в їхнім зовнішнім укладі та однак не зуміло навіть передати нам належито їх манери мальовання. Немов учень, що в латинській промові ставить в один рядок слова, не розуміючи їхнього значіння, академічне мистецтво шукає натхнення в тім, що було колись красою, роздає кольори, які тепер втратили свою гармонію, і збірає форми, які сьогодні не мають своєї реальности.

* * *

Представники академії покликаються на найкращі пам'ятники античної доби і ренесансу. Їхні вчителі се Фідій і Рафаель. Вони вибрали їх задля досконалости їх штуки та задля легкости їх пензля. Вони проголошують весь час, що треба наслідувати природу, та сього вони самі не виконують і не розуміють. Коли стануть перед моделем, то головно стараються вірно віддати різні частини його тіла. Модель вважають помічною річчю, яка має нагадати їм точну будову людського тіла; вони не шукають в моделю ні змісту лінії, ні розвитку форм, ні гри світла. Копіюють те, що мають перед очима, не журячися ніякою інтерпретацією, стараються не пропустити ні стегна м'язів, ні опуклости ребер. Вони не знають, що по скінченню такої чисто описової роботи артиста чекає ще велика праця. Академія не вчить своїх учнів мистецтва: вона їх вчить анатомії. При такій системі артист не може виявити своєї індивідуальности свобідним вибором засобів і віддати дійсність точно і цілковито по своїй вподобі. Через те його індивідуальність мусить виявитися у провідній думці твору, в тих чужих елементах, які в нього входять. Що до самого мистецтва, він вчиться його, як готової науки, що складається з різних правд, які однак недостаточно з собою звязані. Власне через те учні академії, забуваючи про цілість, а турбуючись тільки про несхопимі деталі, тратять більше десяти років на знання, що людина пересічних здібностей може засвоїти собі сама протягом півтора року. В мистецтві, де усе треба здобути власною працею і спостереженням, вони стараються тільки про те, щоби присвоїти собі техніку. Наслідком сього особистий темперамент кожного з них може виявитися тільки через чудернацьку фантазію, повноту знання, ерудіцію, археологію; через те, що називаємо дотепністю та

винахідливістю, через анекдоти, які бавлять юрбу, галасливі сцени, одним словом через різні прояви, які не мають безпосереднього відношення до мистецтва. І так ідуть малярі світом почувань, байдужі на зовнішні обставини, які зводяться у них до того, що вони вивчили, знають і що є готове до використання.

Коли маляр береться за роботу, то зараз же виникає конфлікт не між його оком і формами, а між його рукою і думкою. Він набрався вправності, певних рухів руки і вміння розпреділяти кольори. Але він легковажить усе те, чого мігби навчитися через спостереження. Його фігури не мають чогось, щоб тримало вкупі всі їх частини. У них анатомічні часті віддані правильно і рівночасно неточно: певно, вони віддають форму черепа або рўки, відповідно до поняття, яке ми про них маємо, але не так, як би їх побачило правдомовне око. Форми з плястичної точки погляду невірні, кольори є сирі або брудні, пози заучені, немов десь визичені, а між рисунком і кольоритом нема єдності, яка дозволила б їм злучитися, доповнитися взаїмно на те, щоби досягти одноцільного ефекту. Нема там нічого нового, нема несподіванки в позі, ні заламання лінії, ні соковитости в нюансах, нема нічого того, що зраджує у маяра зворушення, яке зродилося зі спостереження річий.

Офіційні артисти привязують велику вагу до деталей, коли навпаки Греки упрощували усе, заучують замість дивитися і через те дійшли вони до творів нескоординованих і солодково нудних. Коли глянути на деякі акти, підписані нераз відомими іменами, смієшся запитати себе, до якого напрямку рисунку вони належать. А однак їм відведено найкращі місця в Сальоні, куди не пустили б ні Ренуара, ні Фрагонара.

* * *

Творчого духа, який повинен жевріти у маяра, який веде його при шуканню композиції, світла і загальної гармонії, учні академії не знають. Вони менше захоплюються винаходами, ніж трюками. Плястичну сторону малярства вони принесли в жертву театральній. Ціллю їхньої композиції не є згода лінії та барв: вона складається з особи або з групи, яка висувається на перший плян і якій освітлення надає рельєфности. Все це сцена, яку грає один або більше акторів, а їхні пози, фізіономії та рухи натхнені патетизмом. Уклад лінії, рівновага маси, поезія освітлення — усе те жертвується на користь зрозумілості самої сцени. Глядачеви, який питає: — »Що намальовано на сім образі?« і якого не вдовольить відповідь: — »Се акт на фоні краєвиду; се декоративне панно«, відповідають з цілою певністю: »Се Йов плаче

на купі гною; се Каїн втікає перед Єговою: а ось тут виклинають Роберта Побожного». Образ, який сам через себе не має змісту, позичав його з біблії або з французької історії.

Треба отже дати до розуміння, що дана людина думає, що вона знаходиться під певним стисло окресленим вражінням, або що рішається на якийсь вчинок. Краса тут незалежна від руху, укладу і зіставлення тонів: вся вона в факті, в ідеї, в сюжеті та способі його віддання; вона у заголовку і змісті образу, вона в епіграфі, який автор може до нього долучити.

Коли малярам, що визнають сього рода естетику, довелося взятися за декорацію, показалося, що вони не мали поняття, як заповнити стіну. Пюві знав інстинктивно, що артист мусить узяти під увагу характер площі, яку повинен заповнити, що поверхні прості вимагають простих композицій, але иншим декораторам Пантеону й не снилося, що фреск різниться від образу на мольберті. Вся проблема стіни зводилася у них до уставлення драбини та зміряння ширини і довжини. А наслідком сього було те, що за винятком частин мальованих Пюві, які відповідають архітектурі місця, середина Пантеону вкрита малюнками не звязаними в пропорції з цілістю, які можна б було довільно поменшувати, а найвідповіднішим розміром для них був би розмір ілюстрації в якійсь історичній книжці для малих дітей.

* * *

Академічне мистецтво оперте на вірі в вищість античності скінчило творами, що від сеї античності як найдалій відбігають, ба навіть її просто заперечують. Тоді, як грецьке різьлярство у своїм стремлінню до простоти дає тільки зміст тіла і переміняє звичайнісінького атлета у півбога, малярі академії невільничко наслідують усі деталі моделю. На їх думку вони тому менше геніяльні від античних, бо тіла, які вони копіюють, не є такі гарні. Вони стали спроваджувати селян з римської Кампанії. Їх не вдовольняла французька краса тутешніх жінок, з яких в XVI ст. Жан Гужон і нікола Фонтенебльо зуміли витягнути стільки граціозних і шляхотних ефектів. Вони думали, що більш масивні та тяжкі тіла полудневих жінок облегчили б їм їхнє завдання, і вони майже дивувалися, що не знаходять у них цієї простої елегантції, якою визначаються античні статуї. Вони зачали їх копіювати мов школярі, вони копіювали гіпс і не задумалися над тим, чи людську форму не належить інтерпретувати, віддаючи її до найбільш характеристичні черти і лінії.

Що до кольорів, хотіли вони так само теж вірно віддати їх так, як вони їх бачили. Вони не здавали собі справи з того, що між

малюнками і природою нема повної аналогії. В природі атмосфера, яка тремтить під проміннями світла, оживляє і переміняє річи. Образ обмежений рамою, яка відділяє його від оточення, усю свою силу бере сам із себе. Навіть коли б він віддавав природу з найбільшою точністю у барвах, йому бракувало б одноцільності та експресії. Щоби образ через комбінацію лінії, гру кольорів і загальний тон набрав власного життя, треба, щоби маляр до того, що бачить, додав ще щось свого. На те, щоби дати еквівалент природи, треба сконденсувати вражіння, які від неї дістається, увидатнити тони та підкреслити контрасти.

Інтерпретація природи малярів академії полягає навпаки на її ослабленню. Вони забирають їй те, що в неї є декоративного, а коли малюють краєвид, то він у них виходить такий темний, немов би його малювали по заході сонця. Дехто з них, побачивши, що новатори вживають світлої гами, і сам став любитися у світлі: він почав вживати без розбору білі, ясні барви, не вмючи одначе досягнути бажаного ефекту. Бо не той є кольористом, хто при всякій нагоді вживає гарячих тонів, а той, хто часто задовольняючись притьмареними тонами, зуміє ними заграсти, пристосувати їх щасливо до композиції і розмістити їх так, щоби вони отримали свою силу світла через відповідне зіставлення сусідних тонів. У французьким Сальоні, не зважаючи на такі надто сміливі виступи, на які не відважився би ніхто в жаднім передовсім сальоні, не знайдете ніколи грайливого і чистого блиску кольориту. Звичайно, се дуже гарно, коли темними, а навіть брудними барвами віддається вражіння кольору, та малярі академії, маючи часто у своєму розпорядженню незвичайно багатий матеріал, віддають тільки злинявий кольорит.

* * *

Людина, яка знаходить приємність у своїх спостереженнях і відкикується до свідоства своїх очей, нехай не ставить академії ніяких вимог: спостереження раз-у-раз перечить тому, чого її навчили. Дебютанта легко можуть обманути здобутки кількох фальшивих майстрів. Та згодом його око і рука набирає вправи і він мріє про замкнення форм у лініях повних змісту. Він дивується, що навчання, яке йому накидали, обмежувалося до класифікації відомих технічних способів для досягнення ефектів; та що зведене до здегенерованої техніки воно не зносить у артиста ніякої ініціативи і тільки примушує його піддати свої концепції приписам, про які можна багато сперечатися.

На те, щоби наблизитися до майстрів минулих віків, треба віддалитися як найдалше від навчання академії. Академічне мистецтво основане на якимсь фальшивім ідеалізмі, виключає спостереження,

а властиво обмежує його до точности у віддаванні деталей. Воно дозволяє своїм учням читати книгу природи, але тільки здеформовану коментаторами. Воно каже йому копіювати модель та рівночасно забороняє дивитися на його, а на те, щоби його вірно віддати, воно вказує йому певніші способи, аніж уважне спостереження. І врешті воно перестерігало його перед утіхою, яку дає зусилля, шукання нового вигляду світа, опьяніння тону й лінії та виявлення нового почуття, що дає зміст формам.

Виховання не додає нічого нашому «я» і не заосмотрює нас у прикмети, яких у нас нема. Воно тільки зміцнює ті, що в нас уже були, вправляє та гімнастикує дух, подібно, як через гімнастику розвивається тіло. Його завданням є розбудити ту силу, що куняє у кожного, а не нагромаджувати різні позитивні знання. Бути сильним — се знайти серед якихось обставин, з помічю якоїсь спеціальної спосібности, — запанувати над ними. Інтелігенція дитини не слідкує від початку до кінця за викладом учителя; вона чекає, щоби якась блискавка роздерла темряву слів і якоюсь раптовною інтуїцією відкрила їй сю правду, з якої вона не здавала собі справи. Людина, яка у плястичнім мистецтві не в силі придумати особливі форми, ніколи не створить нічого, що малоб якусь вартість. Завданням артиста є відкривати все нові стосунки і, користаючи з правил, позичених в попередників, примінювати їх до свого власного характеру.

Се не значить, що артист повинен у мистецтві усе придумати, навпаки він виграє, коли бере готові вже зразки попередників, а нове вносить тільки в міру своїх природніх здібностей. Коли в якусь епоху виступає низка артистів, з яких один продовжує зусилля свого попередника, і повстає щось ніби традиція, тоді наука вчителів облегчує виступ нових adeptів і дає їм у руки готові вже засоби їхнього мистецтва. Той, хто не має власної індивідуальности, дальше не піде. Він перероблюватиме те, що створили великі вчителі, і залишиться тільки нужденним продовжувателем їхніх манер. Та той, у кого живе дух, коли засвоїть собі техніку вчителя, хоч не зраджуючи віри своему зразкови, всеж додасть до сеї манери щось з себе самого; вірний своему взірцеві, він всеж одійде де в чім від нього і дасть своїм творам марку власної індивідуальности.

З огляду на те, що завданням малярства є створити гармонію лінії і барв, тони і рисунок повинні бути підпорядковані потребам композиції. Коли артист має перед собою модель, то всеж таки він має можливість додати ще щось до звиклої копії. Станувши перед проблемою точности і гармонії, він мусять уважати, щоби в його малюнку відчувалася і присутність реальности та льогіки. Кольорит і ри-

сунок не є для його сталими елементами, а підлягають змінам відповідно його концепції. Навіть пропорції можуть підлягати змінам, коли треба досягти більшої гармонії між лініями та загальним виглядом малюнка. Академічному мистецтву, мистецтву зв'язаному правилами і рецептами, протиставляється винахідливість, особисте спостереження і та чи інша спроба розуміння світа.

Ніколи ще не поборювали в такій мірі, як сьогодні, приписів та не проповідували індивідуальности. В інші часи артисти не відрізнялися так різко від своїх попередників, а коли й віддалялися від них, то на те, щоб стати ближше до природи і до свого моделю. А сьогодні навпаки вони стараються визволитися від звичайного наслідування і здобути собі більше свободи. Бо ніколи ще артисти не мали перед собою мистецтва, яке б упало так низько, як сьогоднішнє мистецтво академічне. Вони зустрічалися тут тільки зі сфальшованими ідеями, брехливими приписами, і тому їм треба було визволитися, піти проти того, що здавалось уже здобуте, і зачати творити мистецтво від його перших кроків.

Дехто, гордий з отриманої науки, хотів кинути на великі полотна свою фантазію, схлібляючи собі, що він свідомий своїх засобів, однак мусів признати, що в деяких точках сам його фах висовгувався йому з рук: при вьому знанню у його не було ніодної правди, на якій він мігби певний себе опертися. Зв'язаний звичками руки й ока, він надавав у сумнів найбільш елементарні поняття, бо кождий погляд на натуру перечив їм: вони були зв'язані вчителями з фальшивою послідовністю, і розпливалися з системою, від якої були залежні.

Передача природи не є так простою річю, як здавалось. Око не схоплює її з точністю фотографічного апарату. Артист повинен змритися з нею, взяти її в посідання. Навіть коли він змагається передати точно те, що бачив, він переконується, що так забарвлений краєвид, як і в його рисунку, він створив щось інше і щоби зміцнити свій твір, він мусить сі різниці заакцентувати. Навіть коли артист має ґрунтовні студії та узброєний в удосконалену техніку, артист змушений не вдоволятися тими засобами, що йому передали вчителі, але відповідно зміняти їх, щоби мати змогу передати свої відчуття.

Історія мистецтва XIX в. уявляє з себе низку твалтовних і суперечних змагань задля збагнення законів плястики і вичерпання засобів техніки. Спокійній лінії попередніх віків протиставиться нервова і бурхлива графіка. Не можна сказати, щоби Делякруа, ні Коро, не менше як Курбе, Енґр або Мане наслідували виключно природу. Кожен з них, щоб стати ближше до неї, мусів більш або менше зірвати зі своїми попередниками, піддати в сумнів приписи, які вони залишили

так, неначе б то засоби вжиті одною людиною ставали слабші і тратили свою вартість в руках другої.

Всі ці малярі, які так багато вимагали від індивідуальних студій і які слухалися власного темпераменту, не поривали свідомо з минулим. Вони мимоволі станули в опозиції до свого часу і віддалилися від традиційного навчання. У імпресіоністів, навпаки, ми бачимо цілком свідомий відрив проти академії й боротьбу проти безпосередньої традиції. Здається, що в них була інтуїція правди, що непримиримо противилася ідеям академічного мистецтва, і що з того часу вони з лехким серцем і цілком свідомо обявили війну академії, віруючи в те, що дають твори, які є запереченням приписів, що їх академія впоює у своїх учнів. Вони зрікаються офіційних посад, державних замовлень та почесних відзнак і методично стараються передавати природу у всій її ясности і пишности, у всім тім, що в ній приємне для ока і для духа.

Моне, Пізаро, Сіле, Ренуар малювали спершу на манеру Мане і Курбе: у них форма розвивається у світлі завдяки контрастам світла й тіни і униканню тих прийомів, які дають традиційне представлення форм. Відомо, яка була сила Курбе, сього ідеаліста захопленого бурхливим романтизмом. Мане, який значно ближший до нашого способу бачення, більше рафінований і менше емоційний, не має ані сього вогню, ані сього пориву: він делікатніший і більш дистингований.

Сі глибокі чорні тони, ся сильна зелень при великій рівночасно простоті засобів, як се бачимо у Мане, не задовольняли їхніх наслідників, що шукали в пейзажі чогось світляного і незбагненого. Вони хотять більше опяніння, більше фантазії та ліризму: повертаючи до природи вони бажають наново викликати духа матерії. Після Мане, який простими способами викликавав на своїх полотнах тіло жінки або пейзаж, вони намагаються передати шум вітру, тремтіння тіла, коливання трави і мерехтіння води, вони захоплюються тим другим життям, що хвилює на поверхні, понад шумливим життям природи. Вони не задовольняються зафіксуванням ліній та виповненням їх барвами. Курбе і Мане старалися забути правила та повернути до більшої точности і безпосередности відносно природи. Імпресіоністи йдуть иншим шляхом: вони люблять непевне, неозначене, мріють про окреслення рисунку самою явністю барв, хотять схопити світло так, як воно падає, як воно розливається і моделюється на формах, що їх приймає за канву, на якій мережає найбагатіші узорі і викликає світ уяв.

Можна б сказати, що весь світ вони беруть у сітку світла і що він з'являється їм крізь рухомий серпанок, у який вони його одягають. Контури у них розпливчасті, а виступають назверх тільки тоді, коли зустрінуться з повітрям насиченим проміннями. Маса то стають тяжкі

то знову лехкі в залежності до світла, в яким з'являються вони перед нашими очима. Рисунок утікає та змінює місце відповідно до освітлення, світло змінює форми, мішає їх, віддаляє, змінює пляни краєвиду і творить довкола річий ілюзію особливої егістенції, егістенції змісла і чуття.

(Продовження буде).

Олесь Бабій.

Ж и т а.

Ой, радуйся земле свята!
 Колишуться в полях жита.
 За шумом шум
 Пливе на лан;
 Співа сто дум
 Нив океан —
 Хвилює шелестами в край
 Як той Дунай, як той Дунай...

Ой, радуйся земле, радій!
 Йде в гості пан — владар міцний:
 Жене ягнят
 Бичем вітрів;
 Сто тисяч стад
 І табунів.
 Сріблиться море білих грив —
 Від меж до меж — від нив, до нив...

Гей, резвесній душе мов яр!
 Несе тиша бальзаму чар.
 А легіт шум
 Гоїть біль ран;
 Втопив мій сум
 Піль океан.
 У серці цвіт — на струнах сміх,
 У грудях спів — і море втіх...

Д. Д.

Кріза большевизму на Україні.

Протягом останніх місяців у політиці совітів, як зовнішній, так і внутрішній зайшли великі зміни. Запобігання ласки »імперіялістичної Європи« на вні, нова економічна політика («Неп») в середині — такі були ці зміни. Можна на них дивитися, як на початок кінця, або навпаки, як на еволюцію, що має зміцнити захитаний режим, але одно певне, що большевицький режим входить в добу гострої кризи, в якусь незнану стадію свого розвитку, та що нова орієнтація сього режиму замикає собою цілий період большевицької політики на Україні, який тривав у нас приблизно три роки (від лютого 1919 р.), і ставляє нас перед новими перспективами.

Які ці перспективи? Чи вони ворожать нам утрвалення російської окупаційної влади, чи її упадок? Чи злагодження українсько-російського конфлікту, чи його загострення? — Питання надзвичайно важні для означення нашої найближчої політичної тактики. Ніщо не є так характеристичне для їх висвітлення, як нові відносини, що зачинають витворюватися на нашому селі, сій підставі українського націоналізму. В боротьбі нашого села з московською владою за останні три й пів роки ходило о боротьбу двох ідеалів: суспільного індивідуалізму й примусового соціалізму, демократії й диктатури, національної держави й заборчого імперіялізму. Що тут ходило о дві засадничо ворожі собі засади, — про се знали самі большевики. Тому то роблячи свою революцію, вони ніколи не числили на селянство, як на свого сталого союзника. В найліпшій випадку хотіли його знеутралізувати, як ворожу соціалізови стихію; в найгіршій — застосувати до нього засаду *divide et impera!* Так Ленін пише, що одною з задач пролетарської революції є »знеутралізувати, або унешкідливити неминучі хитання між буржуазною демократією і совітською владою зі сторони досить численної... кляси дрібних господарів у хліборобстві«, («Комуністичний Інтернаціонал» ч. 12, 1920 р.); а в своїй старій брошурі («Дві тактики соціалдемократії») він писав, що селяне й робітники можуть іти разом лише поки йде боротьба з царатом, але »прийде час, коли боротьба проти царату скінчиться: тоді смішно буде говорити про єдність волі пролетаріату й селянства (сим »смішним говоренням« власне й займається Ленін тепер, дурячи з успіхом багатьох українських політиків), про демократичну диктатуру, то що. Тоді подумаємо про соціалістичну диктатуру пролетаріату«, очевидно — над се-

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

лянством... Ті самі думки є і в П. Мархлевського. Для нього »трудове селянське населення... лише о стільки зацікавлене в революції, о скільки його політичні інтереси є в різким противенстві з інтересами великої земельної власности. Думка ж про зеднання сього селянства... для ідеї пролетарської революції є злудна« (ibidem). Все, що тут говориться про селянство взагалі, подвійно слушне у відношенню до українського селянства. Свідомі, що зеднати наше село для російсько-совітської революції було неможливе, большевики рішили підчинити його собі, соціально й політично (знищити сільську »буржуазію« і »демократію«). Роблячи се, совіти рівночасно хотіли досягнути й другу свою ціль — остаточну анексію України, бо власне окремі, чужі Москві, соціальні та політичні ідеали нашого села були головною підставою українського воюючого націоналізму; того націоналізму, що — як казали самі большевики — спирався »головно на консервативність українського села й звязану з ним дрібно-буржуазну інтелігенцію«¹⁾ (стаття Мануїльського в ч. 3 »Комуніста« з 30. VI. 1920 р.). Сі політичні свої цілі большевики хвилево досягнули: демократію знищено, українську державу повалено й лишено лиш її марну фікцію, під російською формою. Осталася друга частина задачі — »неутралізувати« село, знищити сільського »буржуя« і »куркуля«, зробити з нього сторонника нового соціального ладу й тим вирвати сепаратизмови й демократії на Україні всякий ґрунт. Ся задача стала перед большевиками в цілий зріст від моменту другої окупації України, від лютого 1919 р. Стрінули вони тут — майже одноцільну масу хліборобів, що витворилася в наслідок мартової революції 1917 р., по вирівнанню маєткових ріжниць між поодинокими ґрупами селянства. По большевицьким даним з 11 мільонів десятин, що припали нашому селу по революції, дуже мало перейшло до заможніших хліборобів (бо не допустили односельчане), ще менше — до бідаків, бо й своєї землі не мали чим обробляти. Отже майже ціла, свіжо набута земля дісталася середнякам, тим, що мали від трьох до девять десятин. («Вісти« 17. XII. 1921 р.). З сею то дрібно-буржуазною стихією стрінулися у нас большевики. З нею повели вони війну в цілях насильного насадження комунізму: право приватної власности на всю землю скасовано, селянин став лише державцем власного ґрунту, наємну працю заборонено, на Україну поширено закон про соціалізацію землі (з дня 27 січня 1918 р.); покликано до життя так звані »комнезами« (комітети неможлих), ціллю яких було — тероризувати антибольшевицьке

¹⁾ М. и. нерозуміння сього — прекрасно знаного Росіянам — факту нашими соціалістами фатально відбилося на всіх їх пробах організувати самостійницький український рух.

село, заряджувати збором реквізиційних податків, конфіскувати маєтки багатших селян, організувати колективні господарства, та служити провідником «комуністичної культури» в буржуазнім українськiм селі. Окрім того — проголошено «чорний переділ», себто дике вивласнення (на користь незаможних) не лише земельного панства, але й заможнішого селянства, так званих «куркулів». Запроваджено нарешті, шляхом приказів і декретів, «колхози» й «совхози» (колективні й совітські, себто державні «хозяйства» на комуністичних підставах) для конкуренції з індивідуальною господаркою «куркуля». Ціллю сих заряджень було: перше, зменшити, або й знищити зовсім економічну залежність російської большевицької держави від українського села, яке чим раз більше давало знати свої окремі аспірації і переводило голодову блокаду міста; друге — відібрати селу роль самостійного, совітам небезпечного, політичного чинника, через ослаблення й розколення його клясовою боротьбою між «пролетаріатом» і «буржуазією».

Дебати, що відбувалися на четвертім зїзді Ц. Вик. Ком. весною 1918 р. — де зродилася ідея «комнезамів» — (по рос. «комбедів»), відслонюють, яку вагу мала для совітів успішність сеї їх політики. «Ми повинні», говорив референт Свердлов, «зовсім поважно висунути справу розсадження села, створення там двох ворожих собі сил, протиставлення найубожших верств кулацьким елементам. Лише тоді, коли нам удасться розщепити село на два табори, ворожі й непримиримі, коли здолаємо защепити там ту саму клясову боротьбу, що недавно бунувала в містах, коли удасться нарешті піднести в селі бідноту проти буржуазії... тільки тоді зможемо сказати, що здійснили на селі те, що здолали зробити в містах». Ще яснійше висловлюється «сам» Ленін: «коли б — пише він — большевицький пролетаріят столиць і великих промислових центрів не здолав обєднати круг себе селянської бідноти проти багатого селянства, тоді се довело б недозрілість Росії для соціалістичної революції, тоді... селянство лишилося б цілим...» (Ленін «Пролетарская революция и ренегат Каутский», стор. 79).

Отже самі большевики були свідомі небезпечности гри й великості ставки! Здавали собі самі справу з того, що від успіху їх сільської політики залежить успіх цілої їх революції, а на Україні — може ще й доля російської державности, о скільки, як вони самі признавали, підставою українського націоналізму була власне ся консервативність українського села, проти якої йшли вони походом.

Чи сей перший період сільської політики совітської влади на Україні приніс їй успіхи? Чи сій владі повелося узалежнити від себе

село й знеутралізувати його як ворожий йому економічно й політично чинник? На підставі сумлінного студіювання сеї політики, оснований виключно на большевицьких матеріалах, мусимо прийти до висновку, що бажаних успіхів ся перша «ударна» політика на Україні не досягла й привела большевиків до капітуляції перед націоналістичною, дрібно-буржуазною українською стихією.

Безпощадна боротьба з «куркулем», рабування його землі та інвентаря на річ «бідних» та держави, безоглядне випомповування всіх «лишків» селянської продукції привели лише до зменшення площини посіву, до упадку хліборобської продукції — до голоду. А головню до занепаду самого стимулу продукційної активності. Про се читаємо в «Отчеті Исполнит. Ком. Землед.» за мин. рік: «давній продукційний стимул періоду товарової господарки» (надія на зиск), «що спонукував селян продукувати яко мога більше — шез», бо всі лишки реквірувалися урядом, або «бідогою», а виміняти за них із зруйнованого большевиками міста — також нічого не можна було. В таких умовинах хліборобство стає підприємством без зиску: селянство не має найменшого інтересу «працювати на Наркомпрод і гому скорочення площі засіву приймає характер органічного явища» («Отчет Исполнит. Ком-та Землед.» в «Збірнику справоздань Нар. Комісаріятів і Центр. Установ У. С. Р. Р. та Уповнов. Нар. Комісаріятів Р. С. Ф. Р. Р. 5-му Всеукр. Зіздові Рад України» Всеукр. Держ. Вид., Харків 1921).

Стара «ударна» політика очевидно банкрутувала. Показалося, що вона була обосічною зброєю. Бо «поруч із політичним розгромом куркуля йшло також економічне обезкровлення продукційної селянської господарки, що мала для хліборобства величезну вартість» (ibidem). Бо хоч «совітська влада давала незаможним селянам і їх організаціям повний простір... що до вивлаштування заможніших елементів села», але «се вносило в сільське життя де-яку анархію, при якій цілковито не можна було собі уявити... економічне піднесення села» («Комуніст» 28. VI. 1921). «Робітнича революція» зіткнулася в нашому селі «лицем до лица з непереможною волею куркуля. Численні спроби взяти його чоловою атакою коштували нас величезних жертв, але ніколи не давали тревалих наслідків» — признається один визначний большевик. — Отже, треба було зробити «обходное движеніє» («Комуніст» 22. II. 1922). Се «движеніє», започатковане вже давнійше, ясно сформуловано на 6-м всеукр. Зізді Рад у грудні м. р., на яким ком. Мануїльський отверто заявив, що «економічні стосунки змушують нас змінити нашу економічну політику».

Сю нову політику «належить розглядати як недвозначне уступство дрібно-буржуазній стихії». Так бодай оцінив її

один із делегатів 6-го зїзду (гл. «Вісти» 15. XII. 1921). В чім виявлявся сі уступства? В апеляції до особистого інтересу, як до найважнішого стимулу господарської активності; в приверненню приватної власності на землю (під маскою 9-літньої аренди), в легалізації аренди і найманої праці і в дозволі селянинови вільно розпоряджати лишком продукту своєї праці, який перевищає припадаючу на нього суму «продподатку», запровадженого на місце реквізіцій («продразв'орстки»), та ще в огляднішій протегуванні колективних форм господарки (про аналогічні зарядження в обробляючій промисловості тут не говорю), які мали поволі запанувати над иншими в хліборобській продукції. Коротко — сов. влада, змушена тяжкою бідю, захотіла сісти одночасно на двох стільцях: піднести продукцію, відкриваючи двері приватній ініціативі з одної сторони, зберігти при тім соціалістичні засади як у господарчій, так і в політичній устрою країни — з другої сторони. Конкуренція обох засад привела скоро до найменше для совітів бажаних наслідків: до зміцнення приватно-власницьких і до занепаду насильно насаджуваних колективних форм сільської господарки; далі — до занепаду тих груп, що були підпорою сов. влади на селі, і до укріплення верств, ворожих совітам. Передусім іде прудким темпом розклад «комнезамів».¹⁾ Тепер, коли відхід з села на фабрики цілковито унеможливлений через зруйнування промисловості; коли безнастанній експропріації «куркулів» прийшов кінець, а власна господарка безінвентарного «незаможника» не забезпечувала прожиття²⁾ — в їх положенню настала різка зміна. По авторитетному ствердженню одного делегата на 5. губ. нараду К. П. (б.) У. Київщини — «комнезами розпадаються. З них виступають і ті селяне, що встигли придбати трохи інвентарю, переходячи до середняків і збільшуючи собою їх число, і безінвентарники, що йдуть в найми до заможніших» («Вісти»

1) Ось як одна большевицька газета, в нападї щирости, характеризує, на її думку де-яких, а на мою — типових незаможників: „се п'яниця, се те ледащо, що хоче заступити місце куркуля-паразіта, що тільки й поглядає в продовольчий ящик незаможника, чи не передала чого радянська влада... Дармоїд, що одержавши допомогу, пропив її, або купив собі городське галіфе і знов кричить: нічого їсти!... і він частенько зве куркулем працюючого середняка тільки тому, що той має коняку“ („Вісти“ В. Ц. И. К., Харків 25. XII. 1921). М. п. останнє qui pro quo свідомо уживають в своїй агітації большевики, щоби прикрити антиселянський характер своєї революції.

2) По большевицьким обчисленням одна десятина при „сприятлих обставинах“ дає куркулеви 76 пудів, а незаможникови лише 40 — 45 („Вісти“ 21. II. 1922).

4. XII. 1921). Отже члени організації, що мала знищити середняка, або дезертують до нього, або попадають від нього в залежність... Те саме стверджують і інші комуністичні органи («Екон. Жизнь» 3. IX. 1921, «Комуніст» 14. V. 1922). Положення незаможників погіршується ще й через те, що ціле село веде проти них ставлеників зненавидженої влади завзяту екстермінаційну боротьбу, і по авторитетному свідоцтву ком. Мануїльського на 6 всеукраїн. зїзді рад комнезами «вирізуються цілими родинами» («Вісти» 17. XII. 1921). Чи большевицький уряд не приходить їм на поміч? Певно, але ефективною бути ся поміч, по впровадженню нової економічної політики, не може. Отже одинокі, що придумують совіти для рятунку «незаможників» — се відсилати їх до таких засобів, як «взаїмна поміч», як «оборона бідняками їх щоденних інтересів», потішаючи надіями на декрети, які б лагодили «експльоатацію наємної праці» і «найбільш гострі моменти пролетаризації» («Комуніст» 14. V. 1922) — словом переходячи до політики звичайної охорони праці, яка нічим не різниться від такої ж політики першого-ліпшого «буржуазного» уряду, або навіть царату... Коли б навіть всі ці паліятиви могли дійсно поліпшити становище незаможника, то все ж значили би вони радикальну зміну в положенню «комнезамів», які з органу пролетарської диктатури на селі, з «ударного баталіону» в війні з «контр-революцією» — обертаються в звичайні професіональні союзи наймитів, що борються за праву свого становища в рамках акцептованого ними режиму наємної праці...

Правда, совітська влада знала ще один спосіб опіки над незаможниками, се — притягнення їх до організації колективних господарств, але з сими справа малася ще гірше. Сі останні ділилися на «колхози» і «совхози», себто колективні «хозяйства» (комуни, «артелі») і «хозяйства» совітські, державні (сади, винниці, тютюнові плянтації, млини, то що), і були одним з найважливіших елементів нової економічної політики. Ними мали совіти колективізувати форми сільської господарки і усунути економічну залежність держави від дрібного хлібороба. Чи їм се удалося? Навіть в частині ні! Бо і як могло удалося, коли в наслідок революції майже ціла управна земля на Україні перейшла до рук селян так, що на комуністичні експерименти державі лишилося її заледві 5%? («Вісти» 17. XII. 1921). Де і яку колективну господарку могла при таких обставинах вести держава? І дійсно, в мин. році всіх колективних совітських господарств у нас було — 571 на 375 тис. дес.: цифра до смішности мала, коли зважати, що перед революцією на Україні було коло 4 міліони дес. капіталістичної господарки! (ibidem). Цифра «совхозів» видається ще смішнішою, коли до-

відаємося, що вона з року на рік рапідно зменьшувалася, бо в 1919 р. було «совхозів» ще 1.685 (о 1.114 більш як тепер!) з площею 1.009.400 дес. (отже майже о 700 тис. дес. більше як тепер! Гл. вже цитов. «Отчет» і т. д.). Не улягає сумніву, що при запровадженню «совхозів» більшовики мали перед очима старі поміщицькі маєтки (з яких багато для сеї ціли вони і вжили), яких урожайність була далеко більша від селянської, які давали 60% збіжжя, що йшло на ринок. Але повернути давню видатність соціалізованих поміщицьких маєтків їм таки не удалось. Організація «совхозів» «не носила плянового характеру», а «недавно перепроваджена ревизія викрила місцями кепське, місцями катастрофальне становище совхозів». На Катеринославщині совхози ліквідовано, на Волині, Чернигівщині і Полтавщині «совхози займають зникаючо малу площу» («Комуніст» 16. II. 1922). Багато з них «мусять простягати руку (до держави) і просити матеріалу для засіву... Сильну конкуренцію для совхозів робить... окріпле селянське господарство» (ibidem), якому комуністичні форми мало імпонували; «в очах селянської маси совітське господарство було новою формою панщини, при якій зайшла лише заміна дотеперішнього власника новим посідачем - державою» («Отчет» і т. д.). Подібним фіяском скінчилася і історія з «колхозами», яких на Україні (в 9 губерніях) було — аж 1.672 з площею 176.760 дес.! Що за взірцеве господарство провадилася в сих «прикладних» хозяйствах, видно з того, що 1 кінь припадав в них на — 10 дес., а 1 плуг на — 23 дес.! (по відомостям Нар. Коміс. Зем. справ, «Вісти» 23. XII. 1921). Не ліпше стояла справа і з (урядовою) кооперацією: надія, що кооперації потраплять зорганізувати велику, технічно високо поставлену продукцію в сільським господарстві, показалася так само злудною, як і що до «совхозів» та «колхозів» («Комуніст» 12. VII. 1921). Її згубила конкуренція приватної ініціативи. Особливо з початком нової економічної політики, коли «все, що тільки можна, віддавалося в аренду», коли для совітської влади навіть приватний власник став «більш бажаним арендарем, ніж кооперація» («Вісти» 25. XII. 1921).

Як бачимо отже, по свідоцтву самих більшовиків, селяне і тут перемогли! Індивідуальна господарка віднесла побіду над засадою колективізму завдяки браку відповідної рахунковости, господарчих плянів, фахових агрономічних сил, низькому технічному заосмотренню совхозів і т. д.

Наслідок фіяска колективізму на селі був фатальний для більшовизму. Він значив, «що селянські господарства в найближчим часі не будуть поглинені ні» (більшевицькою) «державою, ні» (більшевицькою) «кооперацією... Сі господарства...

лишаться господарствами ізольованими» («Комуніст» 12. VII. 1921), себто не колективними, а дрібно-буржуазними, самим принципом своїм ворожими сов. владі! Се признання було рівнозначне з признанням, що спроба совітів, шляхом всяких форм комуністичних господарств, піднести продукцію збіжжя та увільнитися від залежності від українського селянина не повелася. Так само не повелася совітам й друга спроба, узалежнити від себе село через удержання цілого промислу. Ходило о те, щоб «підчинити село пролетарській державі». Змонополізувавши право власності на запаси заліза, вугля, стали, то що, большевицька держава, з помічю сього монополю, хотіла створити премію на колективізацію сільської господарки» («Отчет» і т. д.); маючи змогу заосмотрювати інвентарем, думала держава спричинитися до повстання комуністичних господарств на місце індивідуальних, а сі останні мати цілковито в своїй владі... Суворая дійсність завела і сі сподіванки: по офіційним відомостям, уряди заосмотрення селян у залізо і т. д. (т. зв. «прокатные пункты») «представляють тепер... нужденний образ занедбаности й розпаду... Заосмотрення (села) хліборобськими приладами (плугами, боронами, то що), яке в 1911—13 рр. виносило на Україні річно коло 500 тис. штук, впало в 1920 р. — до смішної цифри 17 тис. ! (3·5%). Подібні ж цифри можна навести і що до інших хліборобських знарядь (ibidem). Ясно, що при такій справности міського промислу мріяти про економічне узалежнення села від держави та про «премію на колективізацію сільської господарки» — було звичайніською утопією.

Очевидна беззглядність сеї утопії, банкрутство «совхозів» — се був перший наслідок «нової економічної політики» совітів на нашій селі. Другий — було захитання соціальної бази большевицького панування в сім селі — розклад «комнезамів». Третім — про який тепер буде мова — була консолідація і зміцнення соціальної сили ворожої большевизмови стихії: середнього селянства. Нова економічна політика (аренда, продподаток, дозвіл наємної праці) зробила лише те, що «зміцнила ретельного... мужика» («Вісти» 4. XII. 1921); бо він лише мав змогу «на збільшеній ділянці використати свій реманент і господарський досвід» («Вісти» 21. II. 1922). Та сама газета так характеризує наслідки аграрної революції і політики совітів на Україні: «зник пан-поміщик, скоротився куркуль, зріс середняк-господар, до якого приєдналася частина бувших незаможників» («Вісти» 11. II. 1922); а в цитованім нераз уже «Отчет»-і читаємо: «коли в найближчій будучині ми не зуміємо... на Україні поставити колективізацію сільського господарства (вище ми бачили, як вони се зуміли !)

то вся наша політика допровадить до створення середняцької України, до вирівнаного під одну господарську нитку села». Села — додамо від себе — де всі, більше і менше заможні, мають одні і ті самі ідеали: індивідуального господарства і вільного права розпоряджати витворами своєї праці. Що більше! — ідейна однородність села стала така велика, що — як випаплюють самі більшовики — на Україні «навіть самі комнезаможі», надія соціалізму! — «не ввзбулися ще індивідуальних навичок і власницьких забобонів!» («Отчет» і т. д.). Отже, середняк став паном українського села, середняк з усіма його «буржуазними предрасудками», о які покривавили собі голови московські експериментатори. Село залишилося, як сього боявся Ленін — «цілим», не розколотим, а разом з тим і можливість соціалізму на Україні стала під знаком запитання...

Які були політичні наслідки сього факту? — Вони були велчезні. Більшовики вже давно переконалися, що український «куркуль сильніший свого російського прототипа економічно і активніший від нього політично» («Комуніст» 14. V. 1922); що «ні в одній країні пролетарська революція не зустрічала... стільки перепон», а «комуністичній партії не доводилася терпіти стільки ударів, як на Україні» («Червона Правда», Камянець 7. V. 1922). Тепер же ж антикомуністична ідеологія українського села лише скріпшала. І не лише се: також і активність «куркуля», що із області економічної готова перейти в область політики. «Паралельно із зростом господарчої міцї сього кріпкого «хозяйчика» — читаємо в «Комуністі» (21. II. 1922) — може вирости і його політична сила, що хотіла би диктувати пролетарській владі свої вимоги». А цитований вже «Отчет» передбачає, що більшовики скоро «матимуть на Україні не розбите на верстви село («розслоенную деревню»), але злитих в одну масу ретельних господарів, що стоять єдиним фронтом проти пролетарської демократії». Один з делегатів на 5-й губ. нараді К. П. (б.) У. Київщини сподівається з трогою, що економічне зміцнення «куркуля» допровадить до того, що він захоче грати й політичну роль в державі, допровадить до загострення його боротьби з сов. владою («Вісти» 4. XII. 1921). Що більше! Більшовики не виключають можливости, що в сій боротьбі ціле село — і «куркулі», і «біднота» — виступить одностайно! Так «Комуніст» (4. XII. 1921) допускає, що в сій боротьбі «кулацтво потягне за собою політично ту верству бідноти, яка залежатиме від нього економічно, і зовсім певно, що за кулацтвом піде та ча-

стина середнього селянства, якому успіхи кулацтва не даватимуть спати«...

Отже хто лишиться з совітами? Що українське село ціле виступає проти большевизму, мусів визнати і Л. Троцький, який в пориві щирости заявив колись, що »в банди« (так звуться на російсько-большевицьким жаргоні селянсько-революційні відділи) »іде сила бідної селянської молоді. Селянство, що іде в банди — не куркулівське. Маємо факти, що найбідніші молоді селяне становлять головні кадри бандитських ватаг« (»Вісти« 13. XII. 1921).¹⁾ Найцікавійше в усім тим є се, що ся антибольшевицька ідеологія нашого села ще себе не пережила. На думку »Комуніста« (4. XII. 1921) »кулацтво« (знаємо вже, що під сим треба розуміти майже ціле село українське) »в наслідок нової економічної політики і скріплення заможнішого селянства — прийде скоро до безпосередного конфлікту з диктатурою пролетаріату« (себто з сов. владою). Поки що — пише газета — »кулак займається більш зисковною справою: збогаченням себе в тих рянках, які встановила для нього нова економічна політика« (а як самі совіти переконалися, без »збогачення« кулака нема ні піднесення хліборобства, ні збогачення держави!), »але лише для того, щоби коли сі рямки покажуться за тісні, знов поставити на порядок денний рушницю« (ibidem).

Не беруся тут пророкувати: чи і як скоро здійсниться прочуття большевицьких політиків, що тремтять за свою владу на Україні, але вже тепер можемо зробити деякі важні висновки з фактів, виложених вище. Сі висновки управнюють нас до твердження, що сила большевизма на Україні захитується. Ми бачили се вже на прикладі »комнезамів«. Коли б місце дозволило, я міг би довести, що сей процес розкладу головних підпор сов. влади на Україні дасться спостерігти і в армії (що по большевицьким даним складається на Україні з 85% Москалів і лише з 8% Українців),²⁾ і в правлячій комуністичній партії, що пересякла чужородними елементами, і в урядництві і в »комсомолах« (большевицькі організації »комуністичної молоді«, створені для деморалізації нашого юнацтва),³⁾ і в інших підпорах сов.

¹⁾ Ах, чому не читали наші большевізани сих слів свого учителя: як би доводили вони після того, що повстанство — се ідеологія »куркулівства« ?

²⁾ Гл. »Краткій отчет команд. всіми вооруж. силами и уполномоч. Р. В. С. Р. на Украинѣ« в »Збірнику Справоздань Нар. Комісаріятів і Цент. Установ У. С. Р. Р. та Уповнов. Нар. Коміс. Р. С. Ф. Р. Р. 5-му Всеукр. Зїздові Рад України«, Всеукр. Держ. Вид., Харків 1921.

³⁾ Делегат Бабушкін на 6 зїзді К. П. (б.) У. каже, що »комсомолам« на селі грозить »небезпека розкладу« і »засмічення куркулівсько-націоналістич-

влади у нас. Даліше, виложені вгорі факти управнюють нас до висновків, що большевизм переходить від нападу до оборони на нашім селі; що се село, як в засадах, на яких спирається його соціально-економічний устрій, так і ідейно — лишилося чинником, совітам ворожим; що нова їх політика на Україні банкрутує так само, як і стара; що, зміцнений в своїх економічних становищах, український «середняк» — після свідoctва самих большевиків — готовий перейти до нової політичної боротьби з совітами, та що — знов таки, як се кажуть самі большевики — кличем сеї боротьби буде: «український націоналізм» і «демократія», отже гасла, що протиставлятимуться: «російській державности» і «диктатурі пролетаріату».

Які форми прийме ся боротьба? Хто се може передбачити? Вона диктуватиметься умовами хвилини і ніщо тут не можна згори виключити: ні систематичну дезорганізацію сов. влади, ні індивідуальних виступів, ні всяких можливих способів згуртування сил, потрібних для сеї боротьби, ні класової організації селянства. Під сим взглядом певне наше селянство, виховане жорстокою школою большевизму не відкине ні найлегальніших, ні найскрайніших способів боротьби, ні способів організаційних, ні хоч би тих, що про них писав один большевицький орган («Вісти» 27. XII. 1921): «кождий революціонер виразно уявляє собі цілу неминучість рішучих і жорстоких засобів боротьби, як би не гидував ними особисто. Розуміє він, що без повстання, без горожанської війни, яким би великим лихом не була вона сама в собі, виходу нема». Чи наше селянство акурат тепер хопиться сих метод — годі передбачити. Але одно можна ствердити вже тепер: що воно не втратило ще жадоби боротьби. А се найважніше, бо все пропало для нації, до мозку якої закрадається думка власної безсилюости і безвиглядности даліших зусиль.

Який вислід матиме ся боротьба? Гадати про се тепер, в часі, коли ся боротьба, властиво ніколи не перериваючись зовсім, лише хвилево утихла — не час. Одно лише певне: що большевизмови, так само, як і до тепер, не удасться політично зеднати собі українське село. Тим більше, що мало правдоподібно, щоб Совіти, з помічю заграничного капіталу змогли відбудувати свою велику промисловість, скарб і средства комунікації, і, таким способом, утвердили своє панування над українським селом. Для того, щоб заграниця пішла відбудо-

вою коростою“ („Вісти“ 13. XII. 1921). З приємністю нестусмо тут ще висказ того самого делегата, що „куркулівський“ елемент на нашому селі „не надається до перевиховання“ большевиками. Просвітянський і автокефальний рух створив ті організації, де гуртується українська сільська молодь і де тікають з „комсомолів“ (пор. „Комуніст“ 12. V. 1922).

увати Росю, треба, щоб большевики дали відповідні гварантії чужому капіталу, иншими словами, пожертвували би всіми своїми засадами, відкриваючи, так само як на селі, дорогу для вільного ділання сил, що скорше, чи пізнійше, знищили би совітський лад. Хиба б, що перестали бути большевиками, що також мало правдоподібно. Коли б се однак сталося (припустім теоретично можливість такого випадку!), себто, коли б большевизм через еволюцію (або — другий випадок! — через свій розклад, чи упадок під ударами побідної революції) — був би мусів уступити владу иншим, людям »третьої Росії« — тоді справа не представлялася б для нас легкою до розв'язання. Бо не виключено, що новий російський уряд постарается шляхом соціяльних уступств нашому селянству зеднати його собі політично, так, як се вже раз удалося урядові Олександра II. і ледви не вдалося Столипінові. На се мусять Наддніпрянці вже тепер приготувитися. Коли сього не зроблять, коли не потраплять свою національну програму і боротьбу за державність звязати з соціяльними (приватно-власницькими!) і політичними (демократія!) домаганнями »середняка«: коли замість стреміти до національно-селянської, бавитимуться знову в соціялістичну революцію — все буде страчене! Тоді процес боротьби за власну державність набере зтяжного характеру.

Одно лише потрібно для успішности сеї боротьби памятати: що її ідеологія не сміє обертатися в крузі ідей — »революція« і »реакція«, лише в крузі ідей — »своя держава« — »чужа держава«. В нас на се не звертається уваги. »Ліві« шукають для здійснення своєї програми помочи відповідних груп в Росії, »праві« — помочи російських монархічних кол. Обидва — забувають, що ні »правість« не є імманентна російській реакції, ні »лівість« не є імманентна російській революції: царат охоче апелював до демократії в 1861 році, визволяючи селян, і в 1878 році, визволяючи балканських Славян (про мотив сього тут не говорю), а большевицька революція нищила демократію у себе дома і вступала в союз з Туреччиною, що робила вірменські погроми. Росії, як в її загальній, так і в українській політиці ходило не о справу реакції, чи революції, лише о зміцнення російської держави. Тому й визвольна боротьба на великій Україні, коли хоче мати успіх, повинна вестися не під гаслом »революції«, чи »контр-революції«, лише під гаслом неґації російської »державної рації«; під гаслом власної державности, що може спертися, як се свідчать самі большевики, лише на »консерватизм« українського мужика. Сей »консерватизм« є, звичайно, річ зглядна. Він датується лише від 1917 року, від поділу поміщицьких земель, і відноситься лише до змісту соціяльної ідеології селянина, але ніяк не до способу, яким він її боронить: тут він

є природний революціонер, що він і довів блискучо за останні п'ять років.

Сей неприєднаний дух, яким перейняте наше селянство і який хоронив його досі від тих компромісів і компромітацій, від яких не остеріглася надніпряньська інтелігенція — мусить бути підтриманий, особливо в теперішню хвилю, коли разом з кризою большевизму знову входить на порядок денний світової політики проблема Східної Європи. Стосунки на території бувшої царської імперії ще не сконсолідувалися. Ніщо не є там вже певне, і все ще є можливе. В таких обставинах можна з певністю твердити, що революція, що зачалася на великій Україні в 1917 році, ще не скінчилася. Криза большевизму відкриває перед нею нові перспективи. Ся криза певно відкриє нові перспективи і для тих українських земель, над якими Ризький мир, як над позбавленим власної волі об'єктом, перейшов до порядку денного. Тоді може засиплеться й прірву між одними і другими, викопану тяжкою спадщиною віків і ще тяжчою глупотою людей.

Михайло Рудницький.

Про палкість почування...

Про палкість почування мало
сказали ми гарячих слів.
І того, що в очах палало
в слова ніхто з нас не посмів
ловити.

За те очима ми ловили
як світ від іскор їх горів
і як нараз: все вигоріле
знялося сяйвом всіх огнів
залите.

Ното.

З мистецької виставки.

(Вражіння і замітки).

В культурнім життю галицько-українського громадянства, що фіксує нині і певний відсвіт артистичних змагань Великої України, безперечно знаменним явищем треба вважати Українську Мистецьку Виставку, відкриту 4-го червня с. р. в саях Музею Наукового Товариства ім. Т. Шевченка.

Заслуга відкриття виставки серед вельми несприятливих умов сучасного момента належить до недавно заснованого «Гуртка Діячів Українського Мистецтва у Львові», звідки й вийшла ініціатива виставки, а честь переведення важкої організаційної праці — тіснійшій групі його членів, на чолі якої стали: голова Гуртка, Петро Холодний і секретар, Микола Голубець. Власне ся невелика група людей поборолла всі труднощі порозуміння з розкиданими по різних усядах поодинокими мистцями і поконала перешкоди невігідного під сю хвилю транспорта. Вона ж зуміла опрiч того добре заатакувати тверді патріотичні бастиїони, занiм здобула відповідне і гідне приміщення для виставки і приєднала 26 співучасників, які надіслали щось коло 500 експонатів.

Розглядом і оцінкою експонатів занялось спеціальне журі з артистів-плястиків, критиків і знавців мистецтва, делегованих чи запрошених Гуртком.

Зі згаданого загального числа експонатів журі вибрало 326.

Так фактично виглядає організаційна сторона виставки.

Як же виглядає виставка з боку артистичного?

Перш, ніж я спробую в межах своєї скромної компетенції дати певну відповідь на се питання, вважаю потрібним спинити увагу читача на двох характеристичних особливостях цієї виставки; перша з них — склад артистичних сил, друга — умови момента, в яким відбувалась їх праця.

Переважну більшість учасників в ній складають придніпрянці, а власне — 14 осіб (всіх 26) а на загальне число 326 експонатів творчість придніпрянців репрезентує 218 номерів.

Не зважаючи на тяжкі умови життя на вигнанню, якихсь 20—30 тисяч емігрантів з Великої України видали з себе відсоток артистичних сил далеко більший, ніж його видало ціле населення Сх. Галичини!

Чим се пояснити?

В кожному разі не тим, що в Києві є Українська Академія Мистецтв, а у Львові її нема. Бо по перше, та Академія існує всього 3 роки, і то в найтяжчих умовах російської окупації і національного терору, коли вона лише токанила нужденне існування і майже була позбавлена можливости виконувати своє високо культурне призначення, а по друге, лише незначна кількість учасників виставки мали нагоду користати з науки згаданої академії і то не систематично. Дехто користав з вищої мистецької освіти, але не в Києві, а в чужому Петербурзі, де і наука і ґрунт не могли сприяти розвитку національного напрямку в їх творчости *).

Очевидно, отже, що сю чисельну і продукційну перевагу на виставці придніпрянців треба шукати деінде і насамперед в їх своєрідній натурі, в їх вродженій артистичній вдачі, що розвивалась на широким просторах України в обставинах значно інших, ніж тісні обставини під австрійсько-польським пануванням їхніх галицьких братів.

Не місце тут широко розводитися на сю тему, але факт різниці в національно-психічнім комплексі придніпрянських і галицьких Українців є, на жаль, фактом очевидним. Сей факт з імперативною силою вимагає від нас — прямування до соборности, і в першу чергу — соборности української культури для всіх частин нації, що станеться цементом для її соборности державної. Нехай же витворення єдиної спільної культури в новійшій добі прискорить сей процес.

Отже виступ придніпрянських і галицьких Українців разом на одній виставці, ми й мусимо витати, як симптом соборности української культури, а успіх придніпрянців — як заклик цілого до часті, як голос душі національної стихії.

Другою характеристичною особливістю виставки є те, що вона являється до певної міри вислідом не тільки культурної, але й усякої иншої боротьби нашого сучасного життя.

І справді, чи не знаменна річ, що більшість експонатів прислали ті, що ще вчора стояли з крісом в руках проти ворога або пішли на тяжкі митарства вигнання?

Дві зазначені особливости виставки, при короткому часі підготовлення, мусіли відбитися на її вигляді і характері.

Вигляд виставки досить скромний, пристійно-поважний. Займає вона одну простору салю, один сальон і частину передпокою, чого цілком вистарчає для вигідного розміщення експонатів.

При першій скиненню ока вас не вражають великі полотна, крикливі картони, табльо; натомість бачите подекуди помірні образи, а дов-

*) Звичайно такого велиття нашого мистецтва, як арт. О. Новаківський, я при сім перегляді в рахубу не беру; він займає виїняткове місце.

кола них — переважна більшість етюдів, шкідців і дрібних рисунків. Ознайомлюючись із виставкою ближче, не стрінете окремих груп якоїсь одної школи і взагалі домінуючої школи на виставці нема. Характер її справляє вражіння розріжености, шукання, нервозности... В зазначених вище обставинах інакше і не могло бути. За те приглядаючись уважнійше, ви в образах майже кожного артиста помічаєте його власну, в нічім не подібну до інших, індивідуальну фізіогномію або бодай індивідуальну гримасу. Суто-українських сюжетів не багато, але національний підклад в манері, в фасоні, в творчій концепції бачите майже у кожного; де-хто встиг уже відгукнутися на події війни і революції, хоч як тяжко ще торкатися сих тем, і сі спроби треба вважати симптоматичними для напрямку дальшої творчости наших артистів.

Указаний мною характер нервозности і шукання в творчости українських плястиків виявляється особливо виразно в тих їх образах, де вони, тікаючи від трафаретів старого академізму, похапливо вдаються до новітніх засобів мистецтва, чи передаючи свої вражіння імпресіоністичними плямами чи синтезуючи ідею примітивними формами футуризму. Сі скрайні засоби нерідко денервують, так званого, ляїка, який не звик заглиблятися і хотів би, щоб усе було йому одразу ясным, як на долоні, вони ж інтригують нераз і глибоко культурну людину, полишаючи в ній почуття несмаку і незадоволення, бо »культурна людина« ціла виросла з старої культури і підозріло ставиться до нових спроб, що поривають з традицією, та й тяжко їй »зрозуміти« те, що треба лише »відчути«, а безпосередної вразливости вона, очевидно, не має — їй заважає її виховання і брак сміливости.

Мені пригадуються слова Шопенгавра з його цікавої розправи »Метафізика музики«, де він виявив незвичайно глибоке розуміння естетики.

»Ідеї — поза часом і просторонею; але мистецтво, пробуджуючи в нас почуття краси в чудових образах, дає нам можливість прозрівати надрозумовим, містичним шляхом суть світа«.

Але ж здібність »прозрівати надрозумовим, містичним шляхом« є привілеєм невеликого круга людей, обдарованих виїнятково-чуткою нервовою організацією; і сього ще мало, бо для розвинення сієї здібности потрібний відповідно вироблений, заокруглений естетичний світогляд, потрібний навіть певний екземпляр людини, яку той же Шопенгавр називає »адекватною« людиною.

Звичайно, у нас сього брак, бо ми обертаємось переважно в колі політичних і меркантильно-економічних інтересів; нас і досі цілком задовольняє компромісова порада Жорж-Занд: — »On ne peut pas savoir tout; il faut se contenter de comprendre«.

Але сучасних мистців, вихованих виключно в колі своїх естетичних інтересів, ся порада задовольнятися поверховим розумінням тільки обурює і вони згорда додають: *»mais pour comprendre les productions des artistes, il faut les sentir profondément«*.

»Глибоко відчуті...«

— Нехай і так, зауважує обиватель, але ж в тій чи іншій степені глибини можна завжди відчуті твір геніяльний або виключно талановитий, бо він насамперед визначається *»секретом простоти«*, чого сучасні *»модерністи«* не мають. А як же можна глибоко відчуті твір артиста, котрий нерідко удається до модерних засобів з наївністю малпи, бо в муках творчості, в гарячці, в бажанню *»виявитися«* хапається тих засобів, які йому не властиві, або яких він ще собі не уяснив і в кождім разі технічно не засвоїв? Як можна глибоко відчуті пересічного футуриста, коли футуристична форма служить йому тільки для прикриття його убогої наготи?

І ті і другі мають певну рацію. В сім — трагедія положення між *»артистом«* і *»юрбою«*. І виходу з цієї трагедії нема, бо жадне журі не може обійтися без компромісів і не може бути на відповідній висоті особливо при оцінці творів найновших напрямків; може воно лише гварантувати середній рівень творчої продукції даної доби.

Сі зовсім не нові і не оригінальні думки я вважав потрібним тут зазначити поперше тому, що був свідком подібних нарікань з боку публіки і на артистів і на журі, подруге, щоб звернути увагу нашої публіки на те, що кожний артистичний твір вимагає більшого застановлення і глибшого відчуття шляхом поновлення вражіннь кількома вівідинами виставки і тільки тоді він дасться до зрозуміння пересічного глядача і до збагачення його естетичного світогляду, нарешті потрете тому, що де-які з висловлених думок треба не випускати з уваги пізніше при розгляді творів окремих авторів.

Приступаючи до огляду виставки, зазначаю, що подаю тут недовкладне справоздання про творчість всіх учасників її, а лише побіжний огляд і спробу характеристики виставки, тому зупинятимусь тільки на визначніших продукціях, які власне й творять фізіогномію виставки.

На першім місці треба зазначити експонати Новаківського.

Зле чи недостаточно малювати Новаківський не вмів, хочби того і хотів, на те склалася репутація *»славного майстра«*, але малювати свіжо, цікаво, талановито, все йдучи наперед, Новаківський умів досконало, чому доказом можуть бути і образи його, виставлені в *»Музею«*. Тут він не дав лише останніх робіт, якими міг би ефективно блиснути, а як мудрий, зрівноважений і певний себе артист в невеликій перспективі показав розвиток своєї творчості від початку до останнього момента.

Excelsior — от назва його куточка в »Музею«.

На стінах ви бачите скалю артистичного удосконалення в градаціях від академізму через імпресіонізм до символічного експресіонізму, і ваше вдоволене око погідно переходить від градації до градації, де-далі все більше піддаючись пестошам фарб. І навіть »знавець«, коли він помічає якийсь дрібний дефект чи слабку композицію, се хвиливе вражіння западає непомітно під загальним вражінням високого артистичного смаку, благородного тону і майстерної техніки там, де артист хоче з найбільшим ефектом її проявити.

Засвоївши імпресіоністичний спосіб віддавати оптичні вражіння кольористими плямами, Новаківський не піддався небезпечній грі світляними ефектами (Кльод Мане й інші), а зумів, беручи в основу натуральне освітлення в упрощеній комбінації, поєднати засади plain-air'a з музичністю багатого кольориту. У Новаківського фарба не кричить, не разить ока надмірно ефектовним блиском, а в щасливій композиції вабить, милує око і звучить веселим мажорним тоном — в тім секрет своєрідної гармонії фарбових плям артиста.

З початкової доби його творчости виставлено всього два-три натуралістичні образи. В »Дітях« знати вже вправний пензель і добру школу; в образі »Збирається на вулицю« — буйний кольорит, розкошування фарбами, але підклад натуралістичний з явним проявом академічного психологізму (настрій в обличчях). Але от невеликий образок »Діти купуються« — в нім уже виразно відчувається імпресіоністичне трактування повітря в соняшнім світлі, упрощеність, усунення локальних фарб; ще з більшою виразністю ці ознаки виступають в двох образках, більшим і меншим, написаних на один сюжет »На весну« (жінки копають) — в них рисунок ніби зникає і його заступають кольористі плями, як єдиний засіб віддання оптичних вражінь; в такій самій манері і »Переднівок«, тільки в нім яскравість вражінь згаджується нюансами м'ягкого освітлення.

Спосіб символічно-експресіоністичний застосовує артист в деяких етюдах Юра. Таємничо-поважний Юр оточує неспокій, тривога і зрештою буря, що лютує над його маєстатичною твердинею; символіка поки укрита в фігуральних зарисах збентежених дерев і грізних, як зловіщі фурії, хмар. З пяти етюдів один представляє Юр на весну, решта зимою або під кінець зими; з найбільшим експресійним темпераментом відчутий Юр — при заході сонця. З менших образів приковує увагу »Срібна Мадона«, що як lux in tenebris виглядає з таємничо-темних і осейно-срібних плям. Не стану зупинятися на масі там і сям розкиданих дрібних етюдів; є між ними слабші і сильніші, але на всіх знати тонку й делікатну руку майстра; особливо мені зятямпвся пейзаж

»Квіти у лузі«, де фіялкові і рожеві тони гармонійно комбінуються на зеленому тлі луку і дерев. »Студія до портрета Н. Г.«, »Серед скель« і »Молодий місяць в горах« — річі слабші або невикінчені і їх треба трактувати тільки, як студії. Nature morte — квіти, як звичайно, тонко стилізовані.

Творчість Новаківського представлено на сій виставці 37 експонатами, але цілого Новаківського вони певно не представляють.

Найбільшу увагу відвідувачів притягає до себе велике полотно Петра Холодного »Ой, у полі жито«, як і взагалі куток зайнятий його образами. Він є правдивим центром, а згадане полотно кульмінаційним пунктом виставки.

На цім найбільшнім творі Холодного я мушу спинитись трохи довше.

Коли ви по огляді образів Новаківського обернетесь і в нерішучості скинете оком по салі, вашу увагу притягне найбільше на виставці полотно Холодного. Ставши перед ним, ви, ще напоєні буйним кольоритом олійних образів Новаківського, в першій хвилі не відчуєте захоплення: з полотна повіє на вас лише почуттем скромности делікатного, м'ягкого кольориту темпері; потрібне деяке зосередження, застановлена увага, щоб образ почав інтимно, пошепки оповідати вам ліричну драму, відтворену артистом на тлі народної пісні — легенди.

Ви побачите рідний сюжет, трактований якомсь особливо, ніби й умовно, ніби й трохи манірно, але разом з тим і незвичайно сердечно та просто. В голові промайнуть згадки, порівняння — воздушні образи з французьких гобелінів, пано Вато, але затаєне прочуття підкаже вам, що се щось інше, особливе, своєрідне... Молитовна лірика загального настрою і ніби елемент релігійности, зарисований в позах окремих широкукраїнських постатей, викличуть у вашій уяві іконописні постаті початкових віків візантійського малярства, нагадають хулаві образи англійських прерафаелітів і разом зачеплять рідні струни, що оспівують такі близькі й дорогі нам образи нещасних дівчат в народній пісні.

Деякі наші артисти-малярі вже пробували обертатись до візантійського малярства, почувавши генетичний зв'язок рідного мистецтва з його візантійськими перводжерелами. І в тім їх прочуття не завело, навпаки воно відкрило перед ними нову багату скарбницю, з якої вони й черпали своє натхнення. Бо візантійське малярство, зберігши в собі багато елементів античного мистецтва, свого часуявило світові розкішні зразки творчости, які пізніше, перенесені візантійськими майстрами до Італії, допомогли преципно розвинути мистецтву Відродження. Особливо цікава перша доба візантійського малярства (до VI ст.), коли воно, вийшовши з первісних основ давнькласичного мистецтва, виявляє, так

на Сході, як і на Заході, нахил до алегорії й символізму, шукає величності в простоті форм і в граціозности руху фігур, при чому наскрізь переймається почуттям релігійности, що доходить до унесення. Друга доба візантійського малярства (приблизно з половини IX ст.) є вже його повільним упадком: на перший плян виступає розкіш фарб, пишна оздібність, а рівночасно помічається занепад рисунку; далі під примусом авторитета церкви виробляється трафарет, що зводить мистецтво з його висоти до убогого ремесла богомазів. Щось подібного, як відомо, сталося і з італійським ренесансом: він так само під приписами католицьких канонів мусів втиснутися в вузькі рамці умовної церковщини і дійшов до розкладу.

В початку 50 р.р. XIX ст. пуритансько-релігійний світогляд англійських мистців спротивився сьому звиродненому Ренесансові і повстав проти його умовности, бажаючи використати його первістні свіжі елементи.

Вже Тернер, виступаючи проти цієї умовности, шукає в пейзажі одухотворености природи і космічної поезії в зображенню хмар.

Ідеолог естетики в мистецтві Джон Рескін тоді ж пише: »Легко володіти пензлем і малювати траву, рослини з відповідною для ока вірністю — сього, по кількох літах праці, може добитись кожний, але виявляти в тривах і рослинах тайни творення і ті поєднання, якими природа промовляє до нашого розуміння, відтворювати ніжну кривину і хвилясту тінь спущеної землі, знаходити у всьому, що видається найдрібнішим, прояв новотворення краси і величчя, відкривати се немислячим і незрячим — от у чім є покликання художника. Сього вимагає від нього Бог«.

І от виступає на арену мистецтва фронда талановитих артистів (Россеті, Гент, Мілле, Колінс...), яка і утворює славнозвісну школу прерафаелітів. Своїм завданням вони ставлять: виходячи з основ Ренесанса, зруйнувати рамці умовности і одухотворити мистецтво релігійним і естетичним змістом.

Отже головним стимулом своєї школи прерафаеліти вважають одухотвореність образа через інтимність і прозорість виконання. Мистецький твір, на їх думку, се — молитва релігійно настроєної душі, виявлена символами, при чому символ в їх розумінню відрізняється від простої алегорії тим, що живе своїм власним таємничим життям. Техніку виконання вони доводять до віртуозности, допускаючи на засадах естетики філігранову точність в деталях.

Власне, як мені здається, за прерафаелітами іде нині Холодний в своїх творчих шуканнях, тільки свій допитливий зір обертає він не до католицького Ренесанса, а до Візантійства. Погляньмо на образ.

Бідо-жовте тло стиглого жита (як то кажуть »жито половіє«) се та перегорода, якою артист свідомо позбавив себе можливости вільної ефектної перспективи (він за дешевими ефектами не убігається: хоч би перспективну стежечку по обніжку провів — ні, не піддався спокусі); йому потрібне тло, в яким замикається невеликий куточок площі, бо тло служить йому як самоціль.

Подивіться тільки, що то за тло? Се ж дорогоцінний килим, на якому з незвичайною ретельністю виписано кожний колосочок, кожна билінку в їх різнороднім переплетенню, а ніжний блідо-жовтий тон аж очі вбирає і тільки подекуди на нім синіють головки волошок та блищать рубінами крапки крови; кожний квадратик сього тла — се делікатний візерунок, в яким відчуваєш дихання природи. Утворивши таке тло, артист позбувся зайвого елемента, що мав би заповняти вільний простір і розсіювати увагу глядача, лише на обрїю ясно-блакитного неба він зазначив пункт уявної перспективи плакучою вербою.

„Ой, у полі жито
Копитами збито;
Під білою березою
Козаченька вбито“.

„Ой, убито, вбито,
Затягнуто в жито,
Червоною китайкою
Личенько прикрито“.

З правого боку бачимо »білу березу«, за котрою, очевидно, йде дорога, де відбувся кінний двобій, в якому жертвою местника упав козак-джигун; по забиттю козацьке тіло »затягнуто в жито« вже з лівого боку берези. Тут у витолоченому житі утворився невеликий куток площі, який маляр зумів використати з найбільшою ощадністю, при чому зробив се так зручно, що потрапив кинутим впоперек тілом козака, з головою обернутою горілиць, двома дівочими постатями на першій пляні з правого й лівого боку козака і третьою постаттю дівчини край його ніг на віддаленню другого пляну утворити трикутник ближчої перспективи, при чому знаменито використав закон трьохмірности простороні (дві дівочі постаті — вповодж, козацьке тіло — впоперек і третя постать дівчини — в гору, на весь зріст) і зберіг мальовничу градацію в положенню тіл — лежачому, колінопреклонному і стоячому. Таке плястичне угруповання можна без вагання назвати ідеальним.

Сьому ж щасливому угрупованню повинно завдячувати і сміливе розв'язання артистом проблеми зведення до одночасности події, яка в пісні відбувається в трьох актах, з кожною появою всіх трьох дівчат. Зведені малярем до купи, в однім моменті, всі вони об'єднані єдиною втратою — забитим коханцем, хоч кожна з них реагує на сю втрату по своєму.

Ось з правого боку дівчина, про котру в пісні повідається:

„Ой, прийшла дівчина,
З ясними очима...
Ой, підняла китаєчку
Та й заголосила“.

У Холодного се білява дівчина з синіми очима, в ясній корсетці (детайль прерафаелітів: особливо старанно вирисуваний узор вишивки на рукаві сорочки — чорним по білому, чітко, добірно). Зверніть увагу на її позу: колінопреклонна постать, схилену головку підпирає права рука, а ліва притулена до грудей. Типова постать голосільниці. Але чи не нагадує вона жіночої постаті на Голготі, під хрестом Розп'ятого на образах візантійських майстрів першої доби їх мистецтва? Чи не чуєте ви розгойданого ритму її молитви - голосіння, того ритму, яким уміли віддавати одухотвореність релігійно настроєні прерафаеліти?

„Ой, прийшла другая,
Та вже не така...
Як підняла китаєчку
Та й поцілувала“.

І у Холодного — не така: темно-русява дівчина на колінах перед трупом того, кого кохала над життя. Артист ілюструє момент, коли вона, схиляючись, що-йно підняла китайку одною рукою, друга знов обернена до серця, очі втопилися в дорогі риси коханого лица, ось-ось вона припаде і німо, побожно поцілує... І знов: чи се-ж не постать з клясично-візантійського образу »Зняття з Хреста« — постать одної з жінок, що повивають у хуста тіло Найдорожчого? І той поцілунок, що спіє на її вустах, давно умріяний, може він буде першим в її життю, а разом і останнім, святим поцілунком, зложеним на холоднім чолі її ідеала... Чи в тій затаєності ще не здійсненого поцілунка не відчувається вплив етично-чистих концепцій прерафаелізма?

„Ой прийшла третя,
Стала докоряти:
Було б тобі, вражий сину,
Нас трьох не кохати!“

Третя постать у Холодного — се постать гордої дівчини, що вміє кохати, але вміє й ненавидіти, а може і мститись, бо, хто знає, чи не за неї, чи навіть не під її намовою і вбито гарного баламута? Чорнява, з рішучо зсунутими бровами, вона прийшла тільки подивитись, відсвяткувати свій тріумф над »вражим сином«, бо не наблизилась, не схилилась, а стала на віддаленню і скамяніла в випростаній позі зі спущеними руками: вона все втерjala, крім свого гордого духа. І в сій героїчній постаті можна добачити аналогію героїзму первомучениць християнства, які, жертволюбно покинувши всі блага світа сього, тверді в новій вірі, йшли на тортури, на спалення в ім'я торжества духа,

в чім і знаходили найвищу втіху — елемент, як бачимо, також не чужий іконописному візантійському малярству..

Такі аналогії і зближення, що вказують на впливи візантійського малярства і школи англійських прерафаелітів в згаданій картині Холодного можна би ще продовжити при ближчій розгляді способу малювання деталей, але се вже не потрібно.

Скажу ще пару слів про другий образ сего маляра, на якому позначився вплив візантійської іконописи, але вже другої доби сього мистецтва, коли воно, перейшовши до нас, набуло і специфічно-українського вигляду в інтерпретації наших іконописців. Сей образ »св. Зосима і Саватія« — патрони бжільництва, уявляє собою стилізацію власне візантійсько-української іконописі. На образі Холодного два блаженські старчики-монахи, такі чистенькі і добродушні на вигляд, валять бжіл медовими сотами під деревом, що розіслало над ними свої галузки (стилізований український орнамент галузок виглядає, як оздоба ікони). Образ справляє незвичайно миле вражіння: *sancta simplicitas*, наївне благоліпіє в українській примітивній уяві.

Вже перед Холодним, як я висше згадав, деякі наші малярі обертались до давнього українського мистецтва, студіюючи в нім впливи Візантії. Нагадую тут імена — В. Кричевського, братів Щербаківських, К. Широцького, Д. Антоновича, М. Бойчука, Ю. Нарбута, О. Новаківського й инш. Найбільше успіху досягнуто в сфері палеографії й орнаментики взагалі, де чимало заслуг здобув В. Кричевський, а Ю. Нарбут в графіці утворив навіть цілу школу. Що ж тичеться чистого малярства, то поминаючи »многонадійного« М. Бойчука, який крім фантазій в напрямку візантійської ідеології, здається, нічого не дав, єдиний Новаківський в де-яких своїх працях дійсно вступив на ґрунт візантійсько-української традиції, але трактує він її своєрідно, що можна пояснити відірваністю від центральної України.¹⁾

Тепер ми стоїмо перед цікавою спробою Холодного, що відкриває для нашого мистецтва нові плястичні можливості, а може спричиниться і до утворення поважної мистецької школи, »україн-візантиків«, бо ґрунт для такої школи вже підготований.

Кажучи се, я маю на увазі метод прерафаелітів, застосований Холодним в його картині »Ой, у полі жито«.

Засади цієї школи були б такі; в основах композиції — назад до перводжерела, Візантії першої доби (візантійській ренесанс клясицизма)

¹⁾ Деякі спроби в напрямі віз.-укр. композиції робив і В. Кричевський. Доводилось мені бачити зроблені по його шкідкам театральні пляфони на тему „Сказаніє о Парѣ Китоврасѣ“.

в способі виконання — сімпліфікація сюжету з захованням української традиції і з усуненням намулу умовної церковщини, який заступає елемент національний — народній, в техніці — досконалість і точність рисунку з філіграновими деталями, у внутрішнім змісті — одухотвореність, що має відчуватись в релігійнім ритмі національної психіки (яка не вяжеться з канонічною догматикою тої чи іншої церкви).

Така школа, спираючись на стоєрідній мистецькій традиції, пере-пущеній крізь призму народньої психіки, в основі національна і в на-строях глибоко-релігійна, але позбавлена зовнішніх, специфічних ознак церковщини, як раз відповідала би в ближчій меті — постулятові со-борности України і в дальшій — постулятам Вічності.

Перепрошуючи за збочення, маю сказати ще кілька слів про ренгу експонатів Холодного, між якими на більшу увагу заслуговують безумовно портрети. Цінність портретів полягає в тім, що крім зверхньої подібности до їх моделей, вони викривають ще й їх духовний зміст — душу, характер, для чого артист уміє застосувати відповідну техніку. Особливо удачними мені здаються портрети А. Ливицького і генер. Безручка, хоч дуже гарні і всі інші.

Великим смаком, відчуттям і властивою Холодному мягкістю ви-значається серія його етюдів, про котрі писати я вже не маю місця. В кінці, як досадний виїняток, зазначу слабше вражіння від анемічного пейзажу »Початок весни« і ще більш невдалого »Зима — сніг паде« (замість мокрого снігу — суха крейда, а замість галки — чи то при-ліплена муха чи аероплян).

Після просторого кутка Холодного, після сімфонії вражінь, в якій лейт-мотивом бренть »Ой, у полі жито«, ви хотіли б відійти й зосере-дитись в собі, коли нараз крізь двері сусіднього сальона в ваше око впадає лискуча цяцька — образ Ковжуна »Вітряк«. Неохоче підходите ближче і починаєте бавитись грою фарб. Гарна штучка, але така, про яку знавєць-Француз сказав би: *peu de chose, pas grand'chose...* Але вона має свій технічний сенс: в ній Ковжун сміливо застосував гра-фічний спосіб рисунку до олії. Контур, лінія у нього в однакових пра-вах з фарбовою плямою; і се не разить, лише цікавить своєю оригі-нальністю. Другий більший образ »По першій крові« річ невдала, зато більшину львівських етюдів написано з смаком.

Та Ковжун не любить плавати в олії і охоче кидає »квач«, щоб схопити перо; ним він по білому полю скородить чорні смужки — його стихія — графіка. Свою графічну кар'єру він почав і дуже рано : дуже щасливо: будши ще учнем малярської школи, він вже бере участь на поважних виставках і здобуває на сторінках петербургського

»Аполона« прихильний відзив такого авторитетного критика і знавця мистецтва, яким був у Києві Євген Кузьман. Війна і революція несуть його на хребті розбурханих хвиль, аж в 1920 р. викидають за кордон — і от два роки він у Львові одною рукою малює «квачем» плащаниці й ікони, другою, не випускаючи пера, ілюструє і прикрашає вінетами різні видання і книжки. І треба віддати йому справедливість, його графічні прикраси визначаються свіжим помислом і нешабльоновим смаком. Вчився він мало, але, що називається «хапав з огня» і моментально засвоював — в тім допомогала йому вроджена інтелігенція, котра ж і рятувала його від зарозумілості.

Графіка — мистецтво аристократичне, до того ж дуже тяжке і невдячне. Маленькій клаптик білого паперу витягає максимум фізичних і духових сил, а оплачується нужденно, і треба незвичайного посвячення з боку того, хто вступив на тернистий шлях графіка, щоб зостатись вірним своїй меті. Ковжун — енергійний, працьовитий і упертий в досягненню намічених бажань. Він безумно полюбив лінію і вона стала для нього «зачарованим знаком», за яким криється «пізнання сущности» і він силкується сей знак відгадати. Подивіться, як чутко він відгукається на різні модерні течії, як спритно їх засвоює й індивідуалізує, особливо там, де відчуває під собою рідний ґрунт.

Нема й мови, прекрасні його графічні, ще початкові роботи, коли він захоплювався «урбанізмом»: «Місто» (туш і золото) і «Богема» (сепія), хоч оригінального в них, як на тепер, мало; але цікаво те, як хутко і спритно він зорієнтувався і оланував метод нової школи тоді, як йому ще й «під носом не сіялось». А от в бароковім орнаменті «Козак-бандурист», зроблений в «нарбутівському» стилі. Знов — орієнтація дивовижна. От знов «Український пейзаж» — чиста графіка. Яка філіграновість рисунку, чіткість виконання... Останні його роботи також дивують нас чистотою техніки, викінченістю деталей, але подекуди композиція в них слабша. Варто відмітити і цікаві Ковжунові акварельки: синтетичні плями і графічний спосіб рисунку, як і в олійках.

Обіч Ковжуна виступають на виставці ще двоє цікавих графіків: зліва М. Бутовича з графічними стилізаціями типів нашого минулого, а з правої стіни — В. Січинського з графіками вінеток, заставок, заголовних літер і т. п. Перший — ярко виявлений талант, з чуттям історичного стилю і оригінальним помислом, другий — талановитий дослідувач нашого давнього мистецтва і один з творців сучасного стилю в графіці. І коли перший приємно дивує нас синтетичною стороною своїх стилізованих композицій, то другий цікавить точністю і вірністю витворюваного ним стилю на підставі давніх забутків. Шкода лише

що Бутович прислав на виставку всього три образка для задуманої ним серії карток: »Генеральний писарь«, »Учень військової екзерсіції« і »Козак-бандурник«, але всі їх можна назвати правдивими перлінками ілюмінованої графіки.

З експонатів Січинського цікавий з боку складної композиції зроблений в пишнім бароковім стилі орнамент (з укр. гербами в середині) і такий же орнамент для пляката виставки; з ініціалів для »Світа Дитини« заслугують на увагу ті, що зроблені в укр. стилі, решта — утерті шаблончики дешевого модерна.

Поминаючи поки на боці обговорення шкільців і проектів будівничих, що розміщені в тім же салоні, мушу в звязку з графікою перейти до великої салі, де знайшли собі центральне місце офорти, дереворити, а відтак акварелі й інші продукції п-ні Олени Кульчицької.

Хоч на сей раз експонатів п-ні Кульчицька прислала не багато але й те, що є, дивує так різнородністю технічних матеріалів, до яких вона вдається, як і умілістю відповідного застосування до них артистичних засобів, якими вона суверенно розпоряджає, свобідно переходячи від туші до сепії, від темперки до мостахіну, від акварелі до пера і т. д.

Де якими з надісланих тепер експонатів, я свого часу мав нагоду милуватися ще на виставі в Києві і тепер з неослабним інтересом оглядав їх у Львові; нові її праці переконали мене, що доведена вже до вершка артизму техніка вона ніби ще поглибила й ще вицезелювала. Се тим більше дивно, що обставини часу, що зайшли з 1914 року, вже певно їй в тім не сприяли. Та така вже мабуть властивість раз розбудженої інтуїції не переривати свого поступового процесу і при всяких умовах продовжувати свою роботу десь там, там на дні того mare tenebrarum, що психологи називають »сферами підсвідомости«. При сильно розвиненій інтуїції навіть невеликим числом вправ досягається успіх багато більший, ніж з великою практичною працею при інтуїції оспалій і слабшій.

Схиляючись перед ріжносторонністю таланту п-ні Олени Кульчицької, будь що будь все таки на першій місці мушу поставити її офорти і дереворити. Такі офорти як »Бора«, »При лямпі«, »Біля криниці« »Жиди«, далі — шкіль пером »По той бік« і дереворити »Харон« і »Зима« по справедливості можна вважати шедеврами графічної техніки.

В перший раз я стрічаюсь з тим технічним способом, що називається »мостахіном«. Се, як мені здається, є особливий спосіб накладання фарби не пензлем, а спеціальною лопаткою чи стилеткою. Спосіб оригінальний, і очевидно пристосований для надання образу масівності і поваги. Дуже влучно вжила його артистка для свого »Намогильника«.

Відступаючи перед офортами, гарне вражіння справляють акварелі, хоч етюди церков видаються слабішими.

П-ні Олена Кульчицька є артистична сила з виразно виявленою індивідуальністю, що має під собою твердий ґрунт і широку культурну підготовку. Натура глибока і свідомо свого завдання, вона не поважиться на фалшиві цяцьки різних над-модерних течій і не схилиться з замішаним признанням перед дичиною футуризму, як з другого боку не дасть себе і зтягнути болоту старого академізму.

З уродженою їй чуткістю вона з нових мистецьких шукань вибирає те, що потрібне для поповнення її артистичного комплексу і йде своїм власним шляхом.

І ще одну очевидну для всіх характеристичну рису творчости п-ні Олени Кульчицької я мушу тут зазначити; се той жіночий елемент, що надає її продукціям особливої ніжности, тонкості і високої елегантії.

Нехай дарують мені мої брати, але рідко який мущина може піднестись до такого роду творчости, здебільшого »не видержить марки« і зачне робити ґрімаси. До такого талановитого ґрімасника я ось зараз і перейду.

Се — Лев Гец. Він має як раз проти Кульчицької свій захистний куточок між двома щитами — от ніби їде собі в салоні І кляси. На виставку він з своїми експонатами запізнився і як правдивий автохтонець вчинив заколот, наслідком чого придніпрянець Єлева опинився в передпокою. Розгостившись вигідно, він причепурих свій салоник ґрафіками, етюдами і рисунками досить таки претенсійно і крикливо: »Шенти«, »Мати«, »Нікотін«, »Бог«, »Сатана«, »Requiem«, »Гейша«, »Пир смерти«, »Муза«, »Фурія«... і щось 4 чи 5 »Мадон«! Чи не за багато помпи і галасу?

Застерігаюсь, що, вказуючи на сю рису молодого маляра, я тим хочу тільки підкреслити той очевидний факт, що він ще перебуває в фазі поверхової афектації, шумування і ще мусує - кипить, як молоде вино. Але тим я ані трохи не хочу уйняти йому його певних достоїнств. Наприклад, з образів його видно, що він вже посідає чималу малярську культуру, набув європейської оглади. В його естетичнім світогляді є такі надбання, яких напр. не має Ковжун, але за те в художньо-пеіхичнім комплексі йому бракує глибшого національного підкладу, яким той же Ковжун його значно перевищає.

Технічними засобами володіє Гец свобідно й уміло: є в нього і перо і суха голка, є й мідьорити і дереворити і акварелі...

Нехай і не всюди удачно, але він єдиний з виставівців зумів по своєму і цілком поважно зареаґувати на події війни, революції

і на так звані »прокляті питання« (»Фурія«, »Сатана«, »Requiem« і т. и.).

Нема й мови, його спроба »змалювати Бога« не заімпонує, його постать бородатого бюргера з свічкою в руках для »Requiem'a« виглядає таки досить комічно, а його, скажім, »Мадонна« (одна з чвірки) більше скидається на віденську мамку з Пратера... А все таки на всьому тому лежить печать артистичної культури і у всьому тому брешуть, навіть крізь ґрімасу брешуть, нотка »святої тривоги«. А се вже велика цінність для молодого артиста і власне для майбутнього стиліста...

Крім того у Геца є річі і цілком поважні, з котрими треба рахуватись, напр. його деревит »Мадонна«, здається, італійське наслідування, зроблений з певною ознакою глибокого розуміння річі і з шляхотним смаком.

Ще на більшу увагу заслуговують його етюдн, в яких дріжання флюїда він пробує віддавати розпуценими фарбами, хоч застосовання сього способу не всюди йому вдається і часом такі спроби виглядають у нього на »порцелянову живопись«.

В чім найліпше виявить себе зрештою талант сього артиста сказати трудно.

Чималу цікавість викликає до себе і близький сусіда Геца — Василь Крижанівський своїми ремінісценціями Врубля. Власне »ремінісценціями«, а не рабським наслідуванням, бо, як се не дивно, здоровий молодий чоловік Крижанівський попав якось в зачароване коло божевільних візій Врубля і вже не в силі звідти видобутись: він дійсно починає дивитись на світ крізь кристалично-мозаїчну призму сього ґеніяльного безумця. А проте, у всьому, що робить Крижанівський під чужим ґіпнозом, пробивається все таки його талант і риси його індивідуальности. До сильніших річей, зроблених під зазначеним впливом треба безперечно віднести шкіц до композиції »Благовіщення«, а також інші шкіци і етюдн меншого розміру, як »Фавн і фавнеса«, »Портрет панянки« (в укр. убранні). Мені цікаво, як вийде з під сього впливу Крижанівський — чи шляхом дальшої еволюції врублівської форми, чи просто зірве з нею? І другий вихід можливійший — на нього вказують вже інші спроби, які нічого спільного з Врублем не мають, як напр. портрет пані Т. К., в яким він навертається до старинних італійських майстрів, або дуже цікава »Орнаментальна композиція«, що кличе його припасти до рідного джерела.

В кожному разі і в тій стадії, в якій ми застаємо Крижанівського, він уявляється мені величиною далеко не ординарною. Кохаючись у фантастиці, в блиску фарб, він ще не годен зорієнтуватись в хаосі вра-

жінь і дає лише талановитий натяк, бажаючи дати синтез своїх почувань, але його річі пересякнуті плястичним ритмом і вінна скрізь щирій.

Тепер ми мусимо заглянути до передпокою, де містяться шкіци ще одного фантаста і ґрімасника, власне згадуваного висше Єлева.

До речі зазначу, придніпрянець Кость Єлева єдиний з учасників виставки, що живе тепер не за кордоном, а на Великій Україні, в Києві, і його роботи попали на виставку випадково.

Він син селянина з Поділля, студент Київської Академії Мистецтв, працював з Нарбутим і М. Бойчуком.

Виставлені шкіци зроблено до постановки пєси польського автора Кшивошевського «Чорт і шинкарка» в Українськїм Державнїм Театрі в Києві.

Особливу увагу звертає на себе шкіц фронтопису і порталів сцени, як рівно ж і шкіци поодиноких костюмів чортів і чортинь, перебраних маркізами. Тут не знаєш чому більше дивуватися, чи багатству фантазії маляра в стилізації чортячого елемента на фронтопису і французького костюма часів Людвика XVI., чи незвичайно тонкому відчуттю власне ґротескового стилю в зазначенїм застосованню.

Останні розглянені артисти, ся чвірка — Ковжун, Ґец, Крижанівський та Єлева складають фронду молодих шукачів і бунтарів, котрі, визначаючись безперечною талановитістю, поки ще себе цілковито не знайшли, але осмілюються поривати з рутинною і намічати нові шляхи; вони є той бунтівничий фермент, що вносить з собою в атмосферу виставки оживлення, рух і... бодай ілюзію відважної акції.

Помітним і цікавим явищем на виставці є також шкіци Леонїда Перфецького на теми війни і революції. Се переважно батальні сценки, в яких слідна майстерна композиція, відчувається рух, суцільний настрій і влучність характеристичних штрихів, а також жанрові й істеричні сценки, написані з гумором, що подекуди переходить в тонку карикатуру. Є надія мати в особі Перфецького доброго баталїста і тонкого карикатуриста, бо в рисунку його вже відчувається сила.

З виставлених праць Миколи Анастазієвського можна відмітити його кольоритний «Автопортрет» і мягкий тон його спляканих пейзажів. «Медалик» зроблено соковито, але з пересадом ефектів (квітки з хустки вилазять).

Зоня Зарицька між иншим виставила цікаву композицію «Музыка».

Є на виставці і представники старого «академізма»: Монастирський і Могалевський; у останнього деякі етюди подобались публіці.

Крім висше зазначених лишилися не обговореними ще роботи: Балицького, Коверка, Козакевича, Кітчнер - Загарової, Подушка, Стар-

чука, Стефановичівної, Харькова, І. Шухевичевої і Ольги Кульчицької, але про них можна загалом сказати, що всі вони вище середнього рівня не сягають, а коли яка з них тими, чи іншими прикметами і визначається, то не на стільки, що б додала щось характеристичного до загального виразу виставки; до того ж по 1—2 образам і судити трудно.

Мистецтво будівництва на виставці представляють три поважні і знані сили: Сергій Тимошенко, Олександр Лушпинський і Володимир Січинський.

Найбільше будівничих шкиців і проєктів належить Тимошенкови.

Тимошенко не повторюється; з 22 його проєктів ви не знайдете двох до себе подібних, а кожний з них, чи то проєкт вілі, або панського будинку, чи церкви, або надгробка, чи музею, або виставого павільйона. всі вони, хоч би в заложенню мали і чужий взірєць (котедж, палац, навіть казковий замок) в остаточнім вигляді носитимуть виразні ознаки української традиції, що й складають новочасний український стиль.

Що ж тичеться проєктів арх. Лушпинського, то в них ви можете подивляти взагалі його будівничий талант, що виявляється в складності і величі композиції, але нерідко український стиль там грає лише роль орнаментального додатка і цілковито затирається стилем чужим; навіть в макетах церков можна знайти у нього значні прогріхи проти національної традиції (ґотицькі вікна, при 5-ти банній системі — чотирі менші бані на рогах чотирикутника), хоч треба взяти на увагу, що макети ті зроблено давно і виставлено їх тепер очевидно більше для окраси, а не як експонат сучасної творчости сього архitekта. Взагалі ж проєкти Лушпинського для монументальних будівель, як напр. монастирів С. С. Василянок, Народного Дому в Дрогобичі, перейняті сильним настроєм і мають подекуди чудові мотиви нашого деревляного будівництва.

Строго видержаною національною традицією визначаються проєкти намогильника і хрестів, уложені В. Січинським; в них все строго обдумано і зведено до ляпідарної простоти.

Різьбярство на виставці представлено лише 4-ма погруддями роботи арт. А. Коверка: М. Вороного, О. Загарова, студії й автопортрета.

В них багато плястичности у виразі характеру моделі та її внутрішнього змісту.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Проф. Др. Карло Кадлец. Подкарпатська Русь. Переклав из чеського и доповнив Др. Иван Долинський. Ужгород, 1922. Ст. 35, мал. 8^о.

Серед доволі численної інформаційної літератури на чеській мові про Підкарпатську Русь одно з поважніших місць займає брошура проф. Кадлеца. Проф. празького університета К. Кадлец не чужий українознавству взагалі; між ин. він був перед війною членом Українського Наукового Т-ва в Києві і співробітником видаваної сим товариством «України». Тепер він написав для чеської публіки книжечку про Підкарпатську Русь, як результат своїх студій над сим краєм і особистих відвідин його протягом останніх літ. Проф. Кадлец уважає, що Підкарпатська Русь входить у склад Чесько-Словацької республіки лиш тимчасово, поки упорядкуються остаточно відносини на Сході, бо як що на схід від Підкарпатської Русі повстане нарешті Українська Держава, або хоч федеративна Росія, то, гадає проф. Кадлец, Підк. Русь прилучиться до своїх закарпатських братів. Отже «буде добре, як наша суспільність зрозуміє, що ми тільки переховуємо чужий депозит, який однак колись мусимо видати» (ст. 33). З такого погляду впливають і обовязки Чехів до сієї країни: допомогти їй економічно стати на ноги, захищати її, дати їй змогу розвинутиись культурно, але не втручатися ніяким чином у такі внутрішні справи самого українського населення, як питання мови; се питання має вирішити сама людність. Такий загальний погляд проф. Кадлеца на відносини Чехо-Словаччини й її завдання що-до Підкарпатської Русі.

Змістом книжечки проф. Кадлеца є коротенький огляд історії Підк. Русі й її культурно-національного розвитку, а також економічного стану перед розпадом Австро-Угорщини. Для сього останнього він багато покористувався працями відомого Едв. Егана, що одинокий з по-між мадярських діячів віднісся був свого часу прихильно до угорських Русинів і хотів поліпшити їх долю. Книжечка написана з повним знанням справи, солідно, цікаво, отже др. Долинський, адвокат з Ужгорода, дуже

добре зробив, що переклав її на нашу мову і видав таки в Ужгороді. Може вона причиниться до висвітлення поглядів серед самого карпаторуського суспільства...

Д. Дорошенко.

Ісаак Мазепа. Большевизм і окупація України. Соціально-економічні причини незрілості сил укр. революції. Львів—Київ, 1922, ст. 155, вел. 8°. Вид. »Знання то сила«.

Автор поставив собі цілю вияснити причини невдачі української революції та висвітлити »перспективи самостійної України«. Доґматизм автора і та доктрина, якій він поклоняється, не дали йому розв'язати задовольняючо поставлену задачу, хоч він і мав під рукою досить обширний фактичний матеріал. Марксова наука, фальшиво толкована російськими, а від них перенята і українськими соціал-демократами, не знала боротьби націй, лише — кляс. Тому то ні один український соціаліст ніколи не дивився на українську революцію, як на революцію національну, а лише соціальну. Так само і для п. М. революція на Україні мала »ті самі об'єктивні завдання, що й революція московська« (ст. 65), себ-то чисто соціальної природи, а провід в ній веде, звичайно, пролетаріят (селянство існує для автора тільки як гарматне мясо революції і йому він взагалі присвячує мало уваги в книжці). Але сей пролетаріят був на Україні чисельно слабкий, розкиданий по повітах і слабо зорґанізований, от, як каже сам автор: »пролетаріят український оказався молодим і неорґанізованим« (ст. 18), »він не доріс до самостійного керування революцією« (ст. 37). Здавалось би, що в таких умовах сей провід мали би взяти в свої руки не пролетарські, лише (як в Латвії) селянські ідеологи, провідники кляси, що виявляє на Україні, навіть по свідоцтву большевиків, незвичайну клясову свідомість і політичну активність? Та казати таке суперечило б науці Маркса, і тому автор приходить до інших висновків. Хід його думок такий: краса і гордість революції, її одинока підпора, пролетаріят показався на Україні за слабкий, — тим гірше для неї! Революція (як се довів Маркс) робиться під проводом пролетаріату; не мала його Україна, то мусіла позичити де інде, бо провід вести має пролетаріят і лише він. »Революція на Україні — каже п. М. — не мала тих внутрішніх умов для їх (своїх цілей — О. В.) здійснення: насамперед вона не знайшла у себе розвиненого пролетаріату, який був історично покликаний (що за містика! — О. В.) відігравати, за допомогою селянства, провідну роль в сій революції. Тому, підпорядкування України впливу російських політичних сил... стало неминучим« (ст. 65). Так просто, ясно і науково витолковується фіяско укр. революції і конечність »підпорядкування України« большевицькій Росії... Ся концепція: »неми-

нучість» для України підпасти під російські політичні впливи, тожса-мість цілий обох революцій — фатально відбилася як на політиці со-ціальної демократії взагалі, так і на дальших висновках п. М. Він ніби і апробує повстання проти Росії, але не визнаючи за селянством зна-чіння самостійного політичного чинника, бачить в сих повстаннях не національну революцію, а »стихийний бунт« (ст. 88). З одної сто-рони він слушно твердить, що »російсько-українське питання належить до найтяжчих проблемів. Мирне вирішення його, шляхом порозуміння між сими двома народами, неможливе. Хто в се вірить, той є фан-таст« (ст. 153), але з другої — він жеж вірить в ідентичність цілий обох революцій, в солідарність світового пролетаріату, і тому заявляє, що »українська соціаль-демократія не може нічого мати проти мирного полагодження відносин між російськими більшовиками і українськими робітниками та селянами... Навпаки, разом з партією укр. соц.-револю-ціонерів, і підчас Ц. Ради, і підчас Директорії нераз виступала з про-позицією припинення... війни шляхом мирного порозуміння« (ст. 144), себ-то шляхом, який сам автор назвав неможливим, а людей, що до нього стреміли — фантастами; шляхом, що завів колись соціаль-демо-кратію до конспірації з Раковським проти власної держави (кінець 1918 р.). До такої політики і до таких поглядів доводить соціаль-демо-кратію брак віри в ролю селянства, яко самостійного революційного чинника і брак віри в укр. національну революцію... Загальний ви-сненок автора що до перспектив укр. революції той, що »боротьба з більшовицькою окупацією на Україні, до упадку боль-шевиків в Московщині, не може мати шансів на скорий і безумівний успіх« (ст. 131). Отже автор вертає, з чого почав: в 1917 р. ми не могли самостійно боротися за ідеали власної націо-нальної революції, лише мусіли »підпорядкувати« себе політичному про-водови Росії, тепер — рівнож не обійтися без помочи (або знов без »підпорядкування«?) антибільшовицької Росії, роля України, яко само-стійного політичного чинника заперечується... Для об'єктивного досліду-вача могли б мати доказову силу приклади Лотви і Литви, що сперлися на селянський елемент, і виставили гасло національної рево-люції, але для п. М., як для правовірного марксіста, вони не існують. Для нього наука Маркса доводить факт »зростання пролетарської кляси, доводить, ще середні кляси, в тім числі селянство, де далі втрачають своє суспільно-економічне значіння..., що число селян... що далі-відносно зменшується... Скрізь, пролетаріат стає біль-шістю суспільства. Одним словом, пролетаріат, а не селян-ство являється в сучасній державі клясою будучности, пролета-ріят, а не селянство стає носителем демократії, як панування більшости

нації» (ст. 62, 63). Отже, факт майже цілковитого знищення пролетаріату большевицькою господаркою (через знищення промислу), факт зміцнення селянства (що признають самі большевики) — все се для нашого марксіста не існує! Пролетаріат має »в будучині« (в якій?) стати більшістю, а тому він вже в »сучасній« державі — »носітель демократії« і репрезентант »більшости нації«... Хто се в стані зрозуміти?

Хто так розуміє демократію, той ніколи не потрапить опертися на дійсну більшість нації, на її правдивий демос; для того все будуть ближчими большевики, що мають подібне м. б. поняття про демократію; той все маритиме про порозуміння з ними, хоч і говоритиме про боротьбу. Хто відкидає засаду демократії, ставляючи інтереси одної класи (що до того тої, що є в великій меншості) по над інтереси нації — для того самостійність України все лишиться фразою. *О. В.*

Нові книжки.

(Просямо авторів і видавців надсилати книжки для зазначування в сій рубриці).

Благодійне Видавниче Товариство „До світла“. Нр. 11. Шукання правди. Франка Тома. — Хома Невірний. Дра Альти. Переклади з фр. Є. Бачинського. 1922, ст. 26 + (2), 16^о.

М. Денисенко. Наша січ мати. Достойно всть. Збірка в Шевченкові роковини. Бібл. „Укр. Слова“, ч. 24. Берлін, 1922. Ст. 32, 16^о.

М. Капустянский. Похід укр. армій на Київ—Одесу в 1919 р. Ч. III. Львів, 1922. Накладом вид. „Червона Калина“. Ст. 128, 8^о + мапа.

І. Котляревський. Твори. Т. II. Берлін, 1922. Бібл. „Укр. Слова“, ч. 9. Ст. 112, 16^о.

М. Кузьмова. Українська чи

танка. II. часть. Коломия, 1922. Ст. 64, 8^о.

П. Куліш. Чорна Рада. Коломия, 1922. Ст. 240, м. 8^о.

П. Куліш. Твори. Т. I. Чорна Рада. Бібл. „Укр. Слова“, ч. 28. Берлін, 1922. Ст. 244, 16^о.

Л. Н. Дещо про гроші. Берлін, 1922, ст. 24, 16^о.

І. Левицький. Де йшли на приступ. Сольоспів. Слова Ст. Чарнецького. Музика І. Левицького, ст. 4, 4^о.

І. Левицький. Мазурка. Скрипка з фортепяном. Ст. 9, 4^о.

Вол. Леонтович. Спомини утікача. Бібл. „Укр. Слова“, ч. 13. Берлін, 1922. Ст. 154, 16^о.

Надіслані журнали :

Новая русская книга. Ежемесячный критико-библиографический журнал. Берлинъ. 1922, Нр. 5.

Релігійно-Науковий Вістник ч. 3.

Світ Дитини. Ілюстрований часопис для дітей. Виходить два рази в місяці. Ч. 13—14. Львів. 1922.

Українське Мистецтво чч. 1 і 2.

Рік оснoваннн 1883.

8 власних домів.

10 золотих медалів
на світових виставах.

„Народна Торговля“

у Львові, Ринок ч. 36. (власний дім)

на основі постанови Загального Збору з 29/6 1922 стає

Краєвим Союзом споживчим,

кооперативою з відповідальністю уділами, з метою:

об'єднання споживчої сили населення,
достави товарів для об'єднаних членів,
допомоги піднесення культурного рівня українського населення.

Союз удержує склади

з товарами споживчими і цольовіальними
в місцевостях: Львів, Станиславів, Перемишль, Тернопіль (вл. дім), Дрогобич, Коломия, Стрий (вл. дім), Снятин (вл. дім), Самбір (вл. дім), Рогатин, Броди, Сянік (вл. дім), Городенка, Борщів, Золочів, Збараж, Косів, Мостиска (вл. дім) і Сокаль (вл. дім).

Головний магазин у Львові доставляє для господарсько-споживчих кооперативів товари по конкурентійних цінах.

Уділ 10.000 Мп., вписове 1.000 Мп.

== ГРОШІ НА ВКЛАДКОВІ КНИЖОЧКИ — 10% ==

Міліонові вкладки на довший час відповідно до умови.

Оборот за рік 1921/22 Мп. 1,500.000.000.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

місячник літератури, науки й суспільного життя,

буде виходити в 1922 р. книжками в об'ємі 6 аркушів друку і містити оригінальну й перекладну белетристику — повісти, оповідання, драми, поезії, статі з української історії, літератури, суспільної економії й інших царин знання: огляди літератури, науки й суспільно-політичного життя, критику й бібліографію.

Видає: Українська Видавнича Спілка.

Начальний редактор: Др. Дмитро Донцов.

До редакційного Комітету входять:

М. Галушинський, В. Гнатюк, В. Дорошенко, Ю. Павликовський, І. Раковський, В. Целевич.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Доси зголосили своє співробітництво: Д. Антонович, О. Бабій, С. Балей, Б. Барвінський, О. Барвінський, В. Бирчак, Я. Віленький, Л. Білецький, В. Бобинський, М. Возняк, М. Вороний, М. Гехтер, С. Гнідий, М. Голубець, Я. Гординський, К. Гриневичева, О. Грицай, С. Дністрянка, С. Дністрянский, Д. Дорошенко, М. Залізняк, Б. Загайкевич, В. Залозецький, П. Зайців, І. Зілинський, О. Кобилянська, О. Колесса, Ф. Колесса, В. О'Конор-Вілінська, І. Копач, М. Кордуба, В. Королів-Старий, Уляна Кравченко, І. Кривецький, І. Крип'якевич, Р. Купчинський, З. Кузеля, В. Кучер, Х. Лебідь-Юрчик, В. Леонтович, Б. Лепкий, І. Липа, Ю. Липа, Таїс Бельмен-Липовецька, К. Лоський, О. Лотоцький, М. Луцкевич, О. Луцький, С. Людкевич, О. Маковей, І. Огієнко, Ю. Опільський, В. Павлусевич, І. Панкевич, В. Пачовський, Є. Перфецький, Марійка Підгірянка, К. Поліщук, В. Прокопович, В. Радзикович, С. Русова, В. Садовський, В. Самійленко, В. Сальський, І. Свенціцький, В. Сімович, С. Сірополко, В. Січинський, П. Стах, В. Стефаник, М. Струтинський, П. Теняк, О. Турянський, Ф. Федорців, Р. Цегельський, Марко Черемшина, П. Чижевський, Е. Чикаленко, М. Чубатий, П. Холодний, Ю. Шкрумеляк, Т. Юрчик.

Редакція й адміністрація у Львові містяться на разі

при вул. Чарнецького ч. 24.

Всякі письма, рукописи, книжки й передплату висилати тудиж на адресу Вол. Гнатюка.

Ціна I, II і III кн. по Мл. 600.—, з пересилкою Мл. 650.—, книжки IV і дальших по Мл. 800.—, з пересилкою Мл. 850.—, Піврічні й цілорічні передплатники вирівнують різницю.

В Чехо-Словаччині одна книжка Кор. 13, (замовляти на адресу: Василь Паліїв, Ужгород, Берчені, 24).

В Німеччині одна книжка 70 Mk. нім. (замовляти: Лев Шепарович, Берлін, Charlottenburg, Berlinerstr. 80 a. Grth. IV).

В Австрії одна книжка 3.000 Кор. (замовляти: Олександр Стрижак, Відень XIII/3, Breitenseerstr. 29/7).

На Буковині одна книжка 28 левів (замовляти: „Укр. Вид. Спілка“, Чернівці, Фабрична 2 а).

В Америці одна книжка 30 центів, — передплата до кінця 1922 р. 2 долари.

Конто в Земельнім Банку Гіпотечнім у Львові.

Всякі грошові претенсії журналу до передплатників платні й заскаржувані у Львові. — Доки хто не повідомить адміністрації виразно окремим письмом, що перестав передплачувати журнал, доти відповідає за всі вислані йому книжки.

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN